

bPF 388

Väljare och valda
närmare varandra
än vi tror **s.7**

Martin Seel
kalibrerar
våra tankar **s.24**

Europeiska värden
utan verklig
täckning **s.38**

AXESS

Nummer 1 Februari 2006

Pris: 59:50 kr

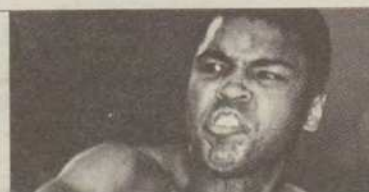
TEMA

Vinnare och förlorare i en globaliserad värld

FRIZON

MYTEN MUHAMMAD ALI

AXELERATION 4-11**HUR KUL ÄR DET I KAZAKSTAN?**

Den brittiske komikern bakom Ali G. och Borat är föga populär i Centralasien, rapporterar **Chris Stephen**. 4-5

POLITIK UPPIFRÅN KOMMER NEDIFRÅN

Tommy Möller analyserar opinionsmätningarnas roll i demokratin. Väljare och valda närmar sig varandra. 7-9

KOLONIALISMEN FÖRGIFTAR REPUBLIKEN

Ett förnekat förflutet har kommit upp till ytan i Frankrike. **Ivan Jablonka** ger bakgrunden till en het debatt. 10-11

ÖVRIGT

Bloggar och makt, korrekt turism, terapi med mera.

**Detta är inte första gången som språkvärden
tänkt rätt men fått fel.**

Lars Melin om hur man säger 2006. 9

**TEMA: INTERNATIONALISERING ÅT
ALLA LYCKA BÄR? 12-23**

Kiev. Festen är någon annanstans. Foto: Mathias Johansson

Globaliseringen i dag skiljer sig från tidigare, liknande förlopp, hävdar den tyske samhällsdebattören **Meinhard Miegel**. Den internationella arbetsfördelningen fungerar inte när alla är lika bra på allt och de europeiska lönerna måste anpassas neråt. Sverige har som litet land ett större handlingsutrymme än de stora nationerna, fortsätter **Gunnar Wetterberg**, och genom att bejaka öppenhet kan vi klara omställningen bra. Svårast att acceptera blir nog att ingångslönerna på arbetsmarknaden måste sänkas. Hittills har Sverige tjänat på globaliseringen, hävdar

ekonomhistorikern **Lars Magnusson**, som pekar på likheter mellan dagens debatt och tidigare diskussioner. Då som nu handlar det om att inse att omvandlingen innebär stora påfrestningar för många och att använda en del av välståndet för att underlätta omställningen.

Martin Seel.

Illustration: Claes Jurander

INTERVJU 24-26**UTAN BALANS AKTER GÅR DET
INTE ATT UPPLEVA NÅGOT ÄVENTYR**

Det är en sak att vara felfinnare, en helt annan att ta vara på det korrekta i det tvivelaktiga. **Erik Wallrup** träffar **Martin Seel**, filosofen som gör reflektionen till en balansakt mellan ytterligheter.

TRADITION 27-29**UTSKÄLLNINGENS FILOSOFI
HAR BETT I REPLIKEN**

Diogenes har ständigt dykt upp i ny gestalt hos bitska motvällstänkare genom århundradena. **Eva-Carin Gerö** porträtterar filosofen som erövrade världen från en tunna.

FRIZON 31-37**MUHAMMAD ALI TOG VÅLDET UTANFÖR RINGEN**

Ingen modern myt är så missförstådd som Muhammad Ali, hävdar **Geir Angell Øygarden**. Med sin verbala förnedring av motståndarna bröt Ali ner aggressionens ritualisering. 30-33

LÄKARES KRASSLIGA KOMMUNIKATION

De modeller för kommunikation som läkare använder sig av är misstänkt lika modeller för manipulation. Vanligt folkvett räcker ganska långt, tror **Merete Mazzarella**. 34-36

UR TAKT MED TIDEN

Konstmusiken håller på att återgå till de mer slutna kretslopp som den befann sig i före 1700-talet, konstaterar **Thomas Steinfeld**. Allt färre förstår musikens hantverk. 36-37

RECENSIONER 38-47**EUROPEISKA VÄRDEN - EN MYT
OCH MÅNGA VERKLIGHETER**

De motsträviga européerna behöver finna sin gemensamma identitet. **Lars Trägårdh** läser intellektuella djupdykningar, upplysande antologier och en värdeatlas som ställer allt på huvudet. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Peter Baker & Susan Glasser, Nicole Loraux, Giorgio Agamben, Lorraine Daston & Gregg Mitman med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

**Chefredaktör och ansvarig
utgivare:** Kay Glans

Redaktörer: Lisa Irenius och Erik Wallrup

Gästredaktör: Håkan Forsell

Redaktionsassistent: Hedvig Anderson

Marknadskoordinator: Katarina Ahlén

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt

Korrektur: Thomas Andersson

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick,
Ingmar Karlsson, Lars Magnusson,
Merete Mazzarella, Tommy Möller,
Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos,
Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar
Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-791 52 50

Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 400 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Tid för realism

Den globaliserade världen är varken himmel eller helvete. Med ett nyktert öga kan vi se vad som går att göra. För något måste göras, också i det lilla Sverige i utkanten av en världsdel på nedgång.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Första numret av *Axess* hade globalisering som tema. Fokus låg utanför Europa, medverkande var Hernando de Soto, Sunil Khilnani och Amartya Sen. Nu, fyra år senare, när vi nystartar *Axess* har vi valt att återvända till globaliseringstemat, men nu ligger tyngdpunkten på Europa och Sverige. Det speglar inte bara vår strävan efter skiftande perspektiv utan också en reell förskjutning under dessa år. Tidigare var vi europeer så säkra på vår situation att vi huvudsakligen kunde diskutera globaliseringens konsekvenser för andra. Vi hade blivit så vana vid vårt övertag att vi inte kunde föreställa oss att vi själva skulle kunna tillhöra förlorarna i denna process – en sorts eurocentrism helt enkelt.

I dag har det som denna eurocentrism haft så svårt att erkänna – att andra delar av världen kan ta initiativ och inte bara reagera – blivit påtagligt. Vi är utmanade på ett nytt sätt när det gäller ekonomiskt och politiskt inflytande. Regimen i Beijing har nog måttligt intresse av att principiellt gynna marknadsekonomi. De vill använda den för att stärka landet och ändra världens ekonomiska och politiska styrkeförhållanden.

Det är ju inget nytt historiskt sett. Omliga gånger har världsdelar och riken stigit upp och dominerat en tid för att sedan falla tillbaka. Men i allmänhet saknar vi nog tillräcklig historisk fantasi för att inse att detta också kan gälla Europa. Jo, vi vet väl att det är USA som har de militära musklerna numera (fast det drabbats av åtskilliga muskelbristningar), men något helt annat vore att inse att världens centrum håller på att förskjutas till Asien.

Debatten om globaliseringen har ofta en förutsägbar koreografi och blir ungefär lika spännande som att lyssna på balett i radio. Å ena sidan har vi idylliserarna,

som menar att det bara finns vinnare, å andra sidan demoniserarna, som ser det hela som en ondsint konspiration. Vi har försökt skapa en mittfåra i debatten, som varken idylliserar eller demoniserar, utan nyktert ser det hela som en oundviklig process, som vi på vissa sätt har möjlighet att reagera kreativt på utifrån specifika, nationella förutsättningar. Det är här den fruktbare debatten kan ta fart.

Axess ger intryck av att ha funnit sin rätta form redan från första numret, konstaterade DN:s Lars Linder för fyra år sedan. Vi hade funderat länge på hur en tidskrift skulle vara uppbyggd för att hållbarhets- pågående tankeprocesser, där olika positioner bryts mot varandra i en dialog. Den grundläggande strukturen i *Axess* ser vi ingen anledning att ändra på, den är genom sin öppenhet ständigt utvecklingsbar. Däremot har vi tillvaratagit de erfarenheter vi gjort när det gäller layout och pedagogik och förändrat form och presentation en del. Vi kommer också att satsa mer på illustrationer och foto. *Axess* är i första rummet en texttidskrift för människor som tycker om att läsa, men vi kommer nu också att ge större utrymme för bildkonst genom originalillustrationer och fotoessäer.

En bekräftelse på att *Axess*konceptet fungerar är att vi senare i vår expanderar genom en bilaga, ett "Annex", som två gånger om året recenserar all viktigare facklitteratur utgiven på svenska förlag.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

EU som jazzig bioreklam

THE SOUND OF EUROPE äger rum i slutet av januari. Lagom till firandet av 250-årsminnet av Mozarts födelse samlas europeiska politiker och intellektuella i Salzburg för att diskutera värderingar, kultur och identitet i Europa, under det österrikiska ordförandeskapets vingar. Att fastställa "europeiska värderingar" är dock ett vanskligt projekt, som Lars Trägårdh visar i en recension på sidan 38. Och tre dagars konferens och mediejippo lär knappast leda till några banbrytande slutsatser i en

Salzburgfödd.

FOTO: AKG-IMAGES

fråga som har brytt intellektuella i många år. Men det är alltför lätt att driva med Österrikes initiativ. Av programmet att döma handlar konferensen mer om att blicka framåt än om att skapa ett gemensamt förflutet som inte finns. Och EU behöver fundera över hur större samhörighet kan skapas.

Den som lyssnar noga omkring sig kan finna en del att spinna vidare på. Beethovens nia har inte haft någon större framgång som europeisk nationalsång, men Europa har faktiskt också Mr. Clean på Laplage Records! Namnet är kanske inte bekant men melodin desto mer: det är den jazziga, rytmiska snutt som spelas till nätverket Europa Cinemas bioreklam för "1 350 cinemas" i "322 cities", samtidigt som namnen på europeiska städer flimrar förbi och det nämns något om Europeiska unionens stöd (se <www.europa-cinemas.com>). Är inte detta ljudet av det nya Europa? Kanske trots allt främst för beundrare av fransk film, och kanske främst i Frankrike.

Andra projekt kan dock få större spridning, som de långt framskridna planerna på en europeisk sökmotor på internet. En europeisk Google, som kallas ... Quaero. Tyvärr, för namnet förtar en del. Man hör direkt att det är tråkigare – och besvärligare – att "quaeroa" än att "googla". Det är sådant här som européerna är så dåliga på och därför måste prata om. Ett nytt sound of Europe kan inte låta som en icke uttalbar kvarleva från latinet.

RED.

UTBLICK | CENTRALASIEN

Hur kul är det i Kazakstan?

ETNISK HUMOR | Skämtfiguren Borat kan skapa ännu fler fördomar

SASHA BARON COHEN har miljontals fans över hela världen – men Elmira Orazbajeva hör inte till dem. Den 20-åriga kazakiska student-skan spänner sina mandelformade ögon i mig och drar sig till minnes den dag i november förra året då hon satte sig för att se på MTV Music Awards, och fick en chock.

Precis som många kazaker, som hungrar efter allt västerländskt, hade hon sett fram mot prisutdelningen som sändes live från Lissabon. Men när programmet började möttes hon av en lång mustaschprydd landsman, flankerad av den blågula kazakiska flaggan, som presenterade sig som Borat, "den sjätte mest berömda mannen i Kazakstan".

För dem som inte vet det, och ni kan inte vara många, är Borat en fiktiv journalist, en av två roller som gestaltas av Londonkomikern Cohen; den andre är Ali G. Förvåningen blev till ilska när Borat talade om "våldtäkt" som en nationalsport och om hur kvinnor tvingades att bo bland boskapen. Sedan presenterade han en ny figur som talade ett märkligt språk – i själva verket rumänska – och sade till tittarna att detta var den kazakiske presidenten. På barer och restauranger i Astana, huvudstaden, talar man ännu om händelsen. "Han säger att kvinnor kommer sist, efter djuren", säger Elmira. "Jag tror inte han vet så mycket om Kazakstan."

Utrikesministeriet krävde en

ursäkt och påfordrade sedan rättsliga åtgärder, men amerikansk och europeisk lagstiftning gör det inte möjligt att stämma någon för att ha förolämpat en nation. Cohen har därefter hållit bensen på lågorna genom att på sin hemsida lägga ut ett budskap från Borat, som förkunnar att i Kazakstan "får kvinnorna nu åka inuti bussarna, homosexuella måste inte längre bära blå hatt och den lagstadgade minimilåden för konsumgäns har höjts till 8 år". Kazakstan kan inte ens få bort sin flagga från hans hemsida och har därför blockerat hans lokalt registrerade webbadress. Dignitärer och vanliga kazaker undrar varför deras land har blivit utvalt för sådana giftigheter. Vad i all världen har de gjort för att reta Cohen? "Vi kan inte utesluta att mr Cohen tjänar någons politiska syfte genom att framställa Kazakstan och dess folk på ett förnedrande sätt", sade utrikesministeriets talesman Jerzjan Asykbajev.

HÄR I ASTANA förstår man vad han menar. För det första ser Borat inte kazakisk ut. Mannen som Cohen gestaltar är lång och europeisk med buskig mustasch och mörklockigt hår, medan kazakerna är kortare och asiatiska. En film med Borat som stjärna spelas nu in av Cohen, men som en bisarr ploy använder regissörerna rumänska skådespelare eftersom kazaker inte är tillräckligt lika

den bild av dem som Borat skapat i den västerländska publikens ögon. Borat är känslös och sprudlande, en mycket bra karikatyr av det slags rasistiska, sexistiska män som återfinns i många delar av Östeuropa, men ligger långt från kazakernas tystlåtna och lugnare sinnesstämning.

Sedan har vi fördomarna. Borats inställning är vanligt förekommande i östra Europa, där folk som aldrig har mött en jude kan säga att de är säkra på att en global sionistisk konspiration är orsaken till deras eget misslyckande. Men även om kazakiska män har mycket macho-betonade attityder mot kvinnor, är mycket få antisemitiska. Religion i alla dess former undertrycktes under sovjettiden, men sedan 1991 har denna övervägande muslimska nation upplevt en religiös väckelse: I december firade den judiska församlingen den första årsdagen för den nya synagogan i Astana, en blå och vit byggnad inte långt från den romersk-katolska kyrkan i rött tegel som invigdes av påven 2001.

"Myndigheterna främjar en mycket tolerant inställning", säger Avraham Berkowitz, ledare för de judiska församlingarnas federation i Oberoende staters samväld (OSS), en snabbt pratande rabbin från Chicago som bevakar judiska angelägenheter i hela det forna Sovjet. "Problemet är att Cohen bor i London och som komiker har han ingen känsla för förhållandena i Kazakstan", säger han till mig.

I SINA FÖRSÖK att bekämpa fördomar har Cohen, ironiskt nog, lyckats skapa en helt ny uppsättning fördomar med kazakerna som sina offer. "Vi är upprörda därför att många människor inte känner till Kazakstan – de tror att vi bor i jurtor allihop", säger Elmira och syftar på nomadernas ylltält. "Vi skulle vilja ge honom ett slags föreläsning

"Han säger att kvinnor kommer sist, efter djuren. Jag tror inte han vet så mycket om Kazakstan."

Enligt Elmira Orazbajeva (t. h.) förvränger Borat bilden av hennes hemland. T. v. Aina Uteubajeva.

FOTO: CHRIS STEPHEN

Inställningen avgör

I DEN TYSKA DELSTATEN Baden-Württemberg har myndigheterna från årsskiftet infört ett "åsiktstest" för människor med härstamning i muslimska länder som söker medborgarskap. I frågeformuläret ska den ansökande bland annat besvara följande: "Hur skulle Ni reagera om er vuxne son önskade leva tillsammans med en annan man? Tycker Ni att

homosexuella bör sitta på offentliga poster i Tyskland? Vilka yrken ska, enligt Er mening, en kvinna inte utöva?" Om svaren inte bedöms som tillräckligt liberala kan det leda till avslag. Ett uppföljningsprogram ska kontrollera att en frisinnad inställning inte bara använts som förevändning för att få tyskt pass. Indragning av medborgarskapet skulle alltså kunna ske också efter flera år.

Sedan frågeformuläret blev offentligt har debatten varit minst sagt animerad. Homosexuella sammanslutningar har reagerat på att en minoritetsgrupp ska fungera som ett slags värderingslackmuspapper för en annan. Och varför tillfrågas bara muslimer? Många kristna skulle också få svårt att svara korrekt på alla frågor.

"Jag erkänner", skriver den tysk-kurdiska litteraturvetaren Mely Kiyak i

Kanske världens mest kände kazak. Enda kruxet är att Borat inte är kazak, och inte ens lik en kazak eller ens bekant med Kazakstan. FOTO: SCANPIX

och förklara vad Kazakstan i verkligheten är", säger Elmiras studentkamrat Ainu Uteubajeva.

Jag sade till dem att Cohen förmodligen inte ogillar kazaker, utan helt enkelt valde deras land eftersom det ligger så långt borta att inte många västerlänningar skulle veta något om det. Trots att Kazakstan är världens till ytan åttonde största land, gör dess läge söder om Ryssland och norr om Himalaya att det är en av världens mest avlägsna platser. Med temperaturer som kan krypa ner till minus 40 grader är

Astana inte bara världens kallaste huvudstad utan också den som ligger längst från havet.

Men avlägsenheten håller på att förändras tack vare väldiga nya fyndigheter av olja och gas. Kazakstan sitter på världens näst största oljefält, ett av flera dussin som snart ska göra landet, och större delen av Centralasien, till vad amerikanska oljedirektörer här kallar "Nya Gulfen". Denna rikedom har redan sett president Nursultan Nazarbayev flytta huvudstaden från Alma-Ata till Astana, en liten stad mitt ute på

stälpen som omvandlats till det slags ställe som trollkarlen från Oz skulle ha byggt – om han hade haft oljedollar.

Horisonten domineras av mäktiga skyskrapor i stål och glas, och stadskärnan tillägnas presidenten själv. Ett palats, vars baksida vetter mot en flod, flankeras på båda sidor av väldiga ministeriebyggnader. Mitt emot reser sig ett vitt ståltorn med en utsiktstupol längst upp; på avstånd liknar det en jättelik golfpeg som bär upp en golfboll. Inuti tornet leder en glashiss upp till kupolen, där leende flickor i röda uniformer visar besökarna till huvudattraktionen i mitten: ett sex kilo tungt klot i massivt guld med presidentens handavtryck.

Jag ombads stoppa handen i fördjupningen och fann att den passade perfekt, vilket fick flickan att le än bredare. Då frågade jag henne vad som skulle hända om presidenten förlorade ett val – skulle de ta bort klotet? Hon skakade på huvudet och skrattade. "Presidenten kommer inte att förlora något val", sade hon. Och hon hade rätt.

I DECEMBER förra året förklarade Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) att valet som gav honom 91 procents stöd var manipulerat, men inga främmande regeringar protesterade – ingen vill rubba en oljerepublik. Ännu återstår att fördela rikedomarna. "I min hemby är pensionärerna de rikaste, och den statliga pensionen är mycket liten", sade en kazakisk marknadschef till mig. Men likafullt är presidenten verkligen populär. "Han behövde inte fuska med valet, han skulle ha vunnit i alla fall", muttrade en brittisk valobservatör. Nazarbayev är, enkelt uttryckt, en sympatisk figur – åtminstone relativt. Inte så sympatisk att han låtit utreda sin politiske huvudmotståndares död; polisen sade att han hade begått självmord trots det faktum att han, i november, påträffades med tre kulor i kroppen.

Ändå klarar han sig bra vid en jämförelse med andra centralasiatiska ledare. Kazakstan har inga politiska fångar. Oppositionspresen

trakasseras, men är inte förbjuden. Jämför med grannlandet Uzbekistan, där opposanter kokas levande och där 500 demonstranter mejades ner av säkerhetsstyrkornas kulsprutor i maj förra året. "Se dig omkring i grannskapet – bättre än så här blir det inte", sade en amerikansk oljedirektör till mig här. Kazakerna sätter också värde på presidentens finansiella diplomati. Amerika, Kina och Ryssland törstar alla efter hans olja. Han spelar ett skickligt spel för att ingen av makterna ska dominera. Oljan fraktas i tankbåtar över Kaspiska havet till en pipeline som går genom Azerbajdzjan, Georgien och Turkiet för att hålla Amerika på gott humör. Samtidigt ska snart en andra pipeline leda olja åt sydöst till Kina för att hålla Beijing på gott humör. Och Ryssland får gasen.

EN GÅNG VAR DET SÅ att det enda västerlänningar visste om Bulgarien handlade om förgiftade paraplyer. Och nu med kazakerna – de få som reser till väst rapporterar att det första de tillfrågas om gäller Borat. Detta är hjärteslitande, för om man är här ett tag kan man inte undgå att charmas av människorna: de är genuint vänliga och utåtriktade och vill så gärna övervinna alla begränsande avstånd och accepteras i den globala by som de ständigt hör så mycket om på tv.

Berkowitz hoppas kunna visa Cohen hur han hamnat på villovägar. "Jag ska bjuda hit honom. Om han reste tillsammans med mig för att själv se inte bara den judiska församlingen utan även de etniska relationerna skulle han tänka sig för", sade han till mig. Bakom hans begäran ligger en oro. *Borat: The Movie* kan tänkas väcka ännu större ilska mot Cohen i Kazakstan, och ironiskt nog tända upp just de anti-judiska känslor som komikern säger sig försöka bekämpa. "Här finns ingen antisemitism", säger Berkowitz. "Tänk om han, genom sin dumhet, skulle skapa en sådan."

CHRIS STEPHEN
Författare

Översättning: Per Lennart Månsson

Die Zeit, "jag tycker inte kvinnor ska arbeta i slakterier – och det vore en tragedi om min son på grund av sin sexuella läggning inte gav mig barnbarn. Men jag har alltid hållit det för mina personliga åsikter."

Myndigheterna har gradvis förstått att man varken kommer åt demokratis fiender eller bedriver lyckad integrationspolitik med åsikstestet. Formuläret ska nu "revideras". Men tes-

tet utgör samtidigt ett belysande exempel på hur nödvändigt det är att i dag hitta ett annat tonläge i integrationsfrågan, bortom skenbara alternativ som kulturhegemoni och multikulturalism. För i grunden skulle de 30 frågorna kunna reduceras till en enda, att diskutera med ömsesidig respekt: Hur vill du som medborgare engagera dig i samhället?

RED.

ORDET

Prodetaryt

Kan vara en svensk variant på det som den franske naturvetaren Joël de Rosnay kallar "pronetaryt". Boken *La révolte du pronetaryt* (Fayard 2006) beskriver framväxten av en produktiv massa som använder ny teknik – bloggar, gratis telefoni, nättidningar – för att skapa, sprida och även sälja innehåll: "från massmedia till massornas media".

INTERVJU | DANIEL W. DREZNER

Makten suger upp bloggarna

AXESS: Det har sagts mycket om bloggarnas betydelse för amerikansk politik och amerikanska medier. Vad är din åsikt i frågan?

DREZNER: Diskussionen om bloggarnas roll i olika politiska skandaler är välkänd. Ett exempel är CBS 60 Minutes memorandum om George W. Bushs militärtjänst, som ledde till att nyhetsankaret Dan Rather avgick efter hård kritik från bloggare. Men mer intressant på sistone har varit bloggarnas reaktioner på Bushadministrationens agerande. Efter Katrina ökade administrationen sina utgifter utan att skära ned på andra områden, vilket irriterade republikanska bloggare. Sedan hade vi utnämningen av Harriet Miets till högsta domstolen. Bloggarna var märkbart desillusionerade, vilket förvånade medierna. En stor del av diskussionen gällde om hon var kvalificerad eller ej. Bloggarnas konkurrensfördel är snabbhet. Eftersom de kan reagera så snabbt kan de tjäna som en referensram för de journalister som tolkar skeendet. Och bloggarna är viktiga eftersom de numera blir lästa av mediefolk och politiker. Det kunde man se när en kvinna inte lyckades nå senaten för att klaga över John Bolton, då hans nominering till FN-ambassadör diskuterades. Hon vände sig i stället till bloggaren Daily Kos, och två timmar efter det att han hade tagit upp hennes fall fick hon ett telefonsamtal från senaten.

AXESS: Bloggar har med andra ord förändrat opinionsbildningen?

DREZNER: Skillnaden och samspelet mellan bloggar och tidningarnas debattsidor kan belysa det. Bloggar

Bloggtrenden ser ut att följa Gartners hypekurva för ny teknologi (<www.gartner.com>) och kan ha nått sin första topp.

Statsvetaren Daniel W. Drezner vid University of Chicago är en av dem som snart dyker upp när man söker efter informativa amerikanska bloggar om politik och ekonomi. Hans blogg (<www.danieldrezner.com/blog>) förekommer på många blogglister och länklister. Bloggandet har helt enkelt gjort Drezner känd bland människor som annars inte skulle ha stött på en ung universitetslektor. Olav Anders Øvrebø har träffat honom på ett kafé nära Chicagouniversitetets campus.

är naturligtvis mycket mer tillgängliga. Bloggarna bildar gärna personliga nätverk med andra bloggare och skickar tips och förslag till varandra. Bloggar kan fungera som ett slags kvalserie. Om du vill nå status som expert på ditt område är chansen mycket större att du gör dig ett namn om du är en duktig bloggare. Då blir det lättare att bli publicerad på tidningarnas debattsidor.

Men bloggandet är inte en rent demokratisk företeelse. Det är lättare att få uppmärksamhet om man

redan tillhör någon elit. Men det är inte tillräckligt i sig. Man måste kunna skriva, och skriva i en stil som passar bloggen. Vissa professorer har försökt blogga men uppenbarligen inte förstått att det inte fungerar att bara lägga ut en tidsskriftsartikel. Man måste ha en bra redaktör inom sig. Och man måste vara beredd att medge misstag och att rätta till dem.

AXESS: Men tror du att bloggande på det hela taget fungerar demokratiserande?

DREZNER: Bloggarna har sänkt tröskeln för att komma in. Det kommer alltid att finnas olika slag av ojämlikhet, men bloggarna minskar den och bidrar till en mer egalitär demokrati. I detta sammanhang pågår en mycket intressant diskussion om huruvida bloggar verkligen bidrar till att förbättra offentligheten i Habermas mening.

AXESS: Förhållandet mellan bloggare och medier i USA verkar vara mycket konfrontatoriskt?

DREZNER: Både vänstern och högern klagar över medierna. Vänstern anser medierna vara stora multinationella företag. Högern anser medierna vara vänstervridna.

I USA finns ett stort misstroende mot elitinstitutioner. Det gäller även för folk som själva tillhör eliten. Misstroendet mot regeringen har länge varit stort i USA. Misstroendet mot medierna är också en klassfråga. Journalistik var förr närmast ett arbetaryrke men är nu en elitsysselsättning.

Det finns en reell möjlighet att mediasystemet tar över bloggandet. Glenn Reynolds (<www.institut.com>) skriver exempelvis för Fox. De stora medierna lanserar egna bloggar eller köper upp oberoende bloggare. Därmed kommer bloggarna att hamna nära den politiska eliten.

Det kan få konsekvenser. Det är lättare att vara kritisk mot personer man inte känner. Efter hand som bloggare tillmätts större betydelse blir det svårt för dem att vidmakthålla sin status som outsiders.

OLAV ANDERS ØVREBØ

Översättning: Joachim Retzlaff

BESSERWISSE | AV ANDERS MATHLEIN

Du vill ha ett råd. Någon har sagt att "om folk bara slutade försöka vara lyckliga så skulle de må mycket bättre".

Kanske är det något för dig? Krys på dig. Mvh B

INBLICK | DEMOKRATINS TILLSTÅND

Politik uppifrån kommer nedifrån

OPINIONSMÄTNINGAR | Politiker vet mer om folkviljan än någonsin, skriver Tommy Möller

I AUGUSTI 2005 ordnade moderaterna ett offentligt seminarium. Rapporten "Bilderna av moderaterna" skulle presenteras. Temo hade på uppdrag av partiet låtit undersöka hur den omfattande kursomläggningen partiet genomfört under Fredrik Reinfeldts ledning mottagits av väljarna. Resultatet var att förändringen mottagits positivt, särskilt bland dem som sympatiserade med partiet.

Det intressanta med det hela var nu kanske inte Temo-mätningens resultat utan två andra förhållanden: dels att en partiledning använder sig av opinionsmätningar som avstämningsinstrument när den vill veta hur politiken uppfattas, dels att detta skedde i offentlighetens ljus.

Exemplet illustrerar partiväsensets förändring. För inte så länge sedan hade partierna många medlemmar som fungerade som tentakler ute bland människor. Det var på partimöten partiledningarna tog till sig opinionsläget. De många medlemmarna fungerade som en förmedlande länk, men de hade också stort inflytande på politiken. I dag är det så och så med båda dessa saker.

Tillståndet för den representativa demokratin har varit föremål för livlig diskussion under flera år. Mest har diskussionen handlat om det sjunkande valdeltagandet, partiväsensets kris och den minskade tilltron till de styrande. Onekigen är det många som har svårt att känna delaktighet. Men är det verkligen sant att klyftan mellan väljare och valda är stor och därtill växande? Vi måste ställa oss frågor om hur vår representativa demokrati fungerar i mer grundläggande avseenden, frågor som handlar om den politiska mobiliseringens karaktär. Äger mobiliseringen i huvudsak rum på den politiska elitens premisser? Eller är det snarare så att de styrande på olika sätt reagerar på folkliga opinioner? Sker med andra ord representationen uppifrån och ned eller nedifrån och upp?

DET FINNS ANLEDNING att erinra om att demokrati i modern form blev möjlig genom idén om representation. Farhågorna var emellertid betydande för vad denna indirekta styrelseform skulle innebära. Motståndarna till allmän rösträtt fruktade att demokratin skulle utvecklas till ett medelmåttornas styrelseskick och i värsta fall urarta till pöbelväl-

de. Något annat var inte att vänta när kreti och pleti skulle utse ledare. Men också bland hängivna demokrater fanns en oro, dock av lite annan karaktär. Den bottnade i representationsidéns grundproblem: vad händer när man delegerar makt till ett fåtal?

Man fruktade att en klyfta skulle uppkomma mellan ledarna och folket. I sin nu nästan hundra år gamla oligarkiteori tog exempelvis den tyske sociologen Robert Michels fasta på att effektivt politiskt arbete förutsätter en samordnad och disciplinerad form av organisation, som i sin tur leder till fåtalsvälde – alldeles oavsett vilka ambitioner ledarna har när det gäller personlig maktutövning. Michels drevs av ett starkt demokratiskt patos, men tog så småningom konsekvenserna av sina teoretiska insikter och blev anhängare av Mussolini. I hans ögon var ju demokrati i praktiken ouppnåeligt.

När vi i dag utvärderar den representativa demokratin kan det vara fruktbart att fråga sig: Vem fick mest rätt, antidemokraterna som fruktade folkväldet eller demokraterna som fruktade en ny form av elitstyre?

DEMOKRATINS KARAKTÄR har förändrats under senare decennier, enligt den amerikanske statsvetaren Ronald Inglehart. Från att ha varit *elitdirigerad* har demokratin blivit alltmer *elitdirigerande*. Det förra begreppet tar fasta på en hierarkisk ordning där auktoritetstilltron var stark och där mobiliseringen skedde uppifrån. Detta gäller inte längre, i varje fall i väsentligt mindre utsträckning än tidigare. I takt med att postmaterialistiska värderingar vuxit sig starka och medborgarna blivit mindre auktoritetsbejakande har eliterna utmanats. Mobiliseringen har därmed ändrat karaktär. Den sker numera nedifrån och är i denna mening elitdirigerande.

Enligt Ingleharts schema är alltså inte moderaternas kursomläggning nödvändigtvis en uppifrånstyrd process. Visserligen är det en liten klick i partiets ledning som sjösatt den nya politiken, men den är föranledd av en anpassning till opinionen snarare än av en ambition att påverka denna och är i den mening ett exempel på det Inglehart kallar elitdirigerande mobilisering.

Moderaterna är inte unika. Samtliga partier i svensk politik har för-

ändrat sin politik av samma skäl, men förändringsprocesserna ser olika ut från fall till fall. Och blickar man ut i världen framträder mönstret ännu tydligare. Partier i dag gör som moderaterna i somras: de använder sig av fokusgrupper och opinionsundersökningar för att avpassa sin politik. Man kan naturligtvis beklaga sig över denna opinionskänslighet som inte sällan gränsar till ren opportunist, men sammantaget betyder det trots allt att folkstyrelsen vinner på elitstyrelsens bekostnad. Utvecklingen innebär inte att eliterna kan härska oinskränkt på det sätt som Michels och andra elitteoretiker tänkte sig.

Den förändrade mobiliseringen har dock försvårat det politiska

ledarskapet. Gång efter gång ser vi, i vårt eget land likaväl som i andra länder, hur de styrande åker på svindande bakslag när de vill genomdriva förändringar. Detta är en direkt konsekvens av att politiken har blivit alltmer opinionsspeglande och allt mindre opinionsdrivande, att politiskt ledarskap mer och mer handlar om att lyssna på och anpassa sig till opinionen än om att bilda opinion. "Se där är mina soldater, jag måste se vilket håll de går åt så att jag kan leda dem", som någon fransk general lär ha sagt i anslutning till något av de slag som utspelades under Napoleon.

En kritik som ofta framförs mot dagens politiska ledare är att de saknar visioner och att de inte vill

Är det verkligen sant att klyftan mellan väljare och valda är stor och därtill växande? Vi måste ställa oss frågor om hur vår representativa demokrati fungerar i mer grundläggande avseenden ...

uppnå något annat än makten. Denna kritik bör ses i ljuset av ett alltmer opinionsspeglande ledarskap.

OPINIONSANPASSNINGEN märks kanske tydligast i samband med folkomröstningar. När väljarna blir alltmer svårstyrda är det ett högriskprojekt att låta folket få avgöra viktiga frågor. Därav skulle följa att de styrande försöker undvika folkomröstningar, men hur skall man då förklara att folkomröstningar blir vanligare? I Europa har det ägt rum en markant ökning av antalet folkomröstningar; drygt 40 har hållits under de senaste tre decennier. Till att börja med måste man betona att det blivit väsentligt vanligare med krav på folkomröstningar i olika frågor, som en konsekvens av att partiväsenset inte längre förmår att kanalisera folkopinioner lika effektivt som förr. Ökningen av folkomröstningar bör ses som ett uttryck för att de styrande inte alltid lyckats avstyra sådana, men det är också så att folkomröstningar ibland kan vara smidiga att ta till för att komma ur politiskt komplicerade situationer. Folkomröstningar kan fungera som räddningsplankor för den politiska eliten i trängda lägen.

Även om utvecklingen går mot en

FORTS. NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

alltmer elitdirigerande mobilisering försöker naturligtvis de styrande att i största möjliga utsträckning vidmakthålla en elitdirigerad ordning. Grundförutsägelsen är att de politiska eliterna kommer att undvika folkomröstningar. Den senaste omröstningen demonstrerade riskerna med att låta folket avgöra. Utfallet innebar inte bara ett bakslag för den politiska eliten när det gällde en viktig sakfråga. I en vidare mening innebar det också att regeringens auktoritet försvagades, vilket alltsedan dess varit märkbart. Som en konsekvens av omröstningen skedde också en genomgripande opinionsanpassning i EU-skeptisk riktning bland i stort sett samtliga partier.

Nedifrånmobiliseringen kan vara stark utan att folkomröstningar alls äger rum. Folkviljan, i termer av opinionsmätningar, är genom tätt duggande opinionsmätningar känd ändå. Det är naturligtvis skillnad mellan att avge sin röst i en folkomröstning och att besvara en fråga i samband med att man blir kontaktad av ett opinionsinstitut. I det förra fallet handlar det om ett betydligt större ansvar, det är fråga om ett ställningstagande som kräver mer eftertanke, och detta sker under eller efter det att en kampanj ägt rum och då argumenten fått stötas och blötas. Röstning implicerar också en sorts moralisk förpliktelse. Man förväntas känna ansvar för sitt ställningstagande. Vad som framför allt talar mot tesen om att opinionsmätningarna gjort folkomröstningar överflödiga är

I opinionens tjänst. Anonyma telefonröster pejar stämningen i folkdjupet.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

den legitimitet som folkomröstningar genererar. I opinionsmätningar kan inte folket avge en "dom" på ett auktoritativt sätt, bland annat för att det alltid är ett ytterst begränsat urval som får komma till tals.

INTE DESTO MINDRE sätter också opinionsmätningarnas imaginära folkvilja bestämda gränser för de styrandes handlingsutrymme. I den nyutkomna boken *Hundre år med folkeavstemningar. Norge og Norden 1905-2005* (2005) utvecklar den norske statsvetaren Tor Bjørklund en intressant argumentering kring opinionsmätningar som fenomen. Vad som skett, menar Bjørklund, är

att en utveckling mot direktdemokrati kommit till stånd utan att vi uppmärksammat det. Genom opinionsmätningarna avläses folkviljan ständigt, och den är därmed hela tiden närvarande i politiska analyser och kalkyler.

Mot den bakgrunden är det fel att hävda att klyftan växer mellan väljare och valda. Väljarna uppfattar det förvisso så, men i själva verket har den politiska eliten nog aldrig varit så välinformerad om väljarnas preferenser som nu. Detta är paradoxalt, ty trots att partiväsendet minskar i betydelse när det gäller politisk mobilisering är makthavarna inte alls frikopplade från medborgarna.

Att opinionsmätningarna kan fylla en viktig funktion i den representativa demokratin är ingen ny tes. Opinionsmätningarnas upphovsman, George Gallup, menade rentav att mätningar av opinionen i form av representativa urval i en väsentlig mening var att föredra framför folkomröstningar: mätningarna ger en mer "äkt" avspeglning av folkmeningen, eftersom dessa i motsats till folkomröstningar inte är möjliga att manipulera. För Gallup var alltså inte opinionsmätningar något problem för demokratin, tvärtom erbjöd de en möjlighet att vitalisera den. Vad Gallup bortsåg ifrån var att opinionsmätningarna dels kunde vara av bristande kvalitet, dels kunde användas i ett manipulativt syfte genom att resursstarka intressen beställer mätningar. Dessa mätningar syftar inte till att ta reda på hur opinionen de facto ser ut, utan mer till att påverka opinionen – och beslutsfattare.

Mätningarna styr inte bara i allt större utsträckning partiernas agerande, de styr också väljarnas beteende. Mediebilderna av partierna färgas nämligen starkt av mätningarna. Partier i medvind får positiv uppmärksamhet och omvänt. I valkampanjer är det helt avgörande att ett parti eller en kandidat får vinnarstämpeln, då är chansen stor att en så kallad *bandwagon effect* uppstår. Minns kristdemokraterna 1998 och folkpartiet 2002!

Å ena sidan är folkets vilja i hög grad bestämmande för partiernas hållning. Å andra sidan tycks inte folket förstå att det är detta som sker. Bilden går att göra ännu tydli-

UTBLICK | TURKIET

Turistens tvungna otvungenhet

KORREKT TURISM | Kampen för att undvika klichéer om öst och väst

HAREMET HAR BLIVIT FULLT. Turisterna på Topkapipalatset i Istanbul har köat i regn och rusk under morgonen och alla dagens biljetter har sålts slut. Västerlänningar på besök i österlandet har alltid älskat harem. Och när de har pratat och skrivit om Istanbul har de förstås ägnat haremet i Topkapipalatset oproportionerligt stor uppmärksamhet. Det förstår man bland annat av Orhan Pamuks bok *Istanbul. Memories and the city*. Denna västerländska besatthet har av förståeliga skäl väckt viss irritation, även om till exempel poeten Tanpinar ursäktade den västerländske betraktaren eftersom haremet "förvisso existerade".

Men det var då det. I dag är det bara en öde byggnad – de sista kvinnorna lämnade den 1909 – och ändå

är det fortfarande vad turisterna helst vill se. Tänker man närmare på saken är det inte så konstigt om man börjar skruva på sig där i kön. Det dåliga samvetet infinner sig. Är detta ett korrekt beteende? En turist av samtiden, en samhällsmedveten resenär med fördomsfrihet som mål, bör ju inte låta sig förblindas av ytterligheterna, särskilt inte vid besök i det muslimska österlandet. För vem vill spä på kulturklyftan mellan öst och väst? Man bör inte orientalisera, exotisera eller på något annat vis betrakta värdlandet med stereotypiserande blick.

Man bör på det hela taget akta sig för att bara se det man vill se. Men hur vet man vad man vill och inte vill se? Jag vet att jag helst inte vill bli påmind om jobbet under semes-

tern, men överallt ser jag "Axess". Dessvärre är det nästintill omöjligt att undvika eftersom det turkiska betalkortet har en hypnotisk logotyp med gul-vita, koncentriska cirklar. Mina ögon söker sig obönhörligen till det som är bekant. De turkiska ord jag lägger på minnet är bland annat *tuvalet* för toalett, *kuafor* för frisör och *köri* för curry. Men det känns ju idiotiskt att fastna för låneord från utlandet, särskilt eftersom det beror på att jag tycker de är så "roliga" i turkisk variant.

VAD VILL "DOM", jag menar turkarna, våra europeiska medsystor och bröder, att besökande västerlänningar ska se? I EU talar man ju gärna om att Turkiet vill vara med i klubben. Då vore det väl oförsämr-

Alla lika alla olika. Axess i Istanbul.

att inte notera hur modernt och västerländskt storstadslikt Istanbul är: trendiga kaféer, västerländska varumärken, överallt mobiltelefoner, Istanbul Modern är lika vitt och minimalistiskt och coolt designat som vilket modernt konstmuseum som helst, tv-kanalen KRAL visar lika porriga videor som MTV...

gare. Partierna gör ju också egna mätningar för att stämma av opinionen i strategiskt intressanta grupper. Avsikten är att kunna kalibrera sina ståndpunkter i syfte att röstmaximera.

OM VI VÄRDERAR situationen ur en demokratisk synvinkel leder tanken till de farhågor som antidemokraterna uttryckte vid förra seklets början. I stället för ansvarsfulla politiska ledare med civilkurage som vågar fatta obekväma men nödvändiga beslut och som vågar gå emot folkopinionen, har vi fått ideologiskt ryggradslösa politiker som med hänvisning till just folkopinionen lägger om sin politik.

Men finns det inte i grunden också något positivt med denna opinionsstyrda demokrati? Vi kan förvisso peka finger åt övertaktiserande och undfallande politiker, men vad det handlar om är ju att vi får en starkare påverkan nedifrån och upp i det politiska systemet. När politiskt ledarskap handlar mer om opinionspegling än om opinionsbildning kan den politiker som siktar på att bli omvald inte avvika alltför mycket från opinionen. De demokratimässiga implikationerna av denna förskjutning av representationsrollen är högst betydande. Tor Bjørklund talar om förekomsten av en "samtykkeson": i den opinionsstyrda demokratin finns mer eller mindre tydliga ramar, en sorts normativa järnstaket, som på ett distinkt sätt strukturerar den offentliga debatten. Det är inom dessa staket den opinionsmässigt acceptabla politiken tar form.

En central fråga är huruvida framväxten av "samtykkesoner" inom olika områden resulterar i att de ideologiska motsättningarna avklingar ytterligare och att en utslädd och ängslig samförståndsnorm förhindrar varje form av idédebatt. Detta skulle i så fall kunna få förödande konsekvenser för det politiska intresset och i förlängningen också skada demokratin. Kombinationen av en "falsk" konsensus, frambringad av en rädsla för att hamna utanför "samtykkesonen", och ett behov av att identifiera åsiktsbrytningar i syfte att legitimera det egna partiets roll (och vinna väljare) kan också leda fram till konstruerade konflikter baserade på medvetna vantolkningar av andras uppfattningar. I ett sådant läge närmar man sig en kritisk gräns utifrån deliberativa demokratiska ideal.

DEN POLITISKA ELITEN styr och ställer alltså inte på eget bevåg. Tvärtom är beroendet av folket större än någonsin. I den meningen kan demokratins motståndare för ett sekel sedan anses ha fått rätt. Deras värsta farhågor har inte besannats, men det finns problem med att vi gått från en elitdirigerad mobilisering till en elitdirigerande. Det politiska ledarskapet står svagare än förr, om man tar fasta på Ingleharts beskrivning. Men kanske borde vi i detta sammanhang erinra oss Regeringsformens allra första mening: "All offentlig makt i Sverige utgår från folket."

TOMMY MÖLLER
Professor i statsvetenskap

Men man kan ju inte åka utanför väst och bara se det som påminner om väst. Förresten är EU inte alls så populärt här längre som det vill tro. Serbulent, en turkisk bekant, säger sig dela många demokrativänners uppfattning om att reformprocessen är central, men att det sedan inte spelar så stor roll om Turkiet verkligen går med i EU. Då kan Turkiet till och med klara sig bättre utan. Och islamisterna i den sittande regeringen anstränger sig trots allt för att poängtera ett annorlundaskap.

NYLIGEN HAR de deklarerat att de vill inskränka alkoholförsäljningen. Serbulent, som har smak för konspirationsteorier, misstänker att islamisterna även har ordnat med ombyggnationer av paradgatan Istiklal Caddesi lagom till jul och nyår i syfte att motverka firande av de västerländska festligheterna, som har importerats till Istanbul liksom Halloween till Sverige. Det skulle alltså vara därför vi vadar fram i ler-

välling och kryssar mellan hål i gatan.

För att se det annorlunda, muslimska Istanbul åker vi till Fatih-kvarteren. Inga trendiga kaféer här inte, ingen KRAL på tv-apparaterna, knappast heller något excessernas harem utan stilla vardag och fatigdom och kvinnor i slöja. Men är det egentligen så schyst, att göra deras vardagliga slit och misär till något slags turistattraktion?

TACK OCH LOV fick vi aldrig någon biljett till harem. Det är i alla fall ett steg närmare den moderna och korrekta turist som inte fäster sig vid ytterligheter utan häpnar och förundras i lagom doser. För är det inte detta som det dåliga samvetet och resonemangen och betänkligheterna är tänkta att resultera i, ett okonstlat och avslappnat fördomsfritt förhållningssätt till världen? Eller en något tvungen otvungenhet.

LISA IRENIUS
Redaktör på Axess

KRÖNIKA | ORDNING I TIDEN

Säger du 2006 eller 2006?

Officiellt uttalas 2006 som tjugohundrasex, men minst åtta av tio svenskar säger tvåtusensex. Och så har vi en liten minoritet som säger tjugonollsex. Kan inte språkvården göra något?

Men det är just vad den har gjort. Redan för ett kvartssekel sedan gjorde dåvarande ständige sekreteraren i Svenska Akademien, professor Sture Allén, en utredning. Och när Sture Allén utreder något gör han det grundligt, tar ett rejält grepp på hela problematiken och tänker igenom minsta detalj både bakåt och framåt i tiden. Så när han hade tänkt över år, decennier, sekler och millennier så var hans rekommendation kristallklar och invändningsfri: den ur alla aspekter minst problematiska benämningen skulle vara tjugohundrasex. Alla som har tänkt över problemet håller med och etermedia och myndigheter har visat sig mycket lydiga.

Men alla andra, vars tidshorisont är begränsad till något år fram och tillbaka i tiden, tycker bara att det är konstigt att århundraden räknas i tjug. De har sällan några problem med att jämföra växthuseffektens verkningar under tjugohundratalet med kontinentaldriften under tvåtusentalet.

Detta är inte första gången som språkvården tänkt rätt men fått fel. Under årtionden har man försökt motarbeta den så kallade baklängesdateringen: 2006-01-01. Alla säger ju ändå tvärtom: första januari tvåtusensex/tjugohundrasex. Ändå fortsätter vi att datera våra brev, syltburkar och videorullar på detta bakvända sätt. Vi blir dock medvetna om problemen när vi är ute och handlar. Ett bäst-före-datum är inte så lätt att tolka. Vad betyder 120106? Håller den sex år till? Kan vi spara den till i sommar? Eller har den redan gått ut?

Baklängesdateringen är en internationell ISO-standard som bara svenskar följer. Och vi svenskar följer den trots den svenska språkvårdens rekommendationer. Språkvården tänkte inte på att våra svenska personnummer är byggda på just baklängesdateringen. Den som är ett med sin numeriska identitet ser ingenting bakvänt med baklängesdatering.

Att formulera kloka språkliga rekommendationer är svårt, men om folk sedan följer råden är ett rent lotteri. Och under år tjugohundrasex kommer vi att få en språkmyndighet som ska pyssla om vårt pratande och skrivande, precis som Folkhälsoinstitutet pysslar om vårt ätande och drickande, som Statens kulturråd håller koll på vårt läsande och tittande och Tillsyns- och föreskriftsverket övervakar ja, Gud vet vad, och precis som över tre hundra andra myndigheter vakar över minsta skrymsle av våra liv.

Det är lätt att önska sig ordning och reda. Och politiker försöker förstås hitta en styrspek att dra i. Men sorry, standarder skapas av kommittéer, och språk används av människor. Det går inte ihop. Kommittéer är eftertänksamma, konsekventa och försiktiga, men människor är spontana, ologiska och kreativa.

Så vi önskar den nya Språkvärdsmyndigheten i Uppsala ett gott nytt tjugohundrasex.

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

... sorry, standarder skapas av kommittéer och språk används av människor. Det går inte ihop.

Lars Melin

UTBLICK | FRANKRIKE

Kolonialismen förgiftar republiken

KOLLEKTIV FÖRTRÄNGNING | I Paris pågår en politisk kamp om det gemensamma minnet

EFTER ATT HA MÖRKLAGTS i fyrtio år har Frankrikes koloniala historia hamnat i ljuset. Den har frammanats av historiker, men också av dess offer samt av föreningar och politiker som önskar bringa ordning i det officiella minnet. Historiens återkomst beror också på sociala spänningar som tycks härröra direkt eller indirekt från det koloniala arvet: förvisning och diskriminering av invandrare med rötter i det gamla imperiet, våldsexplosioner i invandratäta förorter, framväxten av en känsla av osäkerhet, en spökande "kommunitarism" och en ökande islamofobi. Dessa postkoloniala problem indikerar att det som kallas för *la fracture coloniale*, den koloniala sprickan eller klyftan, alltjämt består.¹

Mellan 1635 och 1962 erövrade och behöll Frankrike omfattande områden i Karibien, Nordafrika, Indokina och det subsahariska Afrika. Därmed skapades ett av Europas största imperier vid sidan av Portugal, Spaniens och Storbritanniens. Ännu i dag är Frankrike närvarande på alla jordens hav, i Amerika (Martinique, Guadeloupe, Franska Guyana, Saint-Pierre-et-Miquelon), Stilla havet (Nya Kaledonien, Polynesien, Wallis och Futuna), Indiska oceanen (Mayotte, La Réunion) och

på Antarktis. Historien bakom "det största Frankrike" är därför omöjlig att teckna i ett drag. Sedan slutet av 1990-talet har dock avkoloniseringskrigen, imperiebygget och slaveriet kommit upp till ytan samtidigt och blivit en enda stor fläck på det nationella samvetet. Hur ska Frankrike förhålla sig till sin koloniala historia? Glömma den, upphöja den eller acceptera den?

Frankrike har redan konfronterats med en annan skugga från det förflutna – Vichyregimen. Men under andra världskriget förkastade den franska staten den republikanska historien. Det är inte fallet när det gäller kolonialismen, som tvärtom rättfärdigades och glorifierades av de republikanska eliterna, från Gambetta 1871 till Mitterrand och De Gaulle på 1950-talet. Imperieambitionerna har harmoniskt integrerats i den republikanska ideologin, som värdesätter såväl upplysningstanken och framstegsidealet som Frankrikes universalism och civilisatoriska uppdrag. Den förträngda historiens återkomst förgiftar den republikanism som landet vill identifiera sig med. Till skillnad från samarbetet med nazisterna under andra världskriget kan slaveriet och imperialismen omöjligen bortförklaras som ett enstaka, olyckligt felsteg.

Tack vare Papon-rättegången 1997 dök Algerietkriget åter upp på den offentliga arenan, med diverse brott, hemligheter och statslögn i släptåg. Maurice Papon, 84 år, stod inför rätta för att ha organiserat deportationen av mer än 1 500 judar, i egenskap av generalsekretär vid prefekturen i Gironde under Vichyregimen. Han hade emellertid även varit högst polischef i Paris under Algerietkriget. Målsäganden begagnade sig därför av en historiker, Jean-Luc Einaudi, för att analysera Papons personlighet. I en bok hade Einaudi avslöjat vilken dödlig brutalitet som Parispolisen – under Papons befäl – använt sig av vid en fredlig demonstration som FLN, den algeriska självständighetsrörelsen, höll den 17 oktober 1961. Hundratals algerier stängdes in i bussar och misshandlades. Massakern hade tystats ned av myndigheterna, men Einaudi uppskattade antalet döda till 200.² Papon dömdes till tio års fängelse för delaktighet i brott mot mänskligheten och försökte då få historikern dömd för förtal, dock förgäves.

Allmänhetens återupptäckt av Algerietkriget fortsatte under våren 2001. General Paul Aussaresses, före detta karriärmilitär, publicerade en memoarbok i vilken han utan ånger berättade om tortyr och avrättningar som han utfört 1955–57 för franska arméns räkning.³ Franska politiker reagerade starkt och ansåg redogörelserna vara "avskyvärda", "cyniska" eller resultatet av en "senil sadism". I november 2001 dömdes Aussaresses och hans förläggare till böter för "delaktighet i försvar av krigsbrott". Man kan förväntas över hur häftiga protesterna blev mot dessa "avslöjanden", som år 2001 liksom år 1957 inte var en hemlighet för någon. Aussaresses dömdes inte för sina brott, preskriberade och benådade genom lagen från den 31 juli 1968, utan för att ha avslöjat det som alla visste.

Däremot blev det aldrig någon debatt om politikernas ansvar för den allmänna spridningen av tortyr och avrättningar: den 12 mars 1956 röstade en vänstermajoritet igenom en lag som påtagligt ökade arméns makt och betrodde denna med verkställighet av straffrättsliga påföljder. Lagen var bland annat undertecknad av François Mitterrand, som då var justitieminister. För Jacques Attali, nära rådgivare till den framtida presidenten, var det Mitterrand

som "skapade de juridiska förutsättningarna för tortyren". Först 1999 kom en lag som officiellt betecknade "operationerna i Nordafrika" som "kriget i Algeriet". Regeringar i nära fyra årtionden har förnekat sanningen – därav detta återkommande scoop om ett förflutet som man ständigt låtsas upptäcka.

STATEN HAR PÅ SENARE ÅR beslutat att uppföra flera institutioner för att motverka förträngningen av Algerietkriget och den franska kolonisationen: de repatrierades museum (nära Lille), museet för Frankrikes historia i Algeriet (Montpellier), ett nationellt minnesmärke för det transmarina Frankrike (Marseille)

Till skillnad från samarbetet med nazisterna under andra världskriget kan slaveriet och imperialismen omöjligen bortförklaras som ett enstaka, olyckligt felsteg.

och ett nationellt centrum för immigrationshistoria (Paris). Den franska imperialismen, liksom invandringen, letar sig sakta in i den nationella historieskrivningen. Men slavhandeln och slaveriet, som afrikanskerna fick utstå från och med 1400-talet, är det fortfarande svårt att tala om. Christiane Taubira, parlamentsledamot från Franska Guyana, drev den 23 maj 2001 igenom en lag som syftar till att åtgärda detta. Genom lagen erkänner den franska republiken att slaveriet och slavtransporterna över Atlanten och Indiska oceanen "utgör ett brott mot mänskligheten". Paragraf 2 slår fast att skolundervisning och forskning måste tillmäta slavhandeln och slaveriet "den betydande plats som de förtjänar". Till följd av lagen skapades också en kommitté till minnet av slaveriet, som i april 2005 presenterade en rapport som varnade för att minnet av slaveriet förblir fragmentariskt och att skolböckerna alltjämt behandlar ämnet i alltför liten utsträckning.

Taubira-lagen befäster plikten att minnas och har lyckats sätta det allmänna medvetandet i rörelse. Men vi har också fått beskåda framväxten av ett slags "minnenas krig", som ställer minnet av slaveriet mot min-

Pinsamt förflutet på bricka. Kolonialismen blir allt svårare att ignorera. Fasaden till ett kafé i Paris.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

net av Förintelsen. Historikern Olivier Pétré-Grenouilleau har blivit ställd inför rätta av ett kollektiv med rötter i Västindien, Guyana och Réunion, som anser att han i en intervju förnekat att slaveriet var ett folk mord. I intervjun sade Pétré-Grenouilleau även att "folk mordet på judar och slavhandeln är olika processer. Det finns ingen Richterskala för lidande." Den så kallade Dieudonné-affären utgör ett liknande exempel. I februari 2005 betecknade den svarthadade komikern minneshögtiderna för befrielsen av koncentrationslägren som "minnespornografi". Hans uttalanden, ackompanjerade av antisemitiska angrepp, sammanfattades i ett otvetydigt påstående: "De svartas lidande under fyra sekler överträffar vida judarnas lidande under sju år. Men ingen har bett de svarta om förlåtelse." Dieudonné spelar med skicklighet på den känsla av orättvisa som återfinns hos vissa svarta fransmän, från Västindien och La Réunion. Han angriper judarna under förevändningen att andra minnen blöder, och vräker ur sig sitt hat under sken av att påminna om slaveriet.

HUR GODA AVSIKTERNA än må vara innebär Taubira-lagen från 2001 en begränsad frihet för lärare och historiker. Detta kan anses strida mot deras oberoende ställning. Den omtalade lagen om Frankrikes roll i Nordafrika, som röstades igenom den 23 februari 2005, har på vissa sätt en liknande effekt. I den har lagstiftarna dessutom infört ett värdeomdöme: lagen fastslår att "Nationen uttrycker sin tacksamhet till de kvinnor och män som har bidragit till Frankrikes insatser i de före detta franska departementen i Algeriet, Marocko, Tunisien och Indokina". Paragraf 4 tillägger att skolundervisningen måste erkänna "den franska närvarons positiva roll utanför Europa, i synnerhet i Nordafrika". Denna bestämmelse, som saknar motsvarighet i Europa, har utlöst ett ramaskri bland historikerna. Men lagen kan inte betraktas som ett misstag av ett fåtal parlamentsledamöter, utan har djup förankring i fransk politik.

År 2003 föreslog ett hundratal parlamentsledamöter från den gaulistiska majoriteten en lag som bestod av en enda paragraf: "Den positiva gärning som har utförts av våra medborgare bosatta i Algeriet under perioden av den franska närvaron är offentligt erkänd." Dåvarande premiärminister Jean-Pierre Raffarin uttryckte en liknande åsikt. Två politiska rapporter, varav en från nationalförsamlingen utskott för kultur, familj och sociala frågor, menade att skolundervisningen

måste förmedla en positiv bild av Frankrikes närvaro i kolonierna.

Lagen som röstades igenom den 23 februari 2005 skapade ingen svallvåg genom vänstern. Det krävdes ett manifest i dagstidningen *Le Monde* – där tre historiker tog avstånd från "att lära ut en officiell historieskrivning" – för att oppositionen skulle vakna. Inom loppet av ett par veckor hade petitionen samlat tusen underskrifter. Sent omsider reagerade socialisterna, de gröna och kommunisterna och krävde förgäves lagens upphävande. Mer allmänt belyser debatten hur staten och vissa grupper försöker "konfiskera historien för egen vinning", som Gérard Noiriel, initiativtagare till petitionen, uttryckte det.

För drygt en månad sedan bad president Chirac Nationalförsamlingen att se över parlamentets agerande inom historie- och minnesfrågor. Efter att 1995 ha medgivit den franska statens "ofrånkomliga" ansvar för förvisningen av judarna befinner sig Jacques Chirac idag i en prekär situation: han vill inte gärna gå emot den egna majoriteten, men han önskar också värna om den fransk-algeriska vänskapen, som hotas av lagen från den 23 februari i följ. Inrikesminister Nicolas Sarkozy har å sin sida lanserat en grundlig studie av "lagen, Historien och plikten att minnas". Det gemensamma minnet är mer än någonsin i Frankrike en politisk kamp, rentav en valfråga.

I FRANKRIKE HAR nationalstatens homogenitet sedan flera sekler varit beroende av en gemensam nationell historia. Staten har därför lockats att fastställa officiella sanningar för att skapa en känsla av nationell samhörighet. Detta förmyndarskap har också skapat behov av att ge erkännande till historiens alla sårade känslor och minnen. I Taubira-lagen, liksom i lagtexten från den 23 februari 2005, utgår den officiella definitionen av historien från offrens lidande: å ena sidan slavernas ättlingar, å andra sidan den franska milisen i Algeriet och de repatrierade. Anspråket på det gemensamma minnet, såsom källor till en utmejslad identitet, bidrar till en exploatering av det förflutna som verkar stötande för historiker.

IVAN JABLONKA
Historiker verksam i Paris
Översättning: Lisa Irenius

1 N. Bancel, P. Blanchard & S. Lemaire (red.), *La Fracture coloniale. La société française au prisme de l'héritage colonial*, La Découverte: Paris 2005.

2 J.-L. Einaudi, *La Bataille de Paris, 17 octobre 1961*, Seuil: Paris 1991.

3 P. Aussaresses, *Services spéciaux, Algérie 1955-1957*, Perrin: Paris 2001.

DEN RÖDA TRÄDEN

Tre aspekter på kropp & frigörelse

■ ■ ■ **EN BOK OM "KVINNLIGA MANSGRISAR"**, *Female Chauvinist Pigs*, väckte debatt i USA i höstas. Författarinnan Ariel Levy ställer frågor om ett slags fräck machokultur är de nya kvinnornas frigörelse, och om unga kvinnor har något att vinna på att framställa sig som sexobjekt och återuppliva vissa stereotyper som feminismen sökt bekämpa.

■ ■ ■ **ÄR DET ETT STEG** mot frigörelse när en kvinna sjunger: "Jag är omöjlig att glömma, stan-na långt borta om du vill, jag bryr mig inte, för jag bor i dina drömmar och begär"? Citatet kommer från den tunisiska sångerskan Latifa och diskussionen förs i arabvärlden. Franska *Courrier International* har samlat texter från jordens alla hörn i temanumret *Les jeunes filles* (nr 790-791). Lättklädda sångerskor som, likt libanesiska Nancy Ajram, kombinerar ett slags självständig och förförisk attityd i sina musikvideor tycks vara en växande företeelse i arabvärlden. Ajrams producent Nadine Labaki säger sig vilja skapa en ny arabisk kvinna, som inte fruktar utomstændes blickar eller känner sig som en fånge i den egna kroppen. Men andra är skeptiska till metoden och menar att det vore bättre att använda hjärnan än kroppen.

Nancy Ajram.
FOTO: CORBIS
/SCANPIX

■ ■ ■ **I KATANGA-PROVINSEN** i Kongo-Kinshasa är de vackraste flickorna förlorare. De får inga jobb. Problemet var utbredd så till den grad år 2003 att frivilligorganisationerna reagerade. I ett reportage återges två arbetsgivares högst märkliga resonemang. Den ena säger sig rekrytera fula tjejer "av humanitära skäl. De vackra hittar en make genom sitt utseende." Den andre undrar: "Vilken fransk, belgisk eller brittisk NGO har fördömt diskrimineringen av fula flickor, som inte får vara med i Miss-tävlingar?"

Det är inte så mycket nytt runt globen – kropp och utseende står alltså i fokus för diskussionerna om kvinnans frigörelse. Och västerlandet förmår uppenbarligen inte ge den tydliga vägledning i frågan som det ibland gör anspråk på.

RED.

Fyra aspekter på terapins framtid

■ ■ ■ **"STÖRRE VALFRIHET"** är ett slagord som man enligt *Financial Times* bör ta med en nypa salt. Psykologisk forskning visar att ju fler val vi har när det gäller varor och tjänster, desto kortvarigare blir tillfredsställelsen över köpet och desto starkare misstanken att vi valt fel. Kan-ske är detta en pusselbit för att förstå *anomi*, som Karin Johansson diskuterade i Axess 8/05, det tillstånd av förvirring och desorientering som infinner sig när samhället saknar ett sammanhållet normsystem.

■ ■ ■ **VAD KAN DÅ PSYKOTERAPIN** göra i podcastens och terrorhottens era? Det frågar sig *New York Times* reporter apropå en internationell konferens om psykoterapins framtid i Kalifornien. Alla stjärnor tycks ha varit där: psykoanalytikern Otto Kernberg, Aaron Beck, en förgrundsgestalt inom den kognitiva psykoterapin, Thomas Szasz, den kände psykiatrikritikern. Det är iögonenfallande att dessa stjärnor tän-des för flera decennier sedan och att få nya har lyst upp.

■ ■ ■ **MEN PSYKOTERAPINS FRAMTID** är inte nödvändigtvis mörk. Längre var teori och praktik knuten till karismatiska auktoriteter. I dag är terapeuter mer lösningsinriktade tekniker som överskrider gränser mellan teorier och försöker ta reda på vad som fungerar bäst, konstaterar Jeffrey Zeig, en av konferensens arrangörer. Många menade att psykoterapin behöver bli mer vetenskapligt testbar. På detta sätt är tekniker-nas seger över karismatikerna nog ett framsteg.

■ ■ ■ **NÅGOT GÅR KANSKE** förlorat ändå. En del av de äldre skolorna byggde på en världsåskådning och hade därför möjlighet att förena individuellt perspektiv och kulturkritik. Det är inte lätt att se hur tekniskt inriktade terapeuter skall kunna ge sådan orientering. Men det är inte uteslutet. Inom kognitiv beteendeterapi finns begreppet *mindfulness*, som inspirerats av bland annat zen. Man måste lära sig leva fullt närvarande i nuet och inte låta sig invaderas av framtiden.

RED.

INTERNATIONALISERING ÅT ALLA LYCKA BÄR?

Som konsumenter gläds vi över billiga varor, som producenter bekymrar vi oss över jobb som flyttar till låglöneländer. Vi vill inte gärna se att det finns ett samband. Hittills har Europas länder, inte minst Sverige, mött konkurrens genom att förädla produktionen, men fungerar det när alla håller på att bli lika bra på allt – utom på att ta betalt för sitt arbete? *Axess* tecknar en mittfåra i globaliseringsdebatten.

Europas angenäma epok går mot sitt slut

OUNDVIKLIG UTJÄMNING | Världsekonomins mekanismer leder till att européerna får det litet sämre och övriga delar av världen får det bättre.

Ar 2004 trängde Kina undan Italien från sjätteplatsen bland världens största ekonomier. Med en upprepad tillväxt på bortåt tio procent gick jättelandet 2005 också förbi Frankrike och Storbritannien. Om några få år kommer det att lämna Tyskland och en tid senare också Japan bakom sig. Endast USA kommer att hålla förstaplatsen ytterligare en tid. Men Kina kommer att rycka allt närmare.

I sig är det inte så förvånande att drygt 1 300 miljoner kineser tillsammans åstadkommer en större ekonomisk produkt än omkring 60 miljoner italienare, fransmän eller briter. Förvånande är snarare det faktum att människorna i de tidigindustrialiserade länderna – västeuropéer, nordamerikaner, japaner och några till – har omkring tjugo gånger mer varor och tjänster till förfogande per capita än kineserna, eller omvänt att kineserna måste nöja sig med bara fem procent av de varor och tjänster som kommer människorna i de tidigindustrialiserade länderna till del. En sådan per capita-betraktelse tydliggör att de tidigindustrialiserade länderna alltså har ett stort försprång mot resten av världen – åtminstone mätt i materiellt värdeskapande. Men som

Av
Meinhard Miegel

Meinhard Miegel är född 1939 i Wien och leder Institut für Wirtschaft und Gesellschaft i Bonn. Hans bok *Die deformierte Gesellschaft* (2002) blev mycket uppmärksam i Tyskland och även hans senaste verk *Epochenwende* har klättrat upp på bästsäljarlistorna. I denna bok hävdar han att Europas privilegierade ställning definitivt går mot sitt slut. Miegel har karaktäriserats som en "de nakna faktas profet".

Översättning av Joachim Retzlaff

exemplet Kina visar håller andra folk på att närma sig, och det med en hastighet som föreföll otänkbar för bara en generation sedan.

Det går inte längre att bestrida att den globala ordningen, som under några generationer tycktes vara huggen i sten, har satts i rörelse. Det knakar och gnisslar överallt. För inte bara kineserna utan också indierna, indonesierna, vietnameserna och många

andra folk försöker med oerhörd energi och beslutsamhet förbättra sina materiella livsvillkor. Och inte nog med det: de vill också att deras röst hörs tydligare än hittills i folkens kör och att de inte längre ska vara beroende av främmande makter.

Sådana förändringar av ordningen är inget nytt i mänsklighetens historia. Innan Europa inledde sitt uppstigande för drygt 500 år sedan var Kina på toppen och även Indien gjorde då ett djupt intryck på västerlandet. Till och med arabvärlden kunde känna sig överlägsna européerna under några århundraden. Men sedan snurrade historiens hjul vidare och lyfte fram européerna i ljuset. Och där står de än i dag tillsammans med sina kusiner i Amerika, Australien och på andra håll. Men deras ställning är inte längre så oomstridd som tidigare. Tecknen på det blir allt fler.

Krigen, som förr utkämpades mellan de tidigindustrialiserade länderna – spanjorer mot briter, briter mot fransmän, fransmän mot tyskar, tyskar mot ryssar och så vidare – förs sedan några årtionden tillbaka på andra fronter: Korea, Vietnam, Afghanistan och nu Irak. Trenden är entydig: de tidigindustrialiserade länderna sluter sig samman och kämpar för sina gemensamma intressen vid Eufrat eller i Hindukush. Likadant förhåller det sig med kampen mot den internationella terrorn. Även här står de tidigindustrialiserade länderna mot resten av världen. I terroråden ser de ett hot mot sin gemensamma livsstil och tvekar inte att slå tillbaka hårt. För att tränga tillbaka eller åtminstone hejda terrorn spenderar de uppskattningsvis 1,5 biljoner dollar. Det motsvarar Storbritanniens årliga BNP.

Därtill kommer miljardbelopp i dollar, euro eller brittiska pund som de tidigindustrialiserade länderna satsar i kampen mot droger och för att försvara sina immateriella rättigheter, främst till intellektuell egendom som patent och mönster. För att säkerställa sin privilegierade ställning lägger de tidigindustrialiserade länderna ut omkring en sjättedel av sin BNP – mer än någonsin tidigare. Och andelen fortsätter öka.

Men mer ödesdigert för de tidigindustrialiserade ländernas framtid än dessa rallarsvingar och tumultartade konflikter är några, företrädesvis asiatiska, folks tysta ekonomiska frammarsch. Denna frammarsch är ingalunda spontan. Den har tvärtom planerats och förberetts under lång tid. De som länge varit herrar på täppan har likväl förringat dess betydelse eller inte ens insett den. Folken i de tidigindustrialiserade länderna får i dag erfara det som många som länge varit framgångsrika har fått erfara. De kan inte föreställa sig att andra en dag anammar deras strategier och vänder dem mot dem.

FOLKEN I DE tidigindustrialiserade länderna, först och främst européerna, befinner sig i ett dilemma. Det var de som för hundratals år sedan började tänka och handla globalt. Från första början gjorde de anspråk på att deras idéer och värdesystem var universellt giltiga. Ur deras synvinkel stod enbart deras egen religion för frälsning, och följaktligen ansåg de sig vara berättigade eller rentav förpliktade att missionera bland alla som kom inom räckhåll. De for i väg för att upptäcka världen och lägga kontinenternas pussel. Det var inte aztekerna som hemsökte spanjorerna utan spanjorerna aztekerna. Bantufolken landsteg inte bland briter utan briter bland bantufolken. Kineserna banade sig inte väg till Venedig utan venetianerna till Kina. Inte nog med det. Så som de levde borde alla andra folk också leva. Det var de som uppställde normerna. De gnagdes inte av några som helst tvivel på sin överlägsenhet, hur den än skulle definieras. Därför tvekade de inte att kolonisera hela kontinenter och underkua de människor som bodde där. Var helst européer dök upp fanns Europa, och var helst Europa fanns kände de sig hemma.

Utan denna flerhundraåriga europeiska verksamhet hade det som i dag kallas globalisering inte varit möjligt. Européerna i och utanför Europa var och är delvis fortfarande de stora globaliserarna. De gjorde slut på den babyloniska språkförbistring med en cocktail på ett halvt dussin europeiska språk kallad engelska. Deras sätt att klä sig är normerande; den som avviker är exotisk. Detsamma gäller byggnadsverk. Det framgår inte längre av arkitekturen om man befinner sig i Asien, Afrika, Amerika eller just Europa. I världens stora konsertsalar och operahus spelas i stor utsträckning samma musikstycken och uppförs samma operor – europeiska. Ännu mer betydelsefullt är förmodligen att världens stora bibliotek numera har samma böcker, att samma saker lärs

ut på skolor och universitet och att samma saker utforskas i laboratorier. Den industriella tillverkningen följer överallt samma principer och normer, och även tjänsterna är i stor utsträckning standardiserade. Att ansträngningarna samtidigt ökar att bevara något ursprungligt, rotfast, alltså skillnader, visar bara att dess fortbestånd inte längre är säkert.

Att standardisera så mycket som möjligt, likna varandra, för enhetliga, har blivit nästan en besatthet för de tidigindustrialiserade folken. De odlar visserligen också, långt mer än andra, sin individualism, som de har internaliserat som den ideologi som passar dem bäst. Men denna ideologi är begränsad till bestämda områden. När det gäller ekonomiska ting i vid mening träder standardiseringen i förgrunden.

Det ironiska i detta är att ingen har profiterat och fortsätter att profitera så mycket på skillnader som de tidigindustrialiserade länderna, och då inte minst skillnader på det ekonomiska området. Det stora välstånd som de hittills åtnjutit är inte minst en sen frukt av en fundamental skillnad, nämligen de försprång inom vetande och know how som de en gång hade. Dessa försprång är ännu inte helt omintetgjorda, men stora delar av mänskligheten har visat sig vara mycket läroaktiga elever.

Definitivt förbi är de tider då européer och amerikaner bara kunde le medlidsamt åt produkter Made in Taiwan eller Made in Hongkong. En del av dessa länder producerar det bästa – och

Den tyska arbetaren får 40 000 euro om året i lön, den ungerska 6 000 och den kinesiska 1 200. Produkterna från alla tre fabrikena säljs över hela världen under samma namn och till samma pris.

mest prisvärda – som finns på världsmarknaden. Och det dessa uppåtsträvande folk ännu inte vet och kan vill de ivrigt lära sig. Kinesiska kirurger inviterar till exempel vänligt europeiska kolleger till Kina för att bli undervisade i de senaste operationsteknikerna. En kort tid senare erbjuder de sedan världen sådana operationer till ett lågt pris.

Befolkningarna i de tidigindustrialiserade länderna blir irriterade över detta och alltmer osäkra. Så hade de inte tänkt sig det, och än mindre förväntat sig. De trodde att det var ett slags naturlag att endast de skulle producera varor och tjänster som kunde säljas dyrt på världsmarknaden, medan de andra skulle leverera billiga: en liten reseskrivmaskin i utbyte mot en vagnslast bananer. Det tycker de är rätt och rimligt. Men nu upptäcker de till sin stora förskräckelse att de har allt mindre att erbjuda som mänskligheten ropar efter. Genom att många andra har lärt sig och i dag kan mycket lika bra som – ibland bättre än – de framgångsvana folken i de tidigindustrialiserade länderna har mänskligheten blivit mer jämlik. Och hur skulle det kunna vara annorlunda? Allt fler människor har ju samma tillgång till kunskap och kapital, till maskiner och ritningar.

MÄTT EFTER VÄRDESKAPANDE och efter tillgång till kunskap och kapital är mänskligheten, eller rättare sagt stora delar av mänskligheten, mer jämlik än någonsin. Endast i ett avseende råder alljämt stora skillnader: i materiell levnadsstandard. Män och kvinnor som i gryningen går till fots till en avlägsen fabrik för att till exempel bygga helikoptrar av hög kvalitet, och som på kvällen återvänder till baracker och skjul som i de tidigindustrialiserade länderna inte ens hade accepterats som nödbostäder. En vattenkran för fyra familjer, en toalett, ingen elektricitet. Efter ett hårt dagsverke får de en lön som understiger de bidrag som människor i de tidigindustrialiserade länderna kan få utan motprestation. Lika lön för lika arbete? Det låter bara håfullt för de förvärvsarbetande i de uppåtstigande länderna. De arbetar för en bråkdel av det som är vanligt i de tidigindustrialiserade länderna, utan att för den skull arbeta sämre.

Jodå, det finns en omfördelning nerifrån och upp. Men denna omfördelning sker mindre i de tidigindustrialiserade länderna, även om den ständigt diskuteras där. Mycket mäktigare är de omfördelningsströmmar som flyter från de uppåtstigande till de tidigindustrialiserade länderna. Ett konkret exempel från dagens verklighet på företagen kan förtydliga detta: Ett tyskt företag har tre tillverkningsorter som har ungefär samma utrustning och till-

verkar samma produkter, en i Tyskland, en i Ungern och en i Kina. Den tyska arbetstagaren får 40 000 euro om året i lön, den ungerska 6 000 och den kinesiska 1 200. Produkterna från alla tre fabriker säljs över hela världen under samma namn och till samma pris. Vinsterna kommer enbart från Ungern och Kina, som än så länge håller den förlusttyngda tyska fabriken under armarna. Men hur länge till?

Sådana konstellationer är visserligen inte regel, men de blir fler och fler. Om arbetstagarna i Central- och Östeuropa eller i Asien inte vore så anspråkslösa, skulle deras kolleger i Tyskland, Sverige och USA många gånger inte leva ett så komfortabelt liv. De globalt sett relativt välbärgade lever på de fattigas bekostnad – och här räknas de fattiga i de tidigindustrialiserade länderna till de välbärgade, närmare bestämt till den mest välbärgade sjundedelen av mänskligheten. Sex sjundedelar av mänskligheten lider större materiell nöd än de ekonomiskt mest utsatta i Europa.

Spejarna i de tidigindustrialiserade länderna ser dessa orimligheter och manar därför på sina landsmän att bli lika mycket bättre som de är dyrare. Men denna maning faller med nödvändighet platt till marken. För hur skulle förvärvsarbete i de tidigindustrialiserade länderna, som arbetar vid samma maskiner som sina östeuropeiska eller kinesiska kolleger, kunna vara sex eller trettio gånger bättre än de? Eller hur skulle en busschaufför i en västeuropeisk stad kunna prestera många gånger mer än en busschaufför i en östeuropeisk eller asiatisk stad? Eller

Det går för de tidigindustrialiserade länderna som för trollkarlens lärning, som inte vet hur han ska få stopp på verkningarna av sin trollformel. De ville ha globaliseringen, men den skulle följa deras spelregler och framför allt vara enkelriktad.

en lärare, en badvakt, en kakelsättare? Om den ena åtnjuter en mycket högre levnadsstandard än den andra, kan detta bara till en liten del förklaras med olika skicklighet och kunnande. Av långt större betydelse är att den ena har haft turen och den andra oturen att antråda olika nationella arv. Arvtagarna i de tidigindustrialiserade länderna är högprivilegierade. De andra är överseende.

ATT DET INTE kommer att så förbli har emellertid blivit uppenbart. Många av dem som hittills varit utblottade står inte längre handfallna medan folken i de tidigindustrialiserade länderna tycker att allt är gott och väl. De har utmanat dem på en skningslös konkurrens. Det nya i denna konkurrens är att de hittillsvarande lagarna för arbetsdelning har satts ur spel. Hittills har huvudfrågan i den arbetsdelade ekonomin lytt: Vad kan du göra bättre än jag och vad kan jag göra bättre än du och vad lönar det sig att utbyta vid dagens slut, med ökat välbefinnande för oss båda? Denna fråga förlorar alltmer i betydelse. När alla berörda blir lika duktiga hamnar en annan fråga i förgrunden. Den lyder: Vem av oss kan producera samma sak billigast? Eller mer konkret: Vem av oss är beredd att godta lägst levnadsstandard? Och då hänger den förvärvsarbete belysningen i de tidigindustrialiserade länderna inte med – än så länge.

År 2003 kostade en industriarbetare i genomsnitt 1,75 euro i timmen i de viktigaste elva låglöneländerna, från Indonesien och Kina via Thailand och Malaysia till Ungern och Tjeckien: 33 cent i Indonesien och 3,03 euro i Tjeckien. Samma år kostade en industriarbetare i Japan, USA och Tyskland i genomsnitt 20,33 euro: 17,23 euro i Japan och 25,50 i Tyskland. I ett av de högt utvecklade länderna kostade alltså en industriarbetare ungefär tolv gånger så mycket som i en av de uppåtsträvande nationerna.

Om kostnaderna per industriarbetartimme skulle stiga med 6,5 procent om året i de elva viktigaste låglöneländerna från 2003 till 2009, skulle de mot slutet av innevarande årtionde ha stigit från 1,75 till 2,55 euro i genomsnitt. Om vi på grund av Indonesiens låga utgångsläge antar en årlig ökning på 10 procent i landet, skulle de ha stigit till 58 cent där; och om vi antar en årlig ökning på 7 procent i Tjeckien skulle de ha stigit till 4,56 euro där. Om vi för höglöneländer som Japan, USA och Tyskland i

stället antar att arbetskostnaderna bara stiger med 2 procent om året, skulle de under samma tidsperiod stiga från drygt 20 till 23 euro: till drygt 19 euro i Japan och knappt 29 euro i Tyskland. En industriarbetartimme i dessa länder skulle därmed ändå i genomsnitt vara nio gånger dyrare än genomsnittet för de viktigaste låglöneländerna. Det är visserligen obestridligt att produktiviteten, i synnerhet värdeskapandet per arbetstimme, i allmänhet är avsevärt lägre i låglöneländerna än i de tidigindustrialiserade länderna. Men det hjälper inte de senare så länge lönerna i låglöneländerna är ännu lägre än produktiviteten. Och det är de i regel.

Följderna är välkända. I Frankrike, Tyskland, Italien, Sverige och alla andra västeuropeiska länder rapporterar morgontidningarna och kvällsnyheterna närmast rutinmässigt om utflyttning av arbetstillfällen till platser i världen som många aldrig ens har hört namnet på. Det är bara ett fåtal branscher, företag och yrken som ännu inte märkt av denna trend. Maskinbyggnad och hushållsapparater, elektronik och mjukvara, bilindustrin och dess underleverantörer, bank och försäkring, information och finans, läkemedel och medicin, tandtekniker, advokater och arkitekter – de och många andra branscher och yrken har utsatts för den globala konkurrensens stormvind. Den som inte förstår att spela på de globala varu-, tjänste-, kapital- och arbetsmarknadernas klaviatur har en dålig sats.

Numera står nästan inget yrke längre bara i utkanten av spelplanen, eller som många skulle säga: slagfältet. Utflyttningen av arbetstillfällen, som till en början huvudsakligen inriktades på enklare verksamheter, gäller i dag hela spektret av yrkesverksamhet. Västeuropéernas, och också amerikanernas och japanernas, förhoppningar om att kunna skydda högkvalificerade från att förlora sin anställning har grusats. Företag flyttar ut hela avdelningar och anställer ny personal på plats. Vissa siare spår rentav att den verkliga jobbutflyttningen ännu förestår. När länder som Kina och Indien väl har vaknat på riktigt står den inte att hejda.

Det går för de tidigindustrialiserade länderna som för trollkarlens lärning, som inte vet hur han ska få stopp på verkningarna av sin trollformel. De ville ha globaliseringen, men den skulle följa deras spelregler och framför allt vara enkelriktad. De tidigindustrialiserade länderna ville exportera av hjärtans lust och importera vad de ville, men bara så länge det passade deras plan. Afrikanska bomullsodlare och argentinska boskapsuppfödare har det svårt på den europeiska och den amerikanska marknaden – de skulle ju kunna påverka egendomsordningen. Globaliseringen av varu- och tjänstemarknaderna är däremot långt gången.

Detta gäller på det hela taget också kunskaps- och informationsmarknaden. Den moderna informationsteknologin har kraftigt bidragit till det. Till och med för ett land som Nordkorea blir det allt svårare att avskärma sig från den. Information flödar fritt och undandrar sig upphovsmännens kontroll, ofta till de tidigindustrialiserade ländernas nackdel. Ändå kan de bara fortsätta på den inslagna vägen.

Annorlunda förhåller de sig till kapitalmarknadens globalisering. De ryggar tillbaka för en fullständig sådan. Att kapitalägare – företag, fonder, privatpersoner och andra – investerar sina pengar där det är mest rentabelt brännmärks av många som osolidariskt, opatriotiskt, ja till och med oetiskt. Kapitalet ska snällt stanna i de tidigindustrialiserade länderna, även om det ibland inte längre ger någon avkastning där.

Men värst för de förvärvsarbete i de tidigindustrialiserade länderna ter sig globaliseringen av arbetsmarknaden. Att vissa kvalifikationer och arbetsprestationer en dag också kan ha ett pris på världsmarknaden är en så främmande föreställning att de häftigt skjuter den ifrån sig. Löner som i Indien eller Kina?! Så kan, får och kommer det inte att bli! Men vad invagar de förvärvsarbete i denna säkerhet när indiska eller kinesiska kolleger presterar detsamma för en mycket lägre lön?

SITUATIONEN ÄR BESVÄRLIG. Under många generationer har folken i de tidigindustrialiserade länderna vant sig vid en materiell levnadsstandard vars grundval sakta men säkert bryts sönder: billiga råvaror, framför allt billig energi, stora och omätliga avsättningsmarknader för industriprodukter, billig arbetskraft utanför de egna territorierna och de stora försprång i vetande och *know how* som uppstått under stora tidrymder. Under sådana betingelser var det lätt att få stora inkomster av kapital och

arbete, skapa behagliga arbetsplatser och bygga upp generösa socialförsäkringssystem. Det var gyllene tider, i förhållande till vilka vår tid ter sig grå.

Men det hjälper inte. Om alla 1 300 miljoner kineser bara förbrukar en gnutta mer energi (och alltså fortfarande långt mindre än befolkningen i de tidigindustrialiserade länderna) kommer världsmarknadspriserna för fossila bränslen och andra energibärare att raka i höjden. Detsamma händer om indierna skulle behöva mer stål för sina järnvägar eller indonesierna mer aluminium. För var dag blir det allt tydligare för människorna i de tidigindustrialiserade länderna att de inte längre exklusivt förfogar över världens resurser utan måste dela dem med andra.

Stagnerande eller sjunkande inkomster från förvärvsarbete och transfereringar, förlorade arbetsstillfällen, utströmmande kapital, stigande priser på råvaror och energibärare – det och en del annat förargar många i de tidigindustrialiserade länderna och ger dem vatten på sin kvarn som helst skulle vrida historien tillbaka och göra hela globaliseringen ogjord. För dem är global ekonomi en villfarelse som det inte kan komma något gott ur. Endast kapitalägarna kan tjäna på det, menar de, och även de bara temporärt. Den arbetande befolkningen blir däremot utarmad, både i de tidigindustrialiserade och de uppåtsträvande länderna. För kapitalets dunderfest är snart över, men har då hunnit skada de sociala nätverken. Till slut får alla det sämre än tidigare.

För att förhindra detta vill globaliseringskritikerna begränsa kapitalets roll i ekonomin och inskränka dess fria rörlighet. Kapitalet ska inte längre få cirkla fritt runt jordklotet på jakt efter lukrativa placeringar, utan investeras enligt politiska riktlinjer och tillfällen. Dessa politiska riktlinjer ska i sin tur tillvarata de arbetande människornas intressen, men i verkligheten tillmötesgå de förvärvsarbetande i de tidigindustrialiserade länderna.

Om dessa argument avkläds den ofta mycket enkla verbala utsmyckningen visar de sig snart förorda att de tidigindustrialiserade ländernas hittillsvarande privilegier ska upprätthållas. Ty det finns helt enkelt inga belägg för påståendet att globaliseringen skulle göra alla människor på jorden utblottade. Tvärtom kan allt fler tidigare nödlidande befolkningar glädja sig över ett ökande materiellt välbefinnande. Till och med när kapitalet drar vidare – som frambesvuret av globaliseringskritikerna – är ekonomin kvar på en permanent högre nivå.

SÅ SER OCKSÅ globaliseringens förespråkare på saken. Men de går ett steg längre: enligt deras synsätt finns det bara vinnare. I de uppåtsträvande länderna höjs den materiella levnadsstandarden och med den utbildningsnivån liksom hälsotillståndet och den förväntade livslängden. Och i de tidigindustrialiserade länderna höjs den materiella levnadsstandarden också, inte minst på grund av att människors köpkraft ökar genom prisvärda importprodukter från låglöneländer. Gymnastikskor, kläder och tv-apparater vore mycket dyrare om de hade producerats i höglöneländer. Det är obestridligt. Men även denna argumentation lider av en svaghet. Endast de som har åtminstone en genomsnittlig inkomst kan nämligen dra fördel av den prisvärda importen. Den som har förlorat sitt arbete till följd av globaliseringen kan bara i begränsad utsträckning glädja sig över de billiga importprodukterna.

Mot detta invänder globaliseringens förespråkare att inga arbetsstillfällen behöver gå förlorade i de tidigindustrialiserade länderna bara de förvärvsarbetande är flexibla nog. Att denna flexibilitet också kan komma att kräva ett accepterande av stora inkomstminskningar säger de mindre gärna.

Som så ofta har båda parter rätt och fel samtidigt. Den som försöker återkalla globaliseringen förseglar därmed källorna till en stor del av det hittillsvarande välbefinnandet i de tidigindustrialiserade länderna. En stor del av det konkurrenstryck som dessa länder är utsatta för skulle visserligen försvinna, men samtidigt skulle det vara slut på det stora utbud av prisvärda produkter som i dag ofta gör livet behagligt. Även de produkter som ännu tillverkas i de tidigindustrialiserade länderna skulle i ett slag bli dyrare. De innehåller nämligen ofta delar som producerats i de uppåtstigande låglöneländerna. Nya murar skulle kort sagt med stor sannolikhet sänka levnadsstandarden i de tidigindustrialiserade länderna. Det forna östblocket visar åskådligt vad avskärmning kan leda till. Omvänt är det blåögt att förvänta sig att globaliseringen är till fördel för alla. Det finns – här liksom i alla förändringar av denna storleksordning – både vinnare och förlorare,

varvid de flesta förlorarna finns i de tidigindustrialiserade länderna och de flesta vinnarna i de uppåtstigande. Det ligger i globaliseringens logik.

Genom den raseras nämligen, sakligt sett, de värn som hittills skyddat de tidigindustrialiserade ländernas stora välbefinnande från den övriga världens karghet. Därmed sätts den stora välbefinnandemassan i rörelse och börjar omfördelas. Att göra motstånd är inte bara ohistoriskt utan också meningslöst. Det är mer förnuftigt och framåtsyftande att varken diabolisera eller ideologiskt upphöja globaliseringen, utan möta den med största möjliga pragmatism.

Till denna pragmatism hör insikten att företag endast kan exportera till främmande marknader så länge de inte överstiger en viss storlek. En fullt utvecklad kinesisk eller indisk marknad kan exempelvis inte försörjas från Tyskland eller Frankrike. Då är det mer ändamålsenligt att vara på plats. Den som inte är på plats tappar förmodligen marknadsandelar till företag som befinner sig på marknaden. I båda fallen hotar förlust av arbetsstillfällen. Antingen flyttas de ut, utan att några nya med nödvändighet

Att göra motstånd är inte bara ohistoriskt utan också meningslöst. Det är mer förnuftigt och framåtsyftande att varken diabolisera eller ideologiskt upphöja globaliseringen, utan möta den med största möjliga pragmatism.

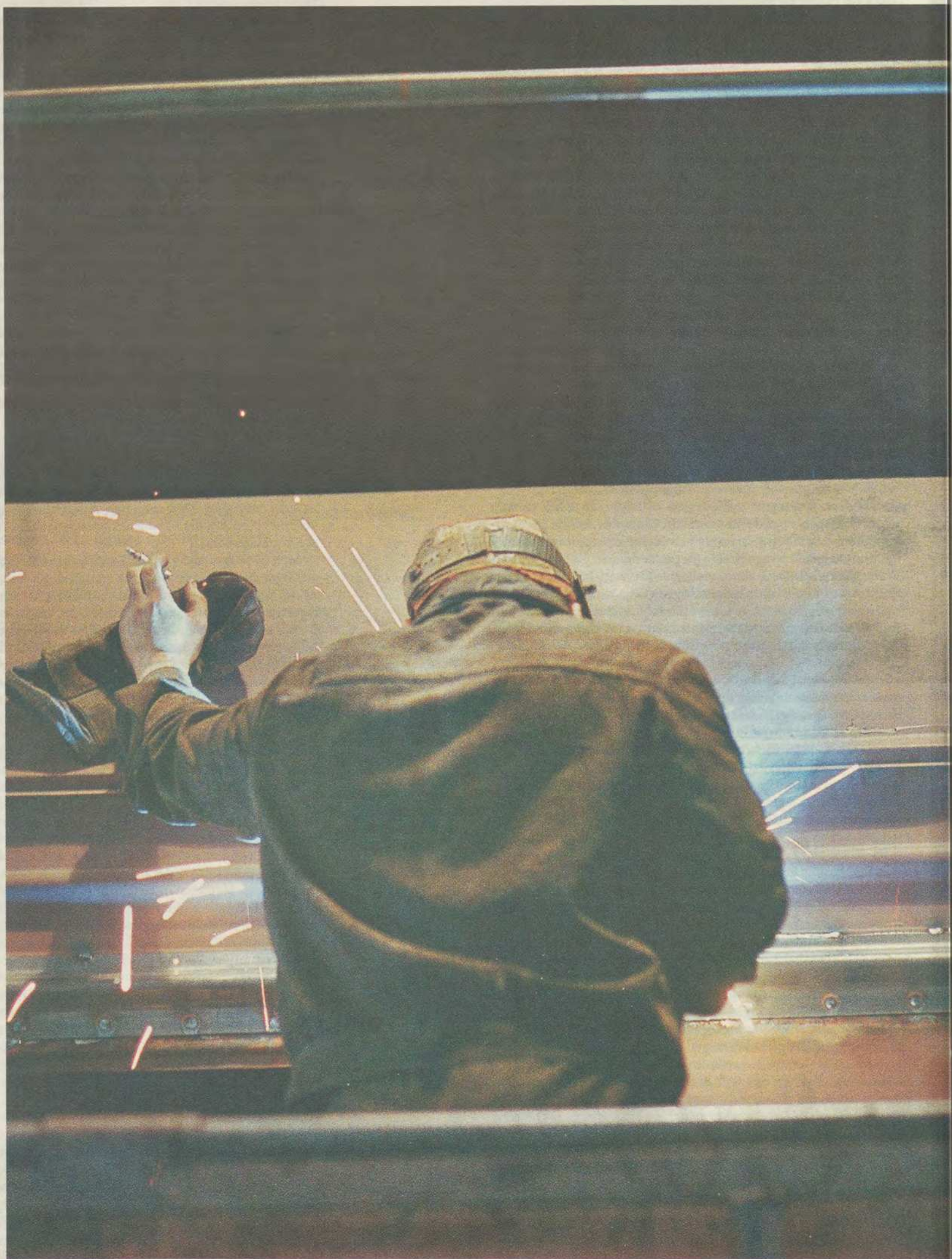
uppstår i ursprungslandet, eller friställs personal i de inhemska företagen på grund av att exporten minskar. Det sker med ett urverks precision. Den som inte befinner sig på marknaderna kommer på efterkälken i både den internationella och den inhemska konkurrensen.

Men så pragmatiska överväganden får inte låta mer principiella överväganden försvinna ur synfältet. Så som globaliseringen ter sig i dag drivs den på av det faktum att konsumenterna i de tidigindustrialiserade länderna är för dyra som producenter. De vill inte att de höga arbetskostnader de förorsakar ska komma till uttryck i de varor och tjänster som utbjuds till dem. De vill köpa sin DVD-spelare för 598 kronor. Men till ett sådant pris kan de aldrig någonsin själva tillverka den. Det hade för övrigt inte kineserna heller kunnat om de hade levat som västeuropéer eller amerikaner. Här ligger huvudmotsägelsen i befolkningens betende i de tidigindustrialiserade länderna. De förväntar sig höga löner och god samhällsservice och samtidigt billiga varor i butikerna. Det går inte ihop, och det kan i längden inte gå ihop.

Men det innebär att den materiella levnadsstandarden i de tidigindustrialiserade länderna kommer att sjunka. För antingen höjs realinkomsterna i de uppåtstigande länderna snabbt, liksom de sociala normerna och miljökraven – och då får människorna i de tidigindustrialiserade länderna i framtiden mindre för sina pengar än i dag. Eller också kommer de stora skillnaderna i inkomst och levnadsstandard att utjämnas först efter längre tid – och då kommer kapital, kunskap och arbetsstillfällen att fortsätta överföras från de tidigindustrialiserade länderna till de uppåtstigande och inkomsterna i de förra att sjunka (ytterligare). Resultatet är ganska likartat i båda fallen.

TIDEN ÄR MOGEN för folken i de tidigindustrialiserade länderna att inse att en för dem särskilt angenäm epok går mot sitt slut. Det behöver inte göra dem rädda och förfasade. För även i framtiden kommer det att gå relativt bra för dem i en lång historisk och internationell jämförelse. Men förmodligen något mindre bra än hittills. Folken i de tidigindustrialiserade länderna måste gå de uppåtsträvande folken ett stycke till mötes, eftersom den vackra drömmen om att alla eller åtminstone det stora flertalet av planetens invånare skulle få livsvillkor som närmar sig dem i de tidigindustrialiserade länderna bara var en dröm och så kommer att förbli. Så som västeuropéer, amerikaner och några andra lever kan nämligen bara en minoritet leva. Om många vill leva så, kommer snart ingen att kunna leva så. Det medger jorden helt enkelt inte. Kravet på internationell solidaritet får därmed en principiellt ny betydelse. För dem som i dag är välmående innebär det att lära sig försaka. Om de inte är beredda till det, kommer de att fråntas det de inte frivilligt vill ge. ■

INTERNATIONALISERADE ASSOCIATIONER | Fotografen Mathias Johansson ger sin bild

Mekanisk verkstad, Kiev.

in bild av globaliseringens stämningar

En norsk torsk, Håholmen.

Notre Dame, Paris.

Av
Mathias Johansson

Född 1961 i Stugun, Jämtland. Bosatt i Stockholm sedan 1981. Har haft utställningar på Färgfabriken, Stockholm Art Fair, Kulturhuset med mera. Representerad på bland annat Stockholms universitet, Louisiana Museum For Moderne Kunst, Sammlung Hauser und Wirth Zürich.

Nevadaöknen.

Sverige kan välja en egen väg

ÖPPENHETENS LOV | Ett litet land som Sverige har större manöverutrymme än de stora nationerna

För drygt hundra år sedan kunde våra farföräldrar sumera en väldig omvälvning av den atlantiska ekonomin. Vid 1800-talets början var de europeiska länderna förskansade bakom Napoleonkrigens handelshinder och kontinentalblockader, på andra sidan Atlanten fanns bara ett antal kolonier eller nyss frigjorda stater av ganska liten ekonomisk betydelse. Frihandeln, den tekniska utvecklingen och transportrevolutionen vände upp och ned på världen. När århundradet gick mot sitt slut hade industrialismen slagit igenom med stor kraft. USA hade inlett en våldsam ekonomisk utveckling och de europeiska länderna hade utvecklats åt olika håll. Irland hade repat sig från svältkatastrofen på 1840-talet och knappt in på USA:s och Englands ekonomiska försprång. Men ännu snabbare hade de fattiga skandinaviska länderna marscherat.

Plus ça change, plus c'est la même chose... Bretton Woods-systemets sammanbrott i början av 1970-talet och informationsteknikens intåg på 1980-talet blev upptakten till vårt sekelskiftes globalisering. Handels expansion, kommunikationernas mångdubblade hastighet och omfattning, kapitalmarknadernas sammanflätning, allt går igen.

Medan 1800-talets globalisering till största delen handlade om varor och varuproduktion så har tjänsterna blivit viktigare i dag. Ju mer vi tjänar, desto större blir tjänsternas andel av vår konsumtion. Även produktionen påverkas. Produktionskedjan styckas upp i olika delar, där tjänsterna – konstruktion, administration, marknadsföring – blir allt viktigare. Transporterna och informationstekniken löser även upp de fysiska sambanden i produktions- och konsumtionskedjan. En viktig och växande del av vår tjänstekonsumtion har redan flyttat utomlands, nämligen var och en av oss: turismen frodas när flyget till Peking inte kostar mer än till Luleå. Snart kommer sjukvården att gå över gränserna, åtminstone inom EU, precis som den högre utbildningen redan gör. Sedan 1990-talet läser var femte student minst ett år utomlands.

Men i grund och botten är det fortfarande samma mekanismer det handlar om även om deras betydelse vidgats och fördjupats. När ekonomin går över gränserna, antingen genom att handeln flyttar varor och tjänster eller genom att produktionsfaktorerna söker sig dit där de får bäst betalt, då växer den och då ökar de allra flesta människornas välstånd. Hur väl det ena eller andra landet klarar sig beror på vad det har att erbjuda i den internationella arbetsdelningen. Var hamnar Sverige denna gång?

Sluggandet om globaliseringen har lett

Av
Gunnar Wetterberg

Född 1953 i Malmö, från början historiker och diplomat. Ansvarig för Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) och sedan Långtidsutredningarna 1992 och 1995 inom Finansdepartementet. Direktör i Svenska Kommunförbundet, numera samhällspolitisk chef på SACO. Har skrivit en biografi över Axel Oxenstierna och utkommer i höst med en biografi över Arvid Horn.

till överdrifter och missuppfattningar. Den pessimistiska bilden blir lätt förhärsande. Marknadskrafterna kommer att tvinga alla länder åt samma håll. När Kinas och Indiens miljarder människor dras in i världsekonomin kommer de att dra till sig alla våra arbeten om vi inte accepterar långt lägre löner än i dag. Stora företag stänger fabriker och flyttar ut arbetsplatser till länder med lägre löner. Tidningarna skriver att detta bara är början. Det startade med okvalificerade arbeten, men mängder av indiska och kinesiska ingenjörer kommer att dra till sig fler och fler av de avancerade, välbetalda uppgifterna. Det svenska näringslivet kommer att utarmas. Svenskt Näringsliv spår på med siffror om hur många hundra tusen arbetstillfällen som är hotade framöver. Vid fikaborden dras slutsatserna ännu ett steg längre. Kommer vi att byta plats med u-länderna?

Det är inte särskilt sannolikt. Frågan är: hur illa går det, om det går riktigt illa? Vi kommer nätt och jämnt att märka det. Om Sverige skulle förlora mycket av sin konkurrenskraft, betyder det inte att landets industrilandskap läggs öde i morgon dag. Det vi skulle gå miste om är nyinvesteringarna, framtidsatsningarna. Inom de multinationella koncernerna kommer de svenska enheterna att fastna i de gamla produkterna. Så länge de fortfarande säljer blir de kvar, sedan läggs de ned. Men inte ens då kommer allt att gå i kvav. Folk kommer att vilja ha något att göra. De kommer att ha sina kunskaper kvar. Andra företag kommer att utnyttja dem för andra uppgifter, inte riktigt lika välbetalda, men ändå. Och det kommer att finnas motkrafter. Den internationella teknikutvecklingen sköljer in även i bakvatten. Den kommer inte att gå lika snabbt, därför att nyinvesteringarna blir färre, men så småningom kommer också svenska arbetare och ingenjörer att lära sig det nya och hanka med.

En misslyckad anpassning till globaliseringen betyder att Sverige halkar efter. Levnadsstandarden ökar långsammare än på andra håll. Andra hinner i fatt. På 1960-talet kunde vi yvas över vårt eget land när vi reste till Tyskland, Frankrike och England. Om vi hamnar på efterkälken kommer mina barn att se Turkiet och Estland

komma i fatt. Inom Sverige blir det färre överskott att fördela, välfärdens vägval blir hårdare. Sverige blir ett annat Belgien, lite halvsunkigt, steget efter, men katastrofen syns mest i statistiken.

MEN DET BEHÖVER INTE BLI SÅ. Rörelserna är stora och mäktiga, men Sverige är en liten fisk i oceanen. Vi kan välja mellan de stora strömmarna, undvika blindskären och finna våra egna vägar framåt. Det lilla landet kan ha ett manöverutrymme som inte alltid är de stora förunnat.

Genom 1900-talet har Sverige lyckats hantera den ena tekniska omställningen efter den andra. Andra länder har drabbats av betydligt djupare och längre svackor. Den brittiska ekonomin gick igenom ett flera decennier långt stålbad efter andra världskriget innan den fick nytt liv av de finansiella marknadernas och andra internationella tjänsters expansion. På andra håll i Europa slog kolets och stålets kraftgång hårt mot traditionella industricentra.

Antagligen har Sverige haft en del tur under resans gång. Allt är inte frukten av medvetna satsningar. Jag har min alldeles egna hypotes om de svenska it-framgångarna: de hänger delvis samman med vår "slappa" barnuppfostran. När jag köpte familjens första Macintosh 1985 var det en dryg investering. Mina kollegor på de andra FN-delegationerna i Genève läste in sina burkar i arbetsrummet när de gick hemifrån på morgonen. Barnen fick för allt i världen inte förstöra fars finaste leksak. Men sådana var inte svenskarna. Redan från början lekte våra barn på tangenterna. Från spelen gick de vidare in i programmen och hittade på egna tillämpningar. Det var ingen avsiktlig satsning på framtidens branscher, men den har redan betalat sig. Den kommer att löna sig ännu mer ju fler nya yrkesområden som 1980-talets datorbarn tränger in på.

Till turen hör också Sveriges mest formidabla handelshinder: det udda lilla språk som vi envisas med att tala. Även om allt fler behärskar engelska, även om vi reser utomlands för att söka upp allt fler av de tjänster vi vill ha, är ändå huvuddelen av den svenska tjänstemarknaden skyddad mot konkurrens utifrån. Språket, kulturen, regelverken, associationerna – den svenska marknaden är svår att ta sig in på.

Framtiden är inte nattsvart. Först och främst lägger pessimisterna alltför stor vikt vid produktionen. I själva verket är konsumtionen minst lika viktig. När företag startar eller köper fabriker är det ofta för att sälja till marknader i området. I de stora koncernerna är det ofta fabriken i Tyskland, Frankrike, Belgien eller USA som tävlar med de svenska arbetsställena om volymer och investeringar. Utflytt-

ningen av produktion för de låga lönernas skull är bara en mindre del av de svenska storföretagens internationella investeringar.

Även när utlokaliseringen sker för produktionens skull blir resultatet till slut ändå konsumtion. Den indiska eller kinesiska etableringen betyder större avsättning för de produkter som konstruerats och utvecklats i Sverige. Lokaliseringen nära de stora och växande marknaderna ger en bredare bas för verksamheten i Västerås eller Älvsjö. På så vis innebär många sådana "utlokaliseringar" att den ekonomiska grunden för den svenska sysselsättningen blir tryggare, inte tvärtom.

Utlokaliseringarna innebär att de nya marknadernas köpkraft ökar. Då är det inte bara det ena eller andra svenska företagets telefonstöd eller databearbetning det handlar om, utan i ännu högre grad utflyttningar från USA och England och många andra länder. När Electrolux flyttar kylskåpsproduktion till Ungern är det ett hårt slag för Västervik, men i ett vidare perspektiv innebär utflyttningarna fler kunder som har råd att köpa lastbilar från Volvo och Scania eller mobilsystem från Ericsson. När jag växte upp dominerades Malmö av textilfabrikerna MAB och MYA och av Kockums skeppsvarv. I dag finns nästan ingenting kvar av detta, men Sverige klarar sig hyggligt ändå, därför att vi hittat andra varor (och allt fler tjänster) att sälja till dem som i dag tjänar pengar på kläderna och fartygen.

Hittills har exportframgångarna mer än väl balanserat utlokaliseringarna. I 1992 års långtidsutredning räknade vi med så kraftiga ökningsframtill till 2010 att en ABB-direktör ifrågasatte realismen. Den faktiska utvecklingen har lämnat kalkylerna bakom sig. Timmer och massa, telefonsystem, tunga lastbilar och mag-sårsmediciner har sålt som aldrig förr, men exporten har också grenat ut sig. Den omfattar nu tjänster som vi tidigare aldrig haft en tanke på att exportera. Svenska skatteexperter, landskapsarkitekter och musiker hittar allt fler uppdrag i andra länder.

Å andra sidan kan globaliseringens evangelister också slarva. Omställningarna har ett pris. De som mister sina jobb när företagen flyttar eller slås ut hittar inte alltid in i de nya framgångsmaskinerna. Häromåret utvärderades Soft Center i Ronneby. Satsningen på Blekinges Tekniska Högskola och it-industrin runt högskolan hade gett näringslivet ny växtkraft, men de arbetslösa metallarna i Kallinge gick fortfarande och stämplade efter Kockums neddragningar. Kallinges öde är en varningsklocka. Det vore farligt att förlita sig på slumpen. På några punkter tror jag det går att förbereda sig på vad som komma kan. Vi måste bland annat tänka på landets öppenhet, befolkningens rörlighet, arbetskraftens förmågor, forskningen och lönesättningen.

ÖPPENHETEN ÄR DET VIKTIGASTE. Det lilla landet måste bejaka globaliseringen så att medborgarna kan behärska den. Det gör man inte genom att stänga gränserna och gömma sig för världen utanför, utan genom att

utanför, utan genom att gå ut i den och delta i utbytet över gränserna. Då får vi glädje av andras klokskap och effektivitet, samtidigt som vi kan vässa de varor och tjänster som andra är beredda att köpa från oss.

Först och främst handlar öppenheten om regelverk och institutioner. På hösten 1864 gick dåvarande finansministern Johan August Gripenstedt med på att klyva sprittullen i en vit och en brun taxa, 20 öre kannan för brännvin mot 15 öre på konjak. Det var vad som krävdes för att få frihandelsstraktaten med Frankrike att gå i lås, utan att stöta sig med de svenska brännvinsbönderna. Året därpå kom man överens och Sverige anslöt sig till det europeiska frihandelssystemet. Det var upptakten till den framgångsrika, exportdrivna industrialiseringen och moderniseringen av den svenska ekonomin, den öppning mot omvärlden som behövdes för att sätta fart på hjulen.

Ur denna synvinkel är den europeiska unionen betänklig. EU har tydliga protektionistiska böjelser. Jordbruksskyddet är det flagranta exemplet, som bidrar till den ekonomiska och därmed politiska instabiliteten i många länder, långt borta och nära (Vitryssland och Ukraina). Minst lika kostsamma är antidumping-reglerna, som slår till när europeiska producenter vill värja sig mot konkurrenter. Än så länge berör det inte svenska producenter i någon större omfattning (men vem vet när bilindustrin vill följa handskfabrikanterna?), men det kostar konsumenterna miljarder varje år. Det värsta är att man inte vet hur dyrt hotet om hinder egentligen är. Antagligen slår det värst inte genom de faktiska besluten, utan genom all export till Europa som avskräcks redan innan den kommit till stånd.

Därför måste Sverige driva en långt tydligare frihandelslinje inom EU än i dag. Det behövs för de europeiska konsumenternas skull, men också för att den europeiska produktionen ska utsättas för den tävlan som driver utvecklingen framåt. Sverige måste gå samman med de andra

Det lilla landet måste bejaka globaliseringen så att medborgarna kan behärska den. Det gör man inte genom att stänga gränserna och gömma sig för världen utanför, utan genom att gå ut i den och delta i utbytet över gränserna.

länder som är kritiska mot jordbrukspolitik, inte minst eftersom detta är ett av de stora hindren i de internationella handelsförhandlingarna (men också för att Polens och Ungerns jordbrukare kan göra större nytta i andra delar av ekonomin). Sverige måste också kräva en reform av antidumpingpolitiken, kanske genom att ta tillbaka den från EU-kommissionens byråkrati, så att protektionismen inte längre döljs i apparaten.

Allt behöver inte heller göras genom EU. Vi borde intressera oss mycket mer för Östersjöområdet än vad vi gör i dag. I detta har språken en stor betydelse. Eng-

elskan har råddbråkat till vår tids kökslätin, men närheten och utbytet kräver mer än så. Staten, näringslivet och kommunerna borde måna om tyskan, ryskan och polskan på ett helt annat sätt än nu, från grundskolan genom gymnasiet till den högre utbildningen. Vänortsutbytet borde inrymma elevutbyte för dem som satsat på något av grannspråken som Beller C-val. På 20-30 års sikt kommer det att betala sig, om Sverige kan fungera som ett brohuvud in i Östersjöregionen för den som etablerar sig här.

ÖPPENHETEN GRUNDAS I befolkningen. Ju fler människor som flyttar över gränserna, desto fler blir impulserna till samhället och ekonomin. Nostalgikerna brukar räkna åren 1880-1920 som det svenska industrigrundandets guldålder. Rörligheten var en viktig del av förklaringen. Svenska ingenjörer fick inte tillräckligt mycket utbildning och praktik hemmavid, utan gav sig ut på vandringsår i Europa och USA. De kom hem med uppslag och idéer som de omsatte i framgångsrik export. Separatören är bara till en del Gustaf de Lavals egen idé; han kombinerade sin egen lösning med patent som han hittat på andra håll innan det blev ett av "snilleindustrins" flaggskepp. Under årtiondena som följde blev vi oss *selv nok* i allt högre grad - de tekniska högskolorna byggdes ut, om svenska ingenjörer arbetade utomlands så var det i svenska multiföretag. Då sinade impulserna och nygrundandet avtog. Därför ger de nya studentflödena hopp om framtiden; ju fler de blir, både de som reser ut och de utländska studenter som kommer till oss, desto större är chansen att vi om 10-15 år får se en ny våg av listiga uppslag att försörja oss på. För den skull är utlandsstudierna viktiga. EU:s öppna arbetsmarknad kommer i förlängningen. Samspelet mellan studierna och den öppna arbetsmarknaden betyder att många fler i varje årskull kommer ut än när jag och mina jämnåriga läste.

Men flödet i andra riktningen borde vara mycket större. De svenska universitetet borde uppmuntras att locka till sig studenter och forskare från andra länder. I detta kan avgifter spela en viktig roll. Med avgifter för utländska studenter kan det bli lättare att finansiera den anpassning och kvalitetshöjning som krävs för att svenska utbildningar ska bli attraktiva för ryssar, indier och kineser som söker sig till Europa. Den skärpningen skulle även svenska studenter tjäna på. Samtidigt måste dagens regler ändras, så att de som har lust att stanna kvar efter examen vet att de är välkomna att verka i Sverige. Att utländska forskare måste lova att lämna landet efter det att vi utbildat dem färdigt hör till de stöligaste inslagen i svensk invandringspolitik.

Med globaliseringen har arbetskraften blivit den viktigaste produktionsfaktorn. Den är viktigast därför att den är trögast. Globaliseringens innebörd är att produktionsfaktorerna över lag blivit rörligare. När Bretton Woods bröt samman började kapitalet flyta fritt över gränserna, transportrevolutionen har minskat råva-

rutillgångens betydelse för produktionslokalisering och tekniken kan laddas ner från nätet var som helst i världen. Men arbetskraften är nästan lika trög som för trettio år sedan. Svensken flyttar 1,8 gånger över kommungränsen, företrädesvis mellan 18 och 40 års ålder. Sedan flyttar vi några gånger till, men bara några kvarter hit eller dit. Jämfört med andra europeer har vi inget att skämmas över – de är ofta ännu trögare. I förmågan till omställning ligger den svenska arbetsmarknaden närmare den amerikanska och det är en styrka.

När företagen funderar över framtida lokaliseringar är närheten till marknaden ofta viktigast, men därefter kommer arbetskraften. Arbetskraften har blivit ett *sine qua non* på ett sätt som den sällan tidigare varit.

Arbetskraftens ökade tyngd borde speglas i politiken. Hur många som arbetar, hur pålitligt och hur klokt de sköter sina sysslor får allt större betydelse för ett lands dragningskraft. Det betyder att utbildningspolitiken, arbetsmarknadspolitik och socialförsäkringarna borde stå i centrum för debatten. Närings- och regionalpolitikens alla märkliga stödformer är inte mycket mer än ett publikfriarskåp i marginalen. Det är i skolbänken och i närvaron på arbetsplatserna som den ekonomiska framtiden avgörs.

Med den utgångspunkten går det också att peka på några omedelbara uppgifter. På kort sikt finns det inget större tillväxtproblem än lärarkårens ålderssammansättning. Omkring hälften av lärarna i gymnasiet och den högre utbildningen är över 50 år, samtidigt som de stora kullarna från 1990-talets början snart knackar på dörren. Om två tre år kommer gymnasiekillarna att vara 25 procent större än i dag. Går lärarna ut bakvägen när de största elevkullarna på länge stormar in genom huvuddörren, så har landet ett allvarligt problem. Än efter en medioker gymnasieutbildning sitter kvar i arbetskraften under de 40–45 år som en generations yrkesliv varar. Det blir inte bättre av att det ser ungefär likadant ut på universiteten och högskolorna. Att klara en god återväxt inom lärarkåren borde vara ett av tillväxtpolitikens viktigaste mål de närmaste åren.

Det räcker inte att arbetskraften är välutbildad, den måste också vara pålitlig och tillgänglig. Många strejkdagar och höga sjuktal (*absenteeism*) kan skrämja vilken investerare som helst. Arbetsfreden är en svensk tillgång, men den höga frånvaron är bekymmersam. Vore jag Kronoberg eller Jönköping skulle jag välja en mycket enkel slogan för att locka företag: det är här som folk kommer till jobbet. I detta sammanhang har socialförsäkringarna och arbetsmarknadspolitikens regelverk en roll att spela, men ännu viktigare är arbetskulturen. Om Sverige lyckas bevara sin tradition av företag där cheferna står i nära samspel med medarbetarna och förstår dra dem med sig i förändringar och nya uppgifter, blir det ett tungt argument för den multikoncern som funderar över var i norra Europa den ska etablera sig. Det goda ledarskapet borde vara för vik-

tigt för att lämnas åt managementkonsulter. Där finns nyckeln till många av dagens problem med ohälsa och utslagning, men också till viktiga konkurrensfördelar i globaliseringens tid.

Den breda grundutbildningen av hela arbetskraften är nödvändig, men det räcker inte. För framtidens välbefinnande är eliten lika viktig som bredden. I framtidens företag blir forskning och utveckling navet. De kommer att ge arbete åt ingenjörer, konstruktörer och innovatörer, men mer än så. Den framgångsrika utvecklingen klarar sig bara i samspel med vardagens verklighet. Därför drar FoU-avdelningarna till sig en del av företagets produktion.

Den breda grundutbildningen av hela arbetskraften är nödvändig, men det räcker inte. För framtidens välbefinnande är eliten lika viktig som bredden. I framtidens företag blir forskning och utveckling navet.

Koncernerna som utlokaliserade allting på 1980-talet har ändrat sig. Ingenjörerna behöver en verkstad dit de kan gå ned och testa prototyperna. En del av tillverkningen har kommit hem igen.

Forskningen är viktig för att Sverige ska lyckas i globaliseringen. Det finns ett samspel mellan goda forskningsmiljöer och avancerad företagsutveckling. Det handlar inte nödvändigtvis om att marknaden skapar företag av forskningens uppslag, även om sådant händer. Den mer vardagliga mekanismen handlar om att forskningsmiljöer utbildar forskare som gör att hugade företag vågar lägga avancerad verksamhet i landet. Att lyfta de statliga forskningsanslagen till en procent av BNP fram till 2010 borde vara ett av den svenska statens viktigaste mål de närmaste åren. Eftersom försvarsforskningen minskar skulle det betyda en rejäl upprustning av de svenska forskningsmiljöerna.

Men det är inte nog. För att öka dragningskraften borde man koncentrera forskningen. Dagens spridda svenska forskningsresurser må fungera så länge det handlar om svenska studenter fortsätta väg, men på sikt räcker det inte. Nyligen skrev *ÖstgötaCorren* att Linköpings universitet satsar på att rekrytera fyra fem kvalificerade internationella forskare. Sådana rekryteringar gör redan Sydkorea i stor skala. Lika väl som svenska forskare söker sig till lockande miljöer på andra håll borde vi satsa på att bli starka med andras hjälp.

På sikt borde Sverige kanske satsa på ett eller två forskningsuniversitet, för att få de stimulerande, intellektuella miljöer som kommer att behövas i dragkampen om framtidens tekniska, medicinska och naturvetenskapliga utveckling, både på forskningssidan och när det gäller de kommersiella tillämpningarna.

ETT VÄXELSPEL MELLAN DE nya teknikerna och konsumtionen äger rum. De tekniska framstegen ger produktivitetsvinster som ökar köpkraften; den ökade köpkraften gör det möjligt att köpa de nya

produkterna, vilket påskyndar deras genomslag. Om produktiviteten inte hade ökat konsumtionsutrymmet, vem skulle då ha avstått från mat, kläder eller husrum för att köpa sådana bisarrerier som bilar, gramofoner eller datorer? Tack vare den frigjorda köpkraften kunde de nya teknikerna utveckla nya industrier och branscher, som bidrog till att öka sysselsättningen.

Låglönekonkurrensen kommer säkert att slå ut svenska arbetstillfällen, inte bara inom industrin utan också på tjänstesidan. Men köpkraftseffekten kommer att leda till ökad efterfrågan på tjänster som måste produceras nära konsumtionen. I någon mån kanske vi kommer att resa till produktionen (tandvård i Tallinn, äldreomsorg i varmare länder), men de flesta nya tjänstjobb kommer nog att hamna här. Om vi samtidigt klarar av att dra till oss avancerade exportjobb behöver vi nog inte bekymra oss så mycket för arbetsbrist under de närmaste årtiondena. Motsatsen är väl så sannolik, att den svenska ekonomin skrumpnar samman lite grann därför att vi inte lyckas mobilisera nya reserver lika snabbt som fyrtiotalisterna lämnar arbetslivet. Det finns reserver, men de måste räddas undan den utslagning som hotar stora grupper på dagens arbetsmarknad.

Vad som händer med lönerna är en svår fråga. Olika tendenser och intressen står mot varandra. Å ena sidan skulle lönerna behöva förändras för arbetsmarknadens skull. Större lönespridning skulle belöna utbildning och ansvar bättre, samtidigt som lägre ingångslöner skulle ge fler människor chansen att ta sig över trösklarna till arbetsmarknaden. Å andra sidan är den sammanhållna lönestrukturen en nationell tillgång. Genom att skillnaderna inte blir alltför stora minskar risken för upplöpp liknande de som startade i Aulnay-sous-Bois i Frankrike.

I många branscher ligger ingångslönerna så högt att de slår ihjäl jobben. Hellre än att anställa skoltrötta sjuttonåringar eller nyanlända invandrare satsar arbetsgivarna på robotisering. För andra jobb är lönerna för låga. De stora verkstadsföretagens kartell håller nere ingångslönerna för civilingenjörer, som i stället söker sig till andra yrken eller länder. Samtidigt blir jag förbannad när jag går förbi löpsedlar som talar om att vd:n i ett kabel-tv-företag rakat hem 300 miljoner när någon riskkapitalist vältrat in med pensionsspararnas pengar. Den svenska lönestrukturen är inte rationell. På toppen borstar vd:arna varandra på ryggen. Ena dagen är de själva vd:ar, andra dagen styrelseledamöter åt någon annan vd och då löper topplönerna lätt amok. Jag skulle önska mig riktiga ägare, snåla kapitalister med egna pengar, som ser till att också vi småsparare får valuta för pengarna.

På nivåerna under vd skulle lönerna behöva höjas. Forskningsingenjörer, personalchefer, fabrikschefer, verkmästare: om de och deras kollegor inom andra sektorer fick bättre betalt, så skulle det svenska arbetslivet kunna ställa större krav på ledningskompetens och fungera bättre.

Det är lägre ingångslöner som Sverige

har svårast att acceptera. Samtidigt är det kanske viktigast för framtiden. Kruket på dagens arbetsmarknad är att många arbetsgivare fruktar att de sökandes produktivitet inte räcker till för de löner som gäller. Därför hotas allt större grupper av marginalisering och i den processen ligger den största risken för sociala konflikter i framtiden.

Därför måste synen på lönerna och utjämnningen förändras. Det måste finnas arbeten med löner så att alla kan ta sig in på arbetsmarknaden, även om de inte har så mycket utbildning och erfarenhet att komma med. Sedan måste det finnas vägar vidare – vuxenstudiestöd, obligatoriska omställningskonton – så att risken för låglöne-träsk minimeras. Den svenska utjämnningen måste bygga på rörlighet, inte på sammanpressning.

I ETT GLOBALT PERSPEKTIV är frågan hur länge låglönekonkurrensen kommer att vara lika stark som i dag. Det finns åtminstone två goda skäl att ställa den frågan.

Det ena skälet ligger i demografien. Det är inte bara Sverige och Västeuropa som åldras. Med några årtiondens fördröjning är detta vad som väntar varje världsdel under det närmaste århundradet, möjligen med aidssmittans Afrika som tragiskt undantag. Framemot seklets mitt kommer även Latinamerika, Indien och Kina att få fler gamla att försörja och färre unga i arbete. Då kommer också deras tjänstesektorer att behöva växa. Betalningen kommer att tas på lönerna, som arbetskraftsbristen pressar uppåt, samtidigt som färre blir tillgängliga för exportindustrin när deras inhemska efterfrågan tar ut sin rätt.

Det andra handlar om demokratin. Strax före Lucia var jag inbjuden till ett seminarium som ordnades av China Institute for Reform and Development, en mötesplats för samhällsforskare i Haikou på Hainan, "Österns Hawaii" (på gott och ont, bad och prostitution). De kinesiska kollegorna analyserade inkomstsklyftornas utveckling, maktstrukturererna som håller arbetslönerna nere och den sociala otryggheten som driver upp sparkvoten

även bland de fattiga. Några av inledarna tog antagligen påtagliga risker för egen del, men kommunistpartiet är uppenbarligen också bekymrat. Konstlat låga löner med växande utländska investeringar innebär att vi subventionerar utländska aktieägare, påpekade en av forskarna och det var ett inlägg som tog skruv. Även många av den nuvarande regimens försvarare inser att det i längden är ohållbart. De genomsnittliga kinesiska arbetarlönerna ligger i dag lägre än i Indien och till och med Vietnam, men det är inte säkert att det varar så länge. USA pressar på Kina att revalvera valutan, partiet talar om en tredje "fullfaktorfas" efter planekonomin och marknadsekonomin, det vill säga hänsyn till miljön och sociala förhållanden. Rimligtvis kommer detta också att bidra till en utjämnning av löneskillnader mellan låg- och höglöneländer.

VAD KOMMER GLOBALISERINGEN att betyda för välfärden? I 1980-talets ekonomisk-politiska debatt levde föreställningen om att den ökade internationella konkurrensen skulle leda till ett slags *race to the bottom*. Staterna skulle tvingas låta skatter och välfärdssystem bjuda under varandra för att överleva och välfärdssystemen skulle pressas ned till Luxemburgs eller Caymanöarnas nivå. Somliga hälsade perspektivet med entusiasm, andra med fasa, men de flesta verkade överens om att det var så det skulle gå.

Men för något halvår sedan noterade *The Economist* att skattesatserna har stigit under senare år, tvärt emot 1980-talets förutsägelser. Det finns goda skäl för att detta händer just nu, inte minst Europas åldrande befolkningar, men det handlar också om annat. Klokkt använda offentliga utgifter kan skapa miljöer som tillgodoser privata verksamheters behov. Det finns företag som söker sig till den billigaste arbetskraften och den lägsta skattebelastningen per producerad enhet, men det finns andra företag som sätter värde på goda forskningsmiljöer, fungerande kommunikationer och ett kulturellt och socialt högtstående samhällsliv. Men möjligen handlar det också om globaliserings paradox: ökad konkurrens och

ökad osäkerhet gör fler väljare benägna att rösta för starka skyddsnät. Med sådana mekanismer är inte högskattesamhället tillspillogivet. Däremot måste det tänka igenom vad det satsar pengarna på.

Och vad man *inte* satsar dem på. Omprövningen har en baksida. Något måste stå tillbaka. Så småningom tror jag att det offentliga engagemanget i äldreomsorgen kommer att bli mer och mer ifrågasatt. Dels är behovet inte lika självklart när även pensionärernas köpkraft fördubblas vart fjortonde år. Allt fler kommer att ha råd att betala alltmer på egen hand, eller att byta tid med varandra under de långa åren efter det aktiva yrkeslivet. Dels är det knappast äldreomsorgen som blir avgörande när lättfotade skattebaser ska bestämma var de vill rota sig. Däremot kan det finnas starka skäl att behålla den lyckosamma familjepolitik som Sverige efter hand utvecklat. Var och en som försökt flytta på sina barn vet hur svårt det är när de börjar närma sig tonåren. Den som fångar barnen behåller också föräldrarna.

I globaliserings effekter ligger också ett behov av att anpassa mekanismerna. Alla länder behöver inte utforma skatter och socialförsäkringar på samma sätt, men det måste gå att ta sina intjänade förmåner med sig när man flyttar från det ena landet till det andra. Vi kommer att behöva clearingcentraler där länderna skickar med flyttarna de pengar som de har tjänat in från det ena landets socialförsäkringssystem till det andra. Det betyder i sin tur att det måste finnas en tydlig koppling mellan avgifterna och förmånerna, så att växlingen mellan länderna kan ske på sunda försäkringsmässiga grunder.

GENOM DEN EUROPEISKA debatten om globaliseringen går det en stark underström av rädsla för det främmande. Om Sverige lyckas bemästra den rädslan tidigare och bättre än andra har vi goda förutsättningar att klara den nya globaliseringen lika bra som den förra. Men då behövs globaliserings krav och möjligheter som ett levande perspektiv i värderingen av de frågor och förslag som dyker upp i den politiska debatten. ■

Vi gynnas av globaliseringen

HISTORISK PARALLELL | Men vi måste tala klarspråk om de stora påfrestningarna för många grupper

På 1750-talet utbröt i Storbritannien en diskussion om globaliserings effekter som involverade den tidens skarpaste ekonomihjärnor. Den handlade om hur ett redan rikt land på sikt skulle kunna uthärda konkurrensen från nya låglöneländer. Ett svar gavs av David Hume, filosofen och ekonomen. Han hävdade att de dåva-

Av
Lars Magnusson

Professor i ekonomisk historia och vice rektor vid Uppsala universitet. Medlem i uttagningskommittén för nobelpriset i ekonomi. Har bland annat skrivit böckerna *The Tradition of Free Trade* (2004) och *Den synliga handen* (2005).

rande låglöneländerna på sikt skulle hinna i kapp höglöneländerna. Genom sitt höga löneläge skulle det rika landets export i det korta loppet konkurreras ut. Detta skulle ge upphov till en negativ handelsbalans: mer skulle importeras än exporteras, vilket i sin tur skulle innebära ett utflöde av pengar från det rika landet. Värde av dess valuta skulle sjunka, vilket skulle leda till sjunkande priser. På detta sätt skul-

le det fattigare landet återigen bli konkurrenskraftigt och i det långa loppet komma i fatt.

Alla nöjde sig inte med detta resonemang. Hade biskopen i Gloucester, Josiah Tucker, som även var en skarpsinnig ekonom och i flera avseenden en föregångare till Adam Smith, levte två århundraden senare hade han utan tveivel instämt i John Maynard Keynes berömda uttalande: "I det långa loppet är vi alla

döda." Kanske fanns på lång sikt en utjämnande faktor. Men troligtvis gällde ändå att de som redan hade ett försteg skulle behålla det. De som är rika förblir så, hävdade Tucker. För det handlade inte bara om låga eller höga löner, utan också om produktivitet och den mängd arbete som utförs. I ett rikt land som England behövde höga löner inte alls stå i motsättning till konkurrenskraftiga exportpriser. Genom sina mera produktiva och kunniga arbetare som levde på en högre nivå av välbefinnande kunde det rika landet producera varor av samma kvalitet till låga priser. Det gällde i synnerhet där en viss industri hade utvecklats och där principen om arbetsdelning tillämpades.

Efterföljare till Tucker skulle några årtionden senare peka på maskinernas betydelse för ett sådant scenario. Sett från det fattigare landets horisont innebar Tuckers teori att dess chanser i mindre utsträckning låg i att utveckla produktiviteten. Även på längre sikt var det inte troligt att det fattiga landet skulle hinna i kapp. Den enda möjligheten var att utveckla en egen industri och på sikt en egen produktiv exportindustri bakom tullmurar. Tucker var anhängare av teorin om skyddstullar för ny industri samt den strategi som brukar kallas importsubstitution.

Den inte helt obekante Adam Smith instämde några årtionden senare i stort sett i Tuckers analys av arbetsdelningens och den ökade produktivitetens välsignelser. Vid sidan av att behålla sin konkurrenskraft över lag skulle de rika länderna på sikt utveckla en produktion och export med ett högre förädlingsvärde. Man skulle successivt överge tillverkningen av enkla och billiga varor och koncentrera sig på att producera varor där överlägsen skicklighet och ett högre kapitalinnehåll verkligen lönade sig.

Känns debatten igen? Även i dag går debattvägarna höga om globaliseringen och dess effekter. Vitsen med att vända tillbaka till 1750-talets debatter är dock inte i första hand att påpeka att ingenting egentligen har skett sedan dess och att ekonomerna trots sina matematiska formler och sofistikerade teorier knappast nått längre än för två hundra år sedan. Orsaken till att vi fortfarande famlar är att det är en svår problematik som det inte är så enkelt att förhålla sig till. Som för två hundra år sedan gäller det att skilja mellan kortsiktiga och långsiktiga effekter av globalisering och internationell konkurrens. Det handlar även om att olika grupper och länder både på kort och lång sikt påverkas olika. Vi bör till sist också vara försiktiga med att på ett slaviskt sätt upprepa vad gångna tiders ekonomer tyckt och tänkt; det kan ha

uppstått nya förhållanden som påverkar våra slutsatser.

Ändå är det frapperande hur lik debatten för två hundra år sedan är vår egen. Överallt oroar man sig för kostnadsläget i Sverige och de andra rika industriländerna. Kommer all industriproduktion och alla arbetstillfällen att flytta till Baltikum eller Kina? Skall vi försöka motverka detta genom att sänka våra löner och tävla med en levnadsstandard som ligger långt under vår hävdvunna? Det är de frågor som i dag stöts och blöts i media och i de olika politiska lägrens och intresseorganisationernas tankesmedjor.

SOM MORALFILOSOF I GLASGOW på 1750-talet ställde Adam Smith inför ett dilemma.¹ Den tidens diskurser handlade mycket om rättvisa och den naturliga ordning som Gud skapat för att uppnå rättvisa. Det gamla förindustriella samhället var fattigt, och ju fattigare det var desto mer jämlikt. Den "nya ekonomi" av industri och handel som tidens mest avancerade tänkare förutspådde skulle komma – känns resonemangen igen? – innebar en större rikedom, men till priset av ökade inkomstklyftor. Den tanke som Adam Smith grubblade på och som fick sitt utlopp i *En undersökning av folkens välbefinnande* (1776) var hur man skulle förhålla sig till detta dilemma. Var det mer rättvist att folk var fat-

Jämfört med för trettio år sedan är andelen extremt fattiga betydligt mindre. Då utgjorde de en tredjedel, numera "bara" en femtedel.

tiga men mer jämlika än att de var rikare – det gällde även de allra lägsta skikten – samtidigt som inkomsterna fördelades mer ojämlikt? Smith var ingen råbarkad sälle som bortsåg från mänskligt lidande; han menade att ekonomisk utveckling och förändring bara kunde rättfärdigas om vanligt folk fick det bättre. Han var ju professor i moralfilosofi och tog ofta ställning för de svagare i tidens politiska debatter. Han tog parti för de fattiga mot de rika och mäktiga och mot förtryckande och korrupta politiker.

Ändå blev hans svar snarast att det vore bättre även för de allra lägsta i samhället att bejaka den industriella utveckling som redan hade inletts vid denna tid. I det långa loppet skulle alla tjäna på det ökade välbefinnande som skulle komma genom ökad arbetsdelning och ökad ekonomisk tillväxt. Den moderna kommersiella ekonomin var på detta sätt mer rättvis än den gamla.

Detta var alltså Smiths lösning, men den behöver förstås inte vara vår. Även i dag tycks en snabb strukturomvandling ske i globalisering-

ens fotspår samtidigt som den ekonomiska ojämlikheten består. Det gäller inkomstfördelningen både inom länder och länder emellan. All tillgänglig statistik tyder emellertid på att botten också höjts i de flesta fall. I sin rapport från 2002 kan Världsbanken påvisa att det index som man använder för att mäta levnadsnivåns utveckling (inkomst, förväntad livslängd, läskunnighet med mera) visar en positiv trend för alla länder utom för Afrika söder om Sahara.

Mellan 1995 och 2000 var det bara elva länder som drabbades av ett minskat indextal, nio afrikanska länder samt Moldavien och Tadzjikistan.² Mätt på annat sätt betyder det att "bara" 1,2 miljarder människor lever under den absoluta fattighetsnivån – en dollar om dagen – medan antalet var 1,3 år 1970. Detta är förstasat om något ett framsteg eftersom världens befolkning ökat från 3,7 till nästan 6 miljarder. Jämfört med för trettio år sedan är andelen extremt fattiga betydligt mindre. Då utgjorde de en tredjedel, numera "bara" en femtedel. Globaliseringens effekter i de länder som "drabbas" av den eller som hamnat helt utanför den fångas i en kommentar av sociologen Ulrich Beck: "Det finns bara en sak som är värre än att domineras av de multinationella bolagen och det är att inte göra det."³

Men om detta innebär en mera rättvis ordning eller inte är svårt att fastställa på något objektivt sätt. De ökande klyftorna mellan rika och fattiga kan upplevas som en faktisk försämring. Som moderna ekonomer visar är det sällan den absoluta nivån av inkomst som gör oss lyckliga utan hur vi förhåller oss relativt till andra.⁴ Vi famlar efter svaren när vi letar efter måttstocken för att mäta rättvisa och tenderar att dra radikalt olika slutsatser.

PÅ LÅNG SIKT HAR ALLTÅ förmodligen den ökade arbetsfördelning mellan länder som vi i dag kallar globalisering lett till ett ökat välbefinnande för de allra flesta (men alltså inte automatiskt ett mer jämlikt fördelat sådant). Men vilka slutsatser kan vi dra av detta med avseende på dagens situation? Kan det vara så att vi genom våra höga löner och sociala kostnader håller på att förlora mängder av jobb som bara sakta (om någonsin) återkommer? Kan det kanske vara så att den "nya ekonomi" som vi ser omkring oss fungerar på ett annorlunda sätt än den gamla, så att nya (och helst mera produktiva) jobb inte återkommer?

Under de senaste decennierna har det onekligen skett betydande förändringar i den internationella arbetsfördelningen. Som en följd av den hårdnande konkurrensen har vissa industribranscher i de gamla

industriländerna kraftigt nedbantats. Men för svensk del pekar de empiriska undersökningar som gjorts på att vi hittills snarast har vunnit på en ökad arbetsdelning med omvärlden.⁵ Det innebär att de jobb som förloras till exempel inom tillverkningsindustrin ersätts av andra. Mycket tyder även på att vi exporterar jobb som har lägre kunskapsinnehåll – som alltså förmår producera ett lägre tillverkningsvärde – än de nya vi får som ersättning. Det skulle i så fall tala för att Adam Smith hade rätt i sitt antagande om den internationella arbetsfördelningens effekter för exportstrukturen i olika länder.

Detta hindrar förstås inte att utflyttningen av jobb till exempelvis låglöneländer i öster och söder kan kännas mycket plågsam för en särskild bransch eller för en specifik region. I regioner eller län med en hög andel enkla tillverkningsjobb kan den fördjupade internationella arbetsdelningen få kännbara konsekvenser. Utflyttningen av jobb kan leda till att kommuner tappar befolkning och skattekraft, att ungdomen flyttar, befolkningen åldras och arbetslösheten stiger.

Det har genomförts försök att mäta utflyttningen av jobb i vissa särskilda regioner. Den fackliga organisationen SIF har till exempel studerat utflyttningen av jobb från Småland under senare tid. Det visar sig att det huvudsakligen är tillverkningsjobb som flyttar och att flyttningen främst går till Kina (36 Procent), Baltikum (27 procent) och Polen (23 procent). Totalt rör det sig om cirka två tusen jobb som försvunnit på detta sätt under den senaste femårsperioden.⁶ Men det är förstås vanskligt att säga något om nettoresultatet utifrån en sådan undersökning. För det första kan regionen mycket väl ha vunnit jobb som annars inte kommit till stånd genom utlandsetableringar som småländska företag genomfört. För det andra kan ett inflöde mycket väl ha skett på orter utanför Småland på grund av ökad arbetsdelning.

Att vi har svårt att dra några definitiva slutsatser beror på att in- och utflyttning av företag och jobb är del av en dynamisk process som sker över en längre tidsperiod. Totalresultatet kan bara skönjas i efterhand. Men trots det bör den försiktiga slutsatsen bli att vi åtminstone inte hittills sett några tecken på att en ökad globalisering i denna mening lett till en drastiskt försämrad arbetsmarknad för svensk del. Tills vidare är det rimligare att hävda motsatsen.

Det är förstås en klen tröst för dem som sägs upp i våra typiska industribygder och för dem som känner att de åter måste sätta sig på skolbänken eller flytta på sig för att få ett nytt jobb. Inte heller kan man

bortse från att en del av den permanent högre arbetslöshet som vi har i dag i förhållande till 1980-talet och tidigare kan bero på utslagning av gamla näringar, samtidigt som vi av sociala eller andra orsaker har stora svårigheter att förmå arbetskraften att flytta till nya och växande branscher eller mera kunskapsinriktade jobb.

Vissa kommer att vinna och andra förlora. Att skapa legitimitet för en sådan utveckling är inte helt enkelt – att dagens ängsliga släkte av politiker är ganska dåliga på sådant är knappast en djärv iakttagelse.

När vi reflekterar över det svenska exemplet är det viktigt att påminna om att den svenska ekonomin präglats av ett flertal strukturer och industriella omvandlingsprocesser under 1900-talet. Det är inte första gången som orter drabbas hårt av nedläggningar och det är inte heller första gången som hela industrigrenar snabbt omdannas. Även hela industrikluster, som exempelvis Örebro skoindustrier under 1970-talet, har försvunnit. Och vad hände egentligen med Eskilstunas anrika metallindustri? Utländsk konkurrens och utflyttning präglade även utvecklingen under 1970-talet både för varvsindustrin och textilindustrin, som i det närmaste raderades ut.

Strukturomvandling var en viktig del av den svenska modellen. En solidarisk lönepolitik möjliggjorde en sammanpressning av lönerna under parollen lika lön för lika arbete, vilket fick en annan viktig effekt. De företag som inte kunde bära lönekostnaderna slogs ut och arbetskraften skulle överföras till mer produktiva verksamheter. Arbetsmarknadspolitik skulle underlätta omställningsprocessen. Den industriella omvandlingen godtogs på det hela taget av fackföreningarna. Tanken var att de förlorade jobben skulle ersättas av andra – förhoppningsvis bättre – som kunde generera ett högre förädlingsvärde och därmed också högre löner.

Man får inte ta lättsinnigt på frågan om kort och lång sikt. Det var även Adam Smith väl medveten om. Därför har de som omedelbart dragit långtgående slutsatser av Smiths mer principiella resonemang ofta hamnat fel. Han var ingen nyliberal eller libertarian. Han var skeptiker, en skarpsinnig historisk kommentator och anhängare av den stoiska läran. Han trodde inte på underverk. Mänskligt skapade institutioner var sega och svåra att förändra. Smiths kritik av den franska fysio-kratiska sekten var i detta avseende mycket skarp. I vissa avseenden stod han på samma sida som de gjorde – det gällde i synnerhet synen på fri handel – men de var fanatiker,

menade han, som ville ändra allt på en gång.

Ett liberalt lyckorike kan emellertid inte skapas genom politiska schackdrag av en upplyst elit. Quesnay resonerar som den läkare han är, fnös Smith. En utveckling värd namnet kan bara komma till stånd underifrån om saker får ha sin naturliga gång. Att tro att frihandel skulle kunna upprättas ens på hundra års sikt föreföll Smith lika otroligt som att utopins lyckorike plötsligt skulle sänka sig ned till jordens yta.⁷

VAD KAN VI LÄRA AV DETTA? Enligt min mening i första hand två saker. För det första att globaliseringen, liksom all annan strukturomvandling, kan innebära stora påfrestningar åtminstone på kort sikt. Vissa kommer att vinna och andra förlora. Att skapa legitimitet för en sådan utveckling är inte helt enkelt – att dagens ängsliga släkte av politiker är ganska dåliga på sådant är knappast en djärv iakttagelse. Vi kan inte bortse från att många känner rotlöshet och i Marx anda vill utropa: "Allt som är fast förflyktigas!" När det samtidigt saknas hållbara politiska visioner för framtiden skapar detta oro och ibland även maktlöshet. Den generationsångest som bland annat tar sig uttryck i politikerförakt, höga sjukskrivningstal och eliternas flykt från offentligheten är utan tvivel en del av detta problemkomplex. Och om ökad ojämlikhet är en del av globaliseringen kan man naturligtvis ställa frågan om detta är värt priset. Vi kan glädjas åt att allt fler relativt sett kan äta sig mätta samtidigt som vi kan förtrivla över hur vissa vräker sig i överflöd medan andra förnedras och plågas.

För det andra kan vi tillämpa Adam Smiths metod och inse att det näst bästa inte behöver vara det bästa värsta fiende. Med stöd av vår rikedom bör vi se till att övergången till det nya inte innebär en ekonomisk, social och personlig katastrof för de närmast inblandade. Att behandla människor på ett civiliserat sätt var en del av Smiths moral-filosofiska program (vad skall man annars ha civilisationen till?) redan för två hundra år sedan. Vi har aldrig haft större resurser än i dag för att se till att ett sådant program skulle kunna efterföljas. Men då måste man börja kalla saker vid deras rätta namn. Vi bör inse att globaliseringen innebär stora påfrestningar. Men både nedsvärtning och bagatellisering av den ökande internationella konkurrensen gör det omöjligt att handla och tänka rationellt. Den gången, för två hundra år sedan, ledde ekonomisk internationalisering till industrialism, demokrati och på sikt välfärdsstaten.

Vad kommer nu? Det bestämmer vi i hög grad över själva. ■

Fotnoter:

1 Se Istvan Hont, *Jealousy of Trade*, Cambridge Mass.: Harvard University Press 2005.

2 För en nyligen genomförd genomgång, se David Held, *Global Covenant. The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Cambridge: Polity Press 2005, s. 21ff.

3 Ulrich Beck, "Power in the global economy", föreläsning hållen vid London School of Economics 22/2 2001.

4 Lars Magnusson, *Vad är marknadsekonomi?*, Stockholm: SNS 2006.

5 Karolina Ekholm och Katariina Hakkala, *The Effect of Offshoring on Labor Demand: Evidence from Sweden*, IUI, Working Paper no 654, 2005.

6 SIF, *Jobben flyttar*. En arbetsrapport om utflyttningen av jobb, SIF: Stockholm 2004.

7 Lars Magnusson, *The Tradition of Free Trade*, London: Routledge 2004.

Filosofin ställer till det för sig när den strävar efter renodling. Åtminstone är det **MARTIN SEELS** angreppsvinkel när han tar sig an frågor om hur vi lever våra liv, betraktar vår konst och ser på verkligheten. Han sysslar med att kalibrera tanken.

Utan balansakter går det inte att uppleva något äventyr

Av

Erik Wallrup

Redaktör på Axess

ALLA DE STORA NAMNEN i den tyska filosofin har skrivit om estetik – Kant, Hegel, Nietzsche, Heidegger, Adorno, Gadamer. Det kan därför nästan betraktas som ett signum för den komplette tyske tänkaren. Fast under mitten av 1970-talet sörjde Rüdiger Bubner i en omtalad artikel över estetikens försvinnande. Vem kan föreställa sig en riktigt pregnant text om estetiska frågor av Jürgen Habermas? Men i den lilla universitetsstaden Konstanz precis på gränsen till Schweiz tog en utveckling fart som satt sin prägel på dagens estetiska tänkande, också internationellt. Där fanns nämligen de så kallade receptionsetetikerna, som förflyttade uppmärksamheten till läsarna, åskådarna och lyssnarna.

Spåren sträcker sig in i nuet. Emfasen på mottagarledet finns kvar. Men det är också så att där fanns en trio studenter som kommit att bli centrala namn: Martin Seel, Christoph Menke och Ruth Sonderegger. Ingen av dem har ännu svarat för något huvudverk, en given referens i diskussionen, men på olika vis har de med utgångspunkt i den estetiska varseblivningen bärgat lasten från det förflutna och sedan också lyckats förvalta den.

En last kan tynga, men den kan också hantelas med elegans. När Axess träffar Martin Seel, som sedan många år är filosofiprofessor i Gießen, är det inför ett föredrag han skall hålla om Immanuel Kant och det för att bestämma den gamle klassikerns relevans i dagens konstklimat. Seel är en utmärkt förvaltare av arv, det visar

han snabbt, men det betyder inte att han nöjer sig med den intelligenta uttolkarens roll. Han visar helt enkelt prov på det Gadamer ofta upprepade: man skall inte försöka uppfinna hjulet på nytt. Det krävs alltså att man kan hela traditionen och utifrån den försöker finna nya vägar.

Därför är Martin Seel modererande till sin karaktär. Han har ett kritiskt öga för överdrifterna, de falska renodlingarna och de förföriska idealiseringarna. En överdrift han slagit ner på återfinns hos medieteoretikerna, den senaste vågen inom det tyska estetiska tänkandet. Han ser helt enkelt svagheter i det som är det klassiska misstaget i alla försök att vara riktigt uppdaterad: när förändringar uppstår är det lätt att tro att hela världen blivit ny. I detta fall gäller det sådan medieteorier som hävdar att också kunskapsteorin förändrats av medieexplosionen. *Bitte*, en kommentar?

– Det finns ett antal medieteoretiker som under de senaste tjugo åren hävdar att det egentligen är medierna som producerar verkligheten och att vi därför upplever en förändring av inte bara realitetsbegreppet utan också det verkliga. Men det är en överdriven reaktion på mediernas tilltagande närvaro på alla livsområden, en närvaro som förändrat realitetsbegreppet och lett till att frågor ställs om i vilken utsträckning realiteten präglas av de sätt på vilka vi uppfattar den. Men man måste vara försiktig med realitetsbegreppet, så att inte verkligheten sägs vara blott en medial produkt. Det är av olika anledningar ohållbart. För det första

äger medierna själva en realitet, vidare kan de inte skapa något ur intet och dessutom är mänsklig förståelse avhängig av att det finns något som inte står till vårt förfogande. Det gäller också för det mediala samhället.

Till Seels grepp hör alltså att han slår ned på svagheter i försöken till renodling. Det gör att han oftast inte bara slår åt ett håll utan två. Motståndarna uppträder i dubbel form, som motsatser. Nära realitetsdiskussionen ligger kunskapsfrågan, en diskussion som på senare tid mest handlat om att all kunskap är helt och fullt våra egna konstruktioner. Det är en föreställning som avlöst realistiska teorier, vilka antar att vi har en relativt enkel kontakt med verkligheten.

– Jag pläderar för en moderat realism som samtidigt är en konstruktivism. Den anti-realism och konstruktivism som diskuteras på olika håll i den samtida filosofin är inte hållbar, en konstruktivism som är blind för att man när man sluter sig till något utgår från något som inte är uppfunnet av våra begrepp och vårt förstånd. Inte heller är en rigid realism trovärdig, då den antar att verkligheten har en speciell författning, som om det funnes en enda riktig beskrivning av världen, som dock ingen skrivit. Eller så har Gud skrivit den, fast då kan man inte begripa varför han inte givit oss sin beskrivning. Det är två extrema positioner som leder till absurda konsekvenser.

– Mer trovärdigt är att formulera en realism som från första början inbegriper att det är tack

vare vårt språk och våra medier som vi sluter oss till vår verklighet och det på ett bestämt vis. Men det är dock, som exempelvis en samtida filosof som Hilary Putnam argumenterat, en oförståelig tanke att det skulle kunna finnas en enda sann beskrivning av verkligheten. Verklighet kännetecknas av att det inte finns en sann beskrivning av den. Beskrivningen har med skilda intressen, problem och frågor att göra, som om de saknades skulle göra verkligheten till ett tomt begrepp.

KANSKE LIGGER DET OCKSÅ en korrigerande vilja bakom en tidigare bok, naturestetiken *Eine Ästhetik der Natur* från 1991. Medan de postmoderna under 1980- och 1990-talet hyllade den konstgjorda naturen i amerikanska köpcentra och japanska byggnadskomplex, tog Seel den helt vanliga naturen på allvar. Fast det rör sig alls inte om några romantiska naturbetraktelser, utan om ett försök att skapa en modern naturestetik. Vilken förbindelse finns det mellan natur och modernitet? Vad har hänt genom moderniteten som gör att vi måste ställa frågan om naturens estetik igen?

– En anledning är den tilltagande ekologiska medvetenhet som sedan 60-talet trängt in i politiken, nämligen att naturen inte endast är material som kan förbrukas, utan att den också är en dimension i den mänskliga världen som måste bevaras, eftersom naturvård är detsamma som ett vårdande av en för människan gynnsam miljö. För det andra har det beträffande konsternas estetik visat sig att det vore falskt att säga att förbindelsen mellan konst och natur blivit upplöst. Det finns inom de senaste årtiondenas konst nya anknytningspunkter till naturen, inte obetingat till naturens gestalter, utan snarare till naturens processer, till livet och variationerna i deras gestaltslöshet, i den permanenta förändringen.

– Men en ny naturestetik handlar inte bara om en förbättrad konstteori, utan det var viktigt för mig att naturen själv eller människans naturliga omgivning skulle bli en återupprättad skådeplats för den estetiska erfarenheten. Modern är den i det att naturen inte stiliseras som ett subjekt man kan samtala med, att man inte återupplever skapelsens enhet på ett sätt som man filosofiskt inte kan underteckna. Jag ville visa att naturen också för den moderna människan är en viktig skådeplats för den estetiska erfarenheten, genom sin föränderlighet, sina processer och genom att vara annorlunda.

Kanske är det så att bara en tysk filosof skulle kunna skriva en sådan bok – och att bara en skandinavisk journalist skulle finna att boken är av största vikt för ett intervjutillfälle. Om många band brustit mellan Skandinavien och Tyskland tycks naturkänslan fortfarande förena. Men frågan är om förbindelsen mellan människa och natur förstörts, och om så verkligen är fallet, finns det då anledning att beklaga sig?

– Inledningsvis kan det sägas att förbindelsen mellan människa och natur inte kan förstöras, eftersom människan är en del av naturen genom sin kropp. Och vädret är inte avskaffat ännu. Det kan ändå vara viktigt att ställa frågan om vad vi kan önska av en omgestaltning av våra livsförhållanden och också, genom gentekniken, av vår kropp. Ur naturestetikens perspektiv kan vi få ett klart svar: vi bör inte önska att vi bara skulle leva i det vi själva producerat, för det innebär livlöshet. Människor underkastade fortfarande hur vädret är, de far ut i naturen när de kan och de gör det eftersom de har en möjlighet att utnyttja den *tillfällighet* som människan inte kan

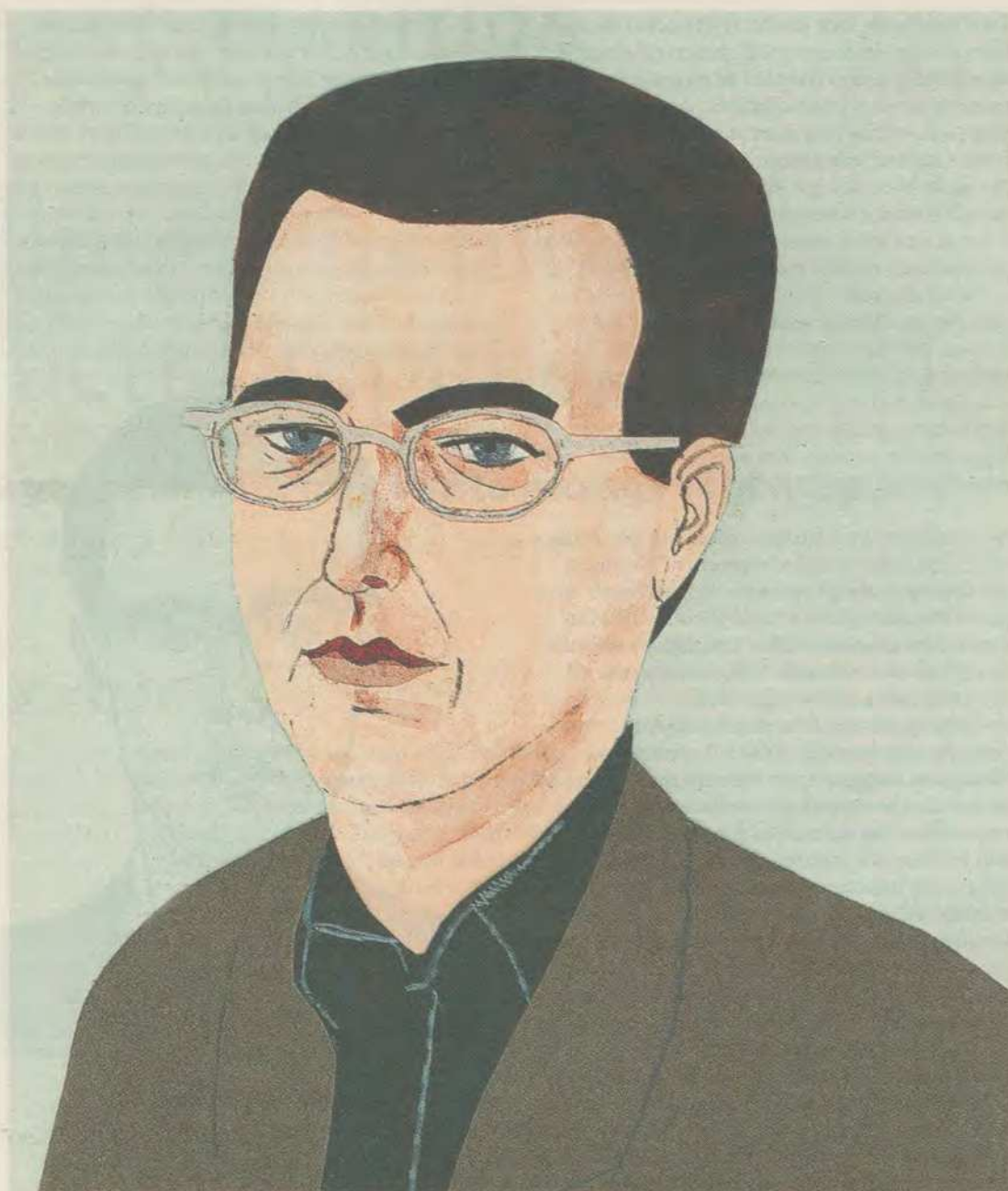

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Om vi bara hade parker som varje dag tuktades skulle en livlöshet uppstå eftersom tillfälligheterna går förlorade, möjligheten att överraskas försvinner ..."

Martin Seel försvarar den helt vanliga naturens existens.

åstadkomma själv. Om vi bara hade parker som varje dag tuktades skulle en livlöshet uppstå eftersom tillfälligheterna går förlorade, möjligheten att överraskas försvinner – och det skulle till sist innebära en förlust av frihet.

I boken diskuteras också förbindelsen mellan estetik och etik. I en vardagsförståelse är de motsatser, dessutom har många filosofer resonerat i en liknande riktning, men Martin Seel vill visa att detta faktiskt inte stämmer.

– Idén att estetik och etik skulle utesluta varandra kan bara uppstå om man har ett alltför snävt etikbegrepp. Om man reducerar etik till moralfilosofi blir det svårare, men etiken är primärt en livsföringens etik – frågan om hur man skall leva sitt liv, som Sokrates uttrycker det hos Platon, rör inte bara hur man skall leva med andra, utan också hur man själv skall gestalta sitt liv på ett så meningsfullt sätt som möjligt. Etiken hamnar då mycket nära estetiken, eftersom estetiken är området för varseblivning och kunskap. Om en människa inte kan träda utanför sina egna cirklar, sina egna förmågor och rutiner, då blir livet fattigare. Konsten och

naturen ger möjligheter att träda utanför rutinerna. Det handlar inte bara om omväxling och rekreation, utan mer om att den estetiska varseblivningen gör att vi uppnår något som vi annars inte skulle kunna uppnå, nämligen en gestalt för vårt medvetande om vårt eget nu.

– Den estetiska varseblivningens kärna är en särskild uppmärksamhet på hur en situation framträder här och nu. Bara här och nu. Därför är naturen så viktig genom tillfälligheten, ögonblickligheten och variationen, för i naturen råder här, nu, just denna dag. Och i konsten finner vi framställningar av hur något blir närvarande framför våra ögon. Estetisk varseblivning är kort sagt ett medvetande om det närvarande, och om etik är livsföringens etik, då är det kanske inte oviktigt om man kan vinna en intensifierad medvetenhet om det närvarande, en medvetenhet som också gäller ändlighetens glädjeämnen. Medvetenheten om det närvarande kan ett ändligt väsen få genom spänningen mellan det förflutna och framtiden och väntan på den egna döden. Detta är ett komplicerat komplex av motiv som spelar en viktig roll för männis-

kans livsföring, och därför är det också moraliskt viktigt, eftersom möjligheten till estetisk uppfattning och erfarenhet är något som alla människor skall kunna åtnjuta, det hör till de saker som måste respekteras moraliskt i förhållandet mellan människor. Estetik är en del av det goda livet, det gör den viktig för livsföringen och därför måste den respekteras i andras liv – det är den grovt uttryckta tankegången bakom förbindelsen mellan estetik, etik och moral.

Grovt uttryckt? Nja, snarare kan man se hur Seel tänker i kedjor som kan reduceras till en formel. Det är ett systematiskt tänkande, där tankeleden följer på varandra med en inre nödvändighet. Svaren levereras inte brådstörtat, han stannar gärna upp för att, som det tycks, lägga upp en strategi som om han spelade schack.

SÅ KOMMER VI UNDER samtalet in på en klassiker bland de estetiska begreppen, nämligen det begrepp som på tyska heter "der Spiel" men på svenska är tudelat i "spel" och "lek". Man hittar det i centrum både i Tysklands romantiska och moderna estetik. Vilken roll spelar då spelet i Martin Seels tänkande?

– Det spelar tre olika roller. För det första som filosofiskt begrepp, tänk till exempel på Gadammers utläggning av begreppet i *Sanning och metod*, som en modell för i vilken utsträckning människan kan vara aktör för sina handlingar och i vilken utsträckning hon är styrd av varats, tidens och historiens spel. Det är en intressant metafor för människans aktivitet och passivitet. Heidegger och Derrida överbetonar spelets vikt gentemot spelaren, där språket är det som formar oss på förhand eller där varat är det som styr vårt öde. Vi blir då bara utförande organ. Andra teorier, sådana som anknyter till upplysningen, kännetecknas av att de ställer spelaren över spelet. Men om man tänker på olika spel, må det vara tennis, fotboll eller schack, fungerar de alltid så att spelaren är underställd spelet och att han samtidigt svarar på det.

– Den andra punkten är *idrottens* spel. Fascinationen inför sporttilldragelser är ett fenomen som intresserar mig och som har mycket att göra med naturens estetik. Min tes är att idrottshändelserna i dag celebreras för sin oviss-het. Det centrala ligger inte i att vissa människor behärskar sitt spel på ett nästan vansinnigt skickligt vis, utan vad som händer när de förlorar sin behärskning i både positiv och negativ mening – när de gör vad de aldrig tidigare lyckats med eller när de misslyckas. Det är ett oberäkneligt vandrings fram och tillbaka mellan framgång och misslyckande, en affirmation av oviss-heten i den mänskliga situationen. Sporten är i dag en ritual där oviss-heten firas.

– Det tredje området är det jag tar upp i *Ästhetik der Erscheinens* i anknytning till Kants *Kritik av omdömeskraften*, där kunskapsförmågans spel spelar en viktig roll. Jag tror att man här kan översätta det Kant säger med att den estetiska varseblivningen alltid ger en uppmärksamhet på framträdelsens spel. Spelet gäller det som här och nu är förnimbart hos objektet eller i situationen. Det är ett minimalt begrepp för varseblivningens estetik, som alls inte räcker till för konsten, men också här är spelbegreppet en uppslagsrik karakterisering.

Men hur det än är med Martin Seels utläggningar och förlängningar av Kant och Gadamer är det ändå sporten han gärna vill återkomma till. Det står klart när frågan ställs om det inte finns också ett etiskt spelbegrepp, något han varit inne på i en text om Heidegger.

– Intressantare är sportetiken: förhållandet mellan regel och regelbrott. En fotbollsspelare som aldrig begår några regelbrott spelar inte fotboll på allvar, om han spelar med verklig lidelse begår han då och då ett regelbrott. Det tror jag säger något om vår moraliska situation: den som aldrig sårar eller förolämpar någon kan inte vara en god människa. Den som vill vara trogen sin moral riskerar alltid att sårar, att träffa felaktiga beslut. Detta har inte den moralfilosofiska traditionen beaktat i tillräcklig utsträckning, utan den har ofta ett ideal som gör att allting måste göras rätt. Man kan bara vara en god

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Filosofin borde inte förakta lidelsefullheten i livet, och här är idrott ett gott exempel, för folk intresserar sig för den för att få uppleva både lycka och frustration. Alla vet att någon måste förlora."

Idrotten bjuder på oväntat material för Seels filosofiska reflektion.

människa när man riskerar att bryta mot regler, också de egna.

VID EN LÄSNING AV Martin Seels texter är det svårt att inte få en känsla av att balansen är ett viktigt moment. I sin senaste bok, från 2002, skriver han om att bestämma och bestämmas, om problemen med både realism och konstruktivism. Titeln på boken är betecknande: *Sich bestimmen lassen*, att både låta sig bestämmas och bestämma sig. Men just när han kommer in på sporten tillkommer ett element av äventyrlighet. Dessutom har han gått ifrån ett högst akademiskt sätt att skriva till en friare essäistisk framställningsform. Det är som man kan ana inte bara leklynnan bakom hans mycket prydliga yttre, utan också ett visst mått av risktagande.

Jag försöker formulera förändringen, något som egentligen står klart först när jag sitter framför honom. Han undrar då om jag skulle hitta en motsättning mellan balansen och äventyret, och frågan får mig att inse att det äventyrliga är omöjligt om det inte finns en balans att äventyra.

– Balansen är på sätt och vis en linje som jag följt och som man framför allt kan märka i sätet att balansera mellan i mina ögon ensidiga filosofiska teorier, till exempel mellan konstruktivism och realism, eller naturens estetiska förrang och konstens estetiska förrang. Mitt arbetssätt är att försöka övervinna det falska i alternativen och uppnå jämvikt mellan motsatserna, vars berättigande måste erkännas och leda till en ny beskrivning.

– Om man däremot tar balans som en etisk metafor, då blir jag mer försiktig. Det finns ett traditionellt ideal av harmoni, aristoteliskt, antikt, som säger att det goda livet skall vara harmoniskt. Där saknar jag lidelsefullheten. Harmoniidealet är en filosofisk idealisering. Naturligtvis finns det människor som gärna vill föra ett harmoniskt liv, men för många andra skulle det innebära en avsaknad av lidelsefullhet. Filosofin borde inte förakta lidelsefullheten i livet, och här är idrott ett gott exempel, för folk intresserar sig för den för att få uppleva både lycka och frustration. Alla vet att någon måste förlora. Det är så också med konsten, eftersom man provar något som också kan misslyckas. Beckett sade att konstnär är den som mer än andra vågar misslyckas. Vi vill i våra liv ha både kaos och balans, och ett gott liv måste hitta sin väg mellan dessa båda impulser, ett slags balans mellan kaos och balans. Haha, det är kanske så du uppfattar mig.

DET ÄR ALLTSÅ INTE BARA SÅ att Martin Seel vill vara i balans, han vill också se till att balansera andras utsagor. En ofta förekommande synpunkt på samtidskonsten och då i synnerhet den konceptuella konsten är att den tenderar att fjärma sig från det estetiska, men Seel insisterar på att det alltid finns ett slags sinnlighet i konsten, också i den konceptuella. Det är en mycket viktig del av hans mest intressanta estetikbok, den redan nämnda *Ästhetik des Erscheinens* ("Framträdandets estetik") från 2000.

– Man förstår inte den moderna konsten om man tror att den tagit steget från framträdande, *Erscheinung*, till konception. Slagordet för konsten efter Duchamp är ju annars konception i stället för sken, *Schein*. Det finns visserligen ett par exempel hos Duchamp som står på gränsen, men man förstår vitsen – för det är en vits, en charmighet, en ironi – i den duchampska operationen att hänga en skovel vid taket i ateljén och kalla det för ett konstverk med titeln "In Advance of the Broken Arm" bara när man förstår att han placerar objektet inom ramen för estetiskt framträdande, när skenet verkligen fungerar. Han leker med förväntningarna. Andra konstnärer – som gärna glöms bort i den senare konstfilosofin eftersom den förbiser att Duchamp bara var en av många – såsom Picasso och Braque svarar inte alls mot sådana tankegångar. Det finns alltså en ensidighet i konsteoriens Duchamplinje.

Åter visar Martin Seel prov på att det går att ta till vara sådant som en samtidsbesatt diskussion förträngt eller bara förbisett. Dessutom kan man hitta revolutionerande tankegångar mitt i den lågmälda argumentationen. Det är argument som söker sig ut ur de enkla polariseringarna, som här där traditionalisters och avantgardisters gräl om vad som är konst blir avbrutet, eller som det tidigare exemplet där enögdheten hos både realisternas antikverade sanningbegrepp och konstruktivisternas fäktande blir passerade stadier. Balans var ordet, den balans som krävs för att ytterligare några steg skall kunna tas.

Utskällningens filosofi har bett i repliken

FILOSOFINS HUNDKOJA | Diogenes skällde från lägsta möjliga utgångspunkt

Det är många som genom århundradena fascinerats av Diogenes från Sinope (403–321 f. Kr.), enligt traditionen grundare av den kyniska filosofiska rörelsen. Aktualiteten hos hans budskap har ibland bejaktats, ibland bestridits. Om filosofen berättades redan under antiken många anekdoter, bland annat av Diogenes Laertios och Dion Chrysostomos. Bildkonsten har gärna avbildat hans gestalt och skildrat scener ur hans liv, alltifrån grekisk-romersk skulptur till 1800-talsmålaren Waterhouses idealiserande framställning av filosofen i tunnan, jämte moderna skämtteckningar. Humoristen Wilhelm Busch skämtade i skrift och bild om Diogenes – misantropisk och sokratiskt ful, i sin tunna i solen – och tecknade därvid en bild av antikt utanförskap och självför-sjunkenhet. Också inom vittherheten har man funnit den kyniske filosofen intressant. I en diskussion om humorn som det "omvänt upphöjda" – via ett antikt citat som kanske härrör från Platon – fann den tyske romantikern Jean Paul en lämplig illustration i Diogenes, den "rasande Sokrates".

Flera stora författare har sympatiserat med Diogenes och till och med identifierat sig med honom, bland annat Goethe, som särskilt på äldre dagar bekände sig till det kyniska, till exempel i ett brev från 1815 där han framhåller att han "kan finna sig i mycket styrande och ställande kring sin person, så länge man inte skymmer solen vid ingången till hans tunna". Nietzsche hör också till beundrarskaran: i *Den glada vetenskapen* använder han sig av det välkända motivet "Diogenes med lyktan" och sätter likhetstecken mellan den antike filosofen och den förryckta, otid-

Av
Eva-Carin Gerö

Professor i antik grekiska vid Stockholms universitet.

senliga människan, som vill förkunna Guds död för sina oförstående medmänniskor. Här möter vi med andra ord Nietzsche själv, den nye Diogenes, som företrädde en ny "cynism", en omvärdering av gamla värden definierad som naturens seger över moralen.

På det hela taget är Diogenesreceptionen brokig och omfattande, och med få undantag har den under medeltid och modern tid fått utgöra hela receptionen av den kyniska filosofin. Under medeltiden intresserade man sig mycket för anekdoter om Diogenes, vilka förmedlades genom såväl kristna som hedniska latinska källor. I fokus var då främst Diogenes extrema behovslöshet, bland annat som den kommer till uttryck i den välkända anekdot där Alexander den store möter Diogenes och frågar om denne har en önskan, varvid filosofen ber Alexander att inte skymma solen för honom.

I modern tid associeras Diogenes med allvar och lek i intimt samspel, med vishet och narrspel, upplysning och provokation. Med ständigt nytt innehåll fylls anekdoten där Diogenes mitt på ljusa dagen vandrar omkring med en lykta i hand yttrande: "Jag söker en människa." Bland annat blev Diogenes galjonsfigur för det franska motståndet mot absolutismen på 1600- och 1700-talet. På en gravvyr framställs han med den röda jakobinmössan och lykta i hand; liksom i anekdoten söker han "en (riktig) människa" och har nu funnit honom – i revolutionshjälten Marat. Michel Foucault såg Diogenes som det förnämligaste exemplet på

vad filosofin kan lära oss och på vad en äkta filosof bör vara: en "parrhesiast", en människa som med fullständig hängivenhet ägnar sig åt *parrhesia*, det vill säga åt frispråkighet och sanningssägande. Så sent som 1983 skrev Peter Sloterdijk *Kritik av det cyniska förnuftet*, som gör upp med modern cynisk livshållning och manar till återgång till antika kyniska ideal. Boken kom att bli det mest sålda filosofiska verket i Tyskland sedan 1945. På internet finner man rikligt med boktitlar och chattsidor som kopplar ihop en modern cynisk livshållning, företrädd av namn som Oscar Wilde, Woody Allen och Madonna, med den antike filosofen.

GÅR DET ALLS att söka sig bakom anekdoterna och projektionerna? Den kyniska filosofin är heterogen och svärfångad. Diogenes och antika kyniker av senare datum bildade ingen skola i egentlig mening och hade ingen tydlig succession av lärare och lärjungar. Inte heller har de efterlämnat skrifter. I den mån sådana existerat har de nästan uteslutande överlevt i form av titlar, fragment och citat. För förståelsen av det kyniska budskapet är det problematiskt att biografi och doxografi är så sammanvävda och att vi inte förfogar över samtida vittnesbörd om den tidiga, mera ursprungliga och nyskapan-de kyniska filosofin. Dessutom var flera av de antika författare som beskrev kyniska filosofer själva djupt rotade i samma tradition och var således, kan man anta, inte helt opartiska.

Många moderna teoretiker har varit kritiska till Diogenes och senare kyniker. Var detta en enhetlig rörelse, vars budskap man med framgång kan extrahera ur sekundära, tendentiösa källor och underkasta vetenskaplig analys? Först på 1900-talet kom den kyniska filosofins betydelse

Diogenes och odågorna.
Wilhelm Buschs seriestrip från 1860-talet berättar om hur Diogenes blir störd av ett par busfrön från Korint. De sprutar vatten över honom ...

se att få verkligt erkännande inom filologin och filosofihistorien. En milstolpe var D. R. Dudley's *A History of Cynicism from Diogenes to the Sixth Century A.D.* (1937), men det skulle dröja ända till slutet av 1970-talet innan utgivning av fragment, översättningar och anslutande tolkningar kom i gång på allvar. På 1980- och 1990-talet diskuterades den kyniska filosofin vid flera internationella symposier, och tolkningar presenterades bland annat i böckerna *Diogenes of Sinope* av Luis E. Navia från 1998 och uppsatssamlingen *The Cynics* från 1996.

Den kyniska filosofins historia sönderfaller i två större delar, den äldre kynismen (300- och 200-talet f. Kr.) och kejsartidens kynism (1:a-5:e årh. e.Kr.). Tiden däremellan var rörelsen mindre livaktig. Den förra epoken präglades av de båda framstående gestalterna Diogenes och lärjungen Krates från Thebe. Viktiga elever till Krates var Menippos från Gada- ra och stoikern Zenon från Kition. Från och med första århundradet f. Kr. upplevde kynismen en renässans och blev den romerska modefilosofin *parexcellence*. Vid denna tid var dock rörelsen tämligen tom på originellt tänkande och hade utvecklats till en massrörelse, särskilt uppskattad av samhällets lägre klasser. Ett par bekanta kyniker från denna epok är dock Demetrios från Korint och Maximus Heron från Alexandria.

Om Diogenes egentliga liv och leverne är litet bekant, men traditionen förtäljer att han härstammade från Sinope vid Svarta havet och var son till en bankir eller penningväxlare, trapezites. Vi kan med andra ord förmoda att han tillhörde en relativt välbärgad familj. Vid någon tidpunkt skall han ha blivit landsförvisad till Aten på grund av en olaglig handling. Vad som hade hänt, om nu något alls hänt, är oklart. Möjligen hade han ägnat sig åt falskmyntning – något som på ett eller annat sätt kan tydas symboliskt. Enligt ett orakelspråk uppdrogs nämligen åt Diogenes att "präglade om mynten", *paracharattein to nomisma*, vilket bildligt kan förstås som att han skulle relativisera och ifrågasätta i samhället gängse normer och värderingar (*nomisma* betyder dels mynt, dels sedvänja).

Både i Aten och sedermera Korint, där Diogenes kom att leva efter att ha sålts som slav, uppehöll sig filosofen nära andra människor och tycks aldrig ha tröttnat på att häckla och utmana sin samtid. Förutom att han fällde allehanda kritiska och utmanande repliker skall han ha masturberat offentligt och livnärt sig på råa, osmakliga födoämnen. Hans livsstil var ostentativt enkel liksom hans klädnad – en mantel, *tribôn*, fick räcka som plagg och

filt i ett. Sitt boende förlade han till den berömda tunnan, som skall förstås som ett slags kruka eller cistern, en spartansk "hundkoja" (som möjligen inte var helt obehaglig i ett mediterranskt klimat). Diogenes bildade aldrig familj och gjorde det till en vana att i handling och ord demonstrera sitt ytterliga förakt för mänskligheten. Då en man sade till Diogenes: "Flertalet människor skrattar åt dig" replikerade han: "Och kanske skrattar åsnorna åt dem, men lika litet som de bryr sig om åsnorna bryr jag mig om dem!" Då Diogenes en gång utanför ett offentligt badhus tillfrågades om många människor badade där svarade han nej, och på frågan om där fanns en stor folkhop (= pöbel) svarade han ja.

REDAN UNDER ANTIKEN associerades Diogenes och hans efterföljare med hunden, *kuôn* (stam: *kun-*), som anses ha gett upphov till beteckningen "kyniker". Enligt flera anekdoter gjorde även Diogenes själv denna koppling: när han en gång träffade världserövaren Alexander, som presenterade sig som Alexander, den store konungen, replikerade han: "Och jag är Diogenes, hunden." Enligt en annan uppfattning sammanhänger beteckningen kyniker inte primärt med hunden som djurart utan med namnet på en plats i Aten, Kunosarges ("Den vita [eller snabba] hundens park"), där det fanns ett tempel tillägnat kynikernas stora förebild Herakles och där Antisthenes, Diogenes förmodade lärare, undervisade. Primär eller sekundär – kopplingen till *ho kuôn*, hunden, är autentiskt antik och har betydelse i sammanhanget. Att beteckningar på djur används metaforiskt för människor förekommer i många språk. Vi talar ju på svenska om "svin" och "åsnor" och på engelska möter vi djur som *chickens*, *foxes* och åter *pigs*. Antik grekiska skiljer sig inte i detta avseende från andra språk, även om metaforerna ibland varierar. Jämför till exempel den på svenska snabba vesslan med det gammalgrekiska slanguttrycket *galê* som står för "tjej"/"brud", eller gisen, *sus*, som var en symbol inte för lortighet utan för dumhet.

I flera språk, såväl i äldre svenska som i antik grekiska, används beteckningen "hund" som skällsord. Det grekiska ordet *kuôn* kan vidare användas både med referens till män och kvinnor, det senare i exempelvis *hê kuôn*, "hyndan", om den sköna Helena, och det kan kompareras som *kunteros*, "hund(akt)igare" och *kuntatos*, "hund(akt)igast". Samtidigt var hunden av allt att döma ett uppskattat djur i antikens Grekland – om detta vittnar vasmålningar som framställer sympatiska, tydligt domesticerade hundar med

naturotroget mediterranskt utseende, ensamma eller tillsammans med sina ägare. Hundarnas namn finns också delvis dokumenterade, och röjer även de uppskattning för de tjänster hundarna gjorde människan: Fylax, "Väktare", om vakthunden och Zefyros, "Västervind", om den snabba jakthunden. Just i ambiguiteten i värdesättningen av hunden tycks kopplingen till Diogenes, "hunden", få sin förklaring. Diogenes, som föraktade sina ytliga och fåfänga medmänniskor, såg sig gärna som en i *deras ögon* obscen och tarvlig "hund", men associerade sig samtidigt gärna med hundens positiva egenskaper, exempelvis trofasthet och naturlighet.

DET ÄR VIKTIGT att förstå den kyniska läran som en handlingens filosofi, en *praxis*. Handlingar fungerar som argument (eller till och med bevis). Diogenes vederlade exempelvis Parmenides sats "Det existerar ingen rörelse" helt enkelt genom att gå. Detta innebar, har man påpekat, en uppvärdering av *kroppens* betydelse. Kynikernas handlingar syftade också till *mimesis*, avbildning eller efterföljd. En anekdot som säger mycket om Diogenes filosofi mellan teori och praxis finner vi hos Plutarchos. Filosofen betraktar en mus som äter smulor som faller till marken vid hans måltid. "Är det inte märkligt", utropar han, "hur den lilla musen låter sig väl smaka av smulorna ... och livnär sig på dem!" Musen, som njutningsfullt går upp i nuet, skall för oss vara ett exempel som visar vägen till ett enkelt, fullödigt liv i samklang med naturen, och på ungefär samma sätt som Diogenes lär sig av musen skall vi lära oss av Diogenes. Kynikernas "filosofiska pedagogik" har viss likhet med zenmästarens absurda handlingar, tänkta att för ett fåtal leda till insikter som språket inte kan förmedla i tal eller skrift. Diogenes uttolkare har således inte oväntat nämnt ett flertal österländska visbetsläror som uppvisar likheter med kynismen och har inte uteslutit påverkan från detta håll.

Många provocativa och i vårt tycke groteska historier berättas om Diogenes – bland annat om hans död. Enligt Diogenes Laertios åt han upp en rå bläckfisk och dog av magsmärtor alternativt blev ihjälbiten av hundar som också ville få del av måltiden. Enligt en annan version begick han självmord genom att hålla andan (något som inte lär vara fysiskt möjligt). Vissa av hans "tablåer" kan vi i dag kanske inte ens förstå. Enligt en anekdot besökte Diogenes en gång de isthmiska idrottsspielen, där sofister briljerade i argumentationskonst inför en lika brokig som entusiastisk publik. Diogenes, som börjat deklamera om Herakles storverk,

... och kommer på lustigheten att börja rulla hans tunna. Men det skulle de inte ha gjort ...

levererade en drastisk illustration till episoden i vilken hjälten mockar Augeias smutsiga stall. Han lyfte på sin klädnad och gjorde "något simpelt" (*adoxon*). Genom denna handling, vars natur man lätt kan gissa sig till, ville Diogenes säga något som troligen inte ens var menat för var och en av de närvarande, än mindre för oss, att förstå. Genom en gest av "naturlighet" eller förakt gav han kanske uttryck för åsikten: "Ni är i själva verket som det jag gör!" Det kritiskt-didaktiska draget går dock inte att ta miste på, liksom strävan att bryta gängse normer.

Flera av de förhållningssätt och uttalanden, *apofiegmata*, som tillskrivs Diogenes har för senare tider framstått som alltför kärva och radikala. Han skall ofta ha gett uttryck för extremt kvinnoförakt. En anekdot förtäljer att han, då han såg en kvinna hängd i ett olivträd, yttrade att han önskade "att varje träd bar sådana frukter". När han såg en ung man klä upp sig sade han att detta var beklagligt om det var för att tilltala män, brottsligt om grannlåten var avsedd att slå an på kvinnor. Att se ned på kvinnokönet var dock en del av tidsandan och det har anförts till Diogenes försvar att han ju inte heller hade mycket till övers för män, eller för människosläktet som helhet för den delen. Vi möter dock här en typ av arrogans och elitism (om än filosofiskt motiverad) som inte alltid har fått tillbörlig uppmärksamhet i sentida skildringar av det grekiska kynnet, präglade av det idealiserande "marmoridealet".

Ur ett filosofihistoriskt perspektiv har Diogenes släktskap med Sokrates, även om kopplingen via sokratikern Antisthenes är osäker. Många har dock med viss rätt sett likheter mellan gatuoriginalen Sokrates och Diogenes. För en tidig uttolkare som Erasmus av Rotterdam var likheterna mellan dem i lära och leverne så påfallande att han jämförde dem i filosofisk betydelse. Moderna biografer betonar däremot att Diogenes var mycket mer asocial till sin åskådning och framför allt mer drastisk till sitt uttryckssätt än Sokrates. Men likväl har vissa teoretiker menat att det går en linje från Sokrates till Diogenes, där Platon kanske är ett excentriskt sidospår.

VAD VAR DÅ KYNISMENS egentliga budskap och har detta någon aktualitet i vår egen tid?

I vår sekulariserade västerländska kultur väcks akuta frågor om lycka och människans bestämmelse. Psykologer och terapeuter med inriktning på "coaching" manar oss att leva här och nu och att motverka "närvarobrist". Problematiken var kanske inte så annorlunda för en filosof

som Diogenes, som hade en pessimistisk hållning till människolivet och ytterst en agnostisk syn på religionen. Människans bestämmelse och optimala utbyte av livet, menade han, är ut-, in- och upplevelse här och nu. Vi skall varken blicka tillbaka eller framåt, lika litet som hunden gör det: den kyniska filosofin eftersträvar att förena eudaimonism (högre, allmän lyckosträvan) och hedonism (njutningssträvan i nuet).

Som bakgrund till den kyniska filosofin, om vi vill förstå den som sådan och inte bara som en "livsstil", är det viktigt att dra oss till minnes de antika grekernas speciella tankeklimat av frågande och självvrannsakan. I Apollons tempel i Delfi fanns den omtalade inskriften "Känn dig själv" (*gnōthi seauton*) som en maning till den enskilda människan att vinna insikt om sin karaktär, sin läggning och sina möjligheter. I detta centrala tankemotiv finns både en uppfordran till självtukt och en underström av pessimism, som dock kan utmynna i hedonism. Människan skall förstå sin plats i tillvaron och undvika förhävelse, *hybris*, som leder till gudomlig vrede, *nemesis*. En viktig insikt är också att endast gudarna, om de finns, är evigt lyckliga och att de till yttermera visso är avundsamma mot alltför framgångsrika dödliga. All mänsklig lycka är obeständig och kan slå om till olycka när man minst anar det. För filosofer och andra människor blir det således viktigt att finna svar på frågan: "Hur gör vi det bästa av våra korta liv?"

Försokratikerna hade en inriktning på forskning för teorins egen skull och glädjen i vetandet som sådant. Hos Platon och Aristoteles märks detta i ännu högre grad. Gemensamt för andra skolor – hedonister, stoiker, epikuréer, skeptiker och inte minst kyniker – var att de snarare fokuserade på frågan: "Vilket liv är det bästa och förnuftigaste?" För Sokrates var dygd och lycka identiska, för Antisthenes och tänkare i hans efterföljd gällde att dygd leder till lycka, en subtil men i sammanhanget viktig distinktion. Dygd och i förlängningen lycka kan man nå genom långvariga studier i ämnen som geometri, logik och metafysik, men en "kort väg" går genom kynismen och dess huvudspår *fattigdomen*, vilken "instinktivt" för till behovslöshet (*autarkeia*) och frihet från affekter (*apatheia*). Det har påpekats inte minst av Nietzsche att det kyniska lyckoreceptet inte endast är negativt: det gällde inte bara att uppnå lycka genom att undvika lidande. Den enkla, kyniska livsstilen medförde väsentligen också glädjeämnen, exempelvis fullödig njutning i nuet, i fråga om födoämnen och sexualitet. (Med en renodlat pessimistisk syn på

människolivet hade ju kynikerna rätt och slätt kunnat ta sig av daga, vilket i och för sig också förekom.)

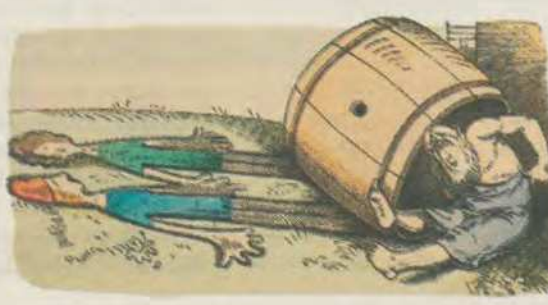
Inte minst finner kynikern tillfredsställelse i att smäda och skymfa sina medmänniskor. Smädelsen är dels i sig lustbetonad och njutbar, dels ger den en självbekräftande känsla av kontrast mot individer på lägre bildningsnivå. I humorn möter man kanske som mest individen och det sinnliga, eller för att åter citera Jean Paul: "[Humorn] individualiserar in i minsta detalj [...]. Shakespeare är aldrig individuellare, det vill säga sinnligare, än i komedin" och "just därför är Aristofanes bådadera (det vill säga individuell och sinnlig) i högre grad än någon annan antik författare". Kanske är det således i humorn som Diogenes starkast träder fram som individ och antik-modern lycköskare. Likväl får vi aldrig glömma att pessimism och kritik hör till kynismens själva essens, och det är givetvis i första hand den aspekten som gett upphov till den utlöpare av kynismen som vi i dag kallar cynism.

Inte utan betydelse är dock att Diogenes, den antika kynismens förgrundsgestalt, trots sitt människoförakt förhöll sig socialt i sin Sokratesliknande mission att pika och irritera sina samtida och "omvärdera" gängse samhälleliga normer. Kynikerna ansåg nämligen att man inte bör sky umgänga med "tarvliga" personer, eftersom detta ständigt påminner en om människans natur. Filosofen får aldrig glömma sitt sanna undersökningsobjekt – människan.

För att bilden av Diogenes skall bli så fullständig som möjligt bör slutligen även en sådan kritiker nämnas som Farrand Sayre, som i *Diogenes of Sinope* (1938) menar att filosofens lära och livsstil kan härledas från dennes naturliga indolens och förakt för försörjning genom enkelt, hederligt arbete. Diogenes skulle således ha varit ett slags bohem eller luffare av god familj, "med tillräcklig bildning för att åtminstone kunna spela rollen av en vis man". Sådan kritik påverkar emellertid inte "Diogenesmytens" relevans och betydelse genom tiderna. Det känns inte svårt att instämma i det eftermäle som lär ha kunnat läsas på staden Korinths staty till hans äminnelse: "Till och med brons åldras med tiden, men din berömmelse, Diogenes, skall inte ens evigheten förminska." Kanske stämmer det också, som d'Alembert sagt i sitt bevingade citat, att "var tid behöver sin egen Diogenes", som helst på allvar men gärna med en smula humor ifrågasätter våra värderingar och sedvänjor. Vem, kan man fråga sig, är vår tids "Diogenes" – måhända Michel Houellebecq eller Michael Moore? ■

... ty en god kyniker vet hur motståndare skall plattas till. Så talade Diogenes: "Ja, ja, det ena ger det andra."

ILLUSTRATION: AKG-IMAGES

Muhammad Ali tog våldet utanför ringen

BOXNING | En narcissistisk tid speglade sig i tungviktsmästarens ögon

*Worshipped language can't undo
Damage time has done to you*
Seamus Heaney

I den ena ringhörnan sitter en utmattad och hjärnskadad Muhammad Ali. Han har blod på byxorna, ögonen är som två mörbultade hjärtan. Han har förlorat på poäng och är slut som boxare, men inte som myt. En sekund ligger på knä framför honom och klipper upp bandagen, saxen följer pulsåderna in mot de mörka händernas insidor. Ovanför honom hänger journalister och mikrofoner, fotoblixtarna biter som papegojskrik. Det är i Nassau, Bahamas, december 1981.

Långt innan Muhammad Ali blev punchdrunk led han av ett punch-line-syndrom. I dag, när hela den västerländska kultursfären lider av samma syndrom, är det svårt att föreställa sig hur man en gång uppfattade detta – på den tiden när man kunde ge sin motståndare evig glömska, men utan att säga ett ont ord om honom.

Vi lever i en tid utan heder och ära. När förlorade vi dessa begrepp? Milan Kundera skriver att vi har en syn på äran och berömmelsen från tiden före fotografiets uppkomst och en syn på äran och berömmelsen efteråt. Tekniken bestämmer. Skådespelare utan röst förlorade ansiktet när ljudfilmen kom. Med televisionen krymptes människans sju åldrar till femton minuter. Alla som hamnade i ramp-ljuset blev skådespelare. Den som lät sig behärskas av tekniken fick se med allas ögon. En ung man från Louisville steg in i linsen och kameramannen slickade sig om munnen.

MUHAMMAD ALI, eller Cassius Marcellus Clay som han en gång hette, kallade den regerande världsmästaren i tungvikt, Sonny Liston, för en ful gammal björn. Detta var tidigt 1960-tal, ett decennium som inleddes med att Ali blev olympisk mästare i lätt tungvikt och att Albert Camus dog i en bilolycka. "En människa

Av
Geir Angell Øygarden

Forskare i sociologi vid Stockholms universitet. Hans avhandling heter *Den brukne nesens estetik: en bok om boksing* (2000). Essän är en förkortad version av ett längre originalmanus. Översättning av Hans-Jacob Nilsson

uttrycker sig själv mer genom vad hon gör än genom vad hon säger", skrev den förolyckade. Så här lät det ett decennium senare, inför Alis tredje och sista match mot Joe Frazier, som räknas som en av boxningshistoriens mest oförsonliga, *The Thrilla in Manila*: "Joe Frazier should give his face to the Wildlife Fund! He so ugly, blind men go the other way! ... He not only looks bad! You can smell him in an other country!" Mohammad Ali behärskade mediaspråket lika professionellt som han slogs. Han höll sig för näsan. "What will the people in Manila think, lookin' at him, that all black brothers are animals. Ignorant. Stupid. Ugly. If he's champ again, other nations will laugh at us."

Vi som lever i en tid utan heder och ära tar inte detta så allvarligt. Vi vet att orden inte betyder något, att de är till för att locka åskådare, det vill säga plånböcker, att alltihop är ett spel. Vi vet att boxare förolämpar varandra, ja, vi förväntar oss det. Vi vet det lika säkert som att det är reklambyråer som utformar valkampanjer.

I dag är det tv som avgör. Det räcker i allmänhet inte för en boxare att vara duktig. Helst ska han vara spektakulär. Några roliga repliker, en ny frisyr, en ovanlig hobby, och vem som helst framstår som en sällsynt skarpsinnig och rik personlighet. Nu saknar ju inte sporten, ett ord jag använder i brist på något bättre, hedersbegrepp. Snarare gäller det motsatta: den är en av de få arenor där begreppet fortfarande har ett innehåll. Stora mått av kärlek och brutalitet är inte det enda som utmärker boxningskulturen. Något händer med människorna när den röda lam-

pan på kameran lyser. Där det finns heder finns det också skam. Här ryms både de bästa och de sämsta. Boxningskulturens etos – du skall inte slå andra, annat än för sportens skull – får kameran att ointresserat titta åt ett annat håll.

Muhammad Ali gav motståndaren en ytbehandling som saknar motstycke i pugilismens historia. Att slå slag med onda intentioner, som Mike Tyson har formulerat det, är en del av hantverket. De ondsinta orden är det inte. Det verkliga arvet är tystlåtenhet. Sonny Listons advokat, Morton Witkin, försökte en gång ta reda på hur länge Liston kunde sitta tyst utan att säga något. Efter fyrtiofem minuter gav Witkin upp och sa: "All right, what's on your mind?" Liston reste sig och gick.

Ali räckte ut tungan. Som ett barn skrek han ut alla synliga och osynliga stigman för att förlöjliga den andre. Ord som inte gick att bemöta i ringen, som handlade om lukt, färg, utseende och röst. Han var personorienterad. Han slog mot själen. Med Ali kom ordet att inta en större plats i boxningen. Han var den förste som gick utanför repen. Det är en modern uppfinning, om vi skall tro Graham Huston, en av redaktörerna för den ansedda tidskriften *Boxing Monthly*:

En gång i tiden var boxare hövliga mot varandra, men det känns avlägset. Att håna motståndaren skulle förr ha betraktats som osportsligt uppträdande, men alltförersom respekten för boxningens anda minskat har också utövarnas uppträdande blivit sämre. För många boxare räcker det inte med att vinna. Motståndaren måste skämmas ut och förödmjukas. Det finns de som säger att hänet bara är underhållning eller ursäktar det med att det hör till det psykologiska spelet. Men Joe Louis, Sugar Ray Robinson och Rocky Marciano behövde aldrig hålla på med sånt.²

Samma år som Camus *Myten om Sisyfos* kom ut i Frankrike tittade lille Cassius ut i Louisville. Ett dagsverke var avslutat, en ny sten hade börjat rulla.

Den största ungdomsgenerationen i Amerikas historia, barn till föräldrar med medelklassångest och trista liv för vilka icke-konformitet var en synd, sökte sin egen kulturella röst. De var inte intresserade av boxning, men av kriget i Vietnam, antingen det nu var av solidaritet med ett fattigt bondefolk eller av rädsla att bli skickade i händerna på dem. De var på jakt efter en antihjälte. Och Muhammad Ali var inte bara svart, ung, snygg och bäst. Han hade också den egenskap som betydde allra mest för dem: *stil*. Hans vanvördiga mun, hans svarta mysticism, hans sköna irrationalitet – så lik deras egen musik.

Hela hans professionella karriär, från den 29 oktober 1960 till den 11 december 1981, går hand i hand med samtidens politiska strömningar och tekniska utveckling. Som en av världens främsta idrottsmän hamnar han i allas blickfång. Han var det absolut sista skriket. Muhammad Ali blev ett medium vid en tidpunkt när mediet var budskapet. Vi befinner oss i de stora omvälvningarnas morgonrodnad, det gäller för såväl samhällsmönstren som livsmönstren, en på alla sätt progressiv tid. Män skickades i väg på kurser för att lära sig handskas med sin aggressivitet och bli en ny man med känslspröten vända inåt.

Det egendomliga var att mörka män från fattiga omständigheter, som Floyd Patterson och Joe Frazier och George Foreman, på den här tiden uppfattades som det vita Amerikas försvarare i handgemäng med en svart fjärl. Muhammad Alis motståndare var vita, oavsett om de var födda sådana eller inte. Alla de främsta aktörerna (kanske med undantag av Henry Cooper) var svarta, och kvinnor tillhörde en annan värld. Men det fanns bara plats för en svart man i ringen, inte två.

Hade Sonny Liston vunnit över Ali 1964 hade vänsterrörelsen aldrig intresserat sig för boxning. Och hade inte Marshall McLuhans bok *Media: människans utbyggnader* kommit ut samma år hade de aldrig förstått budskapet: "Well, I've just whipped that big old ugly bear so bad that he's going off to hospital. And just look at Cassius. Why, he's still the prettiest. Not a mark on him. You saw it with your own eyes. I've shook up the world, just like I said I would. C'm on, watcha gonna say? Huh? Let's hear it: Who's the greatest?"³

Med Ali växte självrespekten. Visserligen var det hans egna svarta bröder som fick ta smällarna i ringen, men var inte boxning när allt kom omkring ställföreträdande teater? Och var det inte en befrielse att se en stor svart man dunsas i golvet? Ali var ung och Amerika befann sig mitt i ett ungdomsuppror och akademikerna, den vita medelklassens barn, kände vart vinden blåste. Nu kunde de komma upp ur källaren. Ali var *The Greatest*, superhjälten med hjärtat till vänster, bättre hjälte än man finner i något seriealbum. Ali gav den något kränkta manligheten självkänslan tillbaka.

Svart på svart.
Hade Sonny Liston vunnit hade vänstern aldrig intresserat sig för boxning.

FOTO: SCANPIX

TIDEN MELLAN ronderna var tom. Tre minuter gick fort. Än så länge befinner vi oss i televisionens barndom. Att vi som lever i en tid utan heder och ära kräver "Mer blod för pengarna!", som Einar Rose sjunger i revyn *Ut i det gröna*, är inte mer uppseendeväckande än det var 1928. Vi har rätt att få se blod och skit, för det tillhör våra livsvillkor som vi inte själva är ansvariga för, som vi inte kan undkomma och som vi heller inte kan förklara. Men mer betänkligt är det att vi inte nöjer oss med kroppen.

Att förlora medvetandet är en realitet som finns inbyggd i livet, men att få stoltheten borttryckt under fötterna på sig är det inte. Det förstnämnda återvänder av sig självt, oavsett om man vaknar med Guds eller ringdomarens bekymrade anlete framför ögonen. Med det andra är det värre. Ett "liv i människors stolta hjärtan är en lika stor seger över döden som en odödlig ande", skrev André Malraux. Men i en tid utan heder och ära är döden det yttersta slutet. Utan ärofylla efterkommande har det ärofylla eftermälet, för att tala med Havamal, ingen betydelse. Livet är något som lämnar dig, inget som du går i döden för. Allt som återstår är en tragisk kamp för att rädda kroppen, tragisk för att utgången är given på förhand. Att bli nerslagen är realism, att få stoltheten knäckt är sadism.

ATT FÖRÖDMJUKA människor är god underhållning för den som ser på. Att tiden var på väg att gå förbi Joe Frazier kunde ju inte han veta. Han förstod aldrig varför Ali behandlade honom som han gjorde. Frazier tog orden på allvar. Han tog aldrig munnen för full. Han bet ingen i örat. Han såg in i en spegel: "Am I a gorilla? Am I? He don't know how this hurts my kids."

En möjlig förklaring till varför Muhammad Ali trampade på andra, om vi

bortser från lusten att bli sedd och lusten att sälja sig själv, är kanske paradoxalt nog rädsla – rädsla för att bli instängd, för en öronbedövande tystnad och ett ljus som släcks, för att jetmotorerna ska sluta dåna. Vi talar om en man som i flygplanet på väg till OS i Rom satt med en fallskärm på ryggen. De flesta boxare har ett stort behov av att kunna röra sig fritt, och ringen ligger som en stålklita runt kroppen. Den före detta världsmästaren i lättvikt och tung mellanvikt, Vinny Pazienza, beskrev upplevelsen: "It's like I'm always knocking on the inside of the coffin trying to get out, I'm always trying to overcome some obstacle, all the time. The war is only over when you quit – and I'll never quit."⁴

Det är ett känt faktum att varje decennium får den världsmästare som det förtjänar. Ali blev sin generations röst. "Säl-lan har en så andefattig offentlig person uppfattats så felaktigt", skriver Mark Kram om Ali och citerar vad Elijah Muhammad sade om sin lösmunte lärjunge: "Han följer vem som helst som vill lyssna på honom." Ali är en man på utställning, en som kan lära Narcissus ett och annat om narcissism, för att tala med Budd Schulberg.

Myten om Ali är seg. Han slängde aldrig sin OS-medalj i Ohio River i protest mot rasdiskrimineringen. Antingen tappade han den eller så blev den stulen. Han gick aldrig elva ronder mot Ken Norton med knäckt käkben, utan två. Han vägrade aldrig att åka till Vietnam därför att Vietcong inte hade gjort honom något, utan därför att Nation of Islam hotade att göra honom något om han inte höll sig hemma. Elijah Muhammad – organisationens andliga och världsliga ledare – var inte Martin Luther King, lika lite som Muhammad Ali var Malcolm X. Det var Malcolm X som hade pekat ut Nation of Islam som en kriminell organisation, med band till amerikanska nazistpartiet och

Ku Klux Klan. Och eftersom organisationen ägde huset han bodde i ställde de honom på gatan med en brandbomb. Och samma dag som Malcolm ströks från listan brann det i Alis lägenhet. En varning? Det här var inte medborgarrättsrörelsen.

Som boxare var han enastående, något av det vackraste, om ordet tillåts, man kan se i en ring, men också något av det mest hänsynslösa, om det nu är en kvalitet. Muhammad Alis fyra ronder mot Cleveland Williams är något av det mest eleganta som har skådats i en ring, om vi bortser från att Williams vid den tidpunkten var en njure fattigare efter att ha blivit skjuten av en polis. Det finns de som menar att boxning är detsamma som misshandel, och visst kan det vara en smal gräns mellan nobel konst och slakt, men den finns där.

Om man vill se något annat än boxning ska man ta en titt på Alis möten med Floyd Patterson och Ernie Terrell. Båda blev misshandlade. Den sistnämnde enligt uppgift för att han vägrade kalla honom Muhammad Ali. Och varför ville Terrell inte kalla honom Muhammad Ali? Kan det bero på att Ali kallade honom Onkel Tom?

Rond efter rond misshandlar Ali den något mindre Patterson. Samtidigt ropar han: "Come on America, come on White America!" I tolv ronder håller han honom på halster. Det är inte så lätt att förstå varför, inte lika lätt som i fråga om matchen mellan Ali och Terrell. "There is so much hate, so much contempt inside people ... that they hire prizefighters to do their hating for them", var Floyds egen kommentar efter Vegasmatchen mot Ali.

Elijah Muhammad lärde sina anhängare att de härstammade från asiatiska svartar, från den arabiska stammen, inte från

bättre blick för mörka nyanser än vi har för snö, sett med inuitiska ögon. "Den ljusa hyn är konstlad, medelklassmässig, märkt av den djupt smärtsamma förbannelsen att vilja vara vit." Det tog djupt. Att kalla någon för Onkel Tom, där Joe Frazier kom från, var att tigga om att bli dödad.

VÄNSTERRÖRELSENS medlemmar var inte mer intresserad av boxning än Elijah Muhammad. Ali gav cirkus till de förstnämnda och bröd på bordet till den sistnämndes son, Herbert Muhammad, som var hans manager. "Ali tog smällarna och Herbert pengarna. Vad Herbert angick kunde Ali gärna få boxas till han stupade."⁵ De förstnämnda reducerade boxningen till politisk teater, och har aldrig förstått (antingen för att de inte vill eller för att de inte kan) att det handlar om något avsevärt mycket allvarigare och djupare än klasskamp, närmare bestämt *ahor*, urskräcken, och *agon*, urkampen. Klasskamp är en popularisering. Urskräcken och urkampen finns där, antingen det är de understa som plågar de översta eller de översta som plågar de understa. Det innebär inte att vi som lever utan klassperspektiv, eller i en tid när könsbegreppet har slagit ut det betydligt mer finmaskiga klassbegreppet, har några mer djuplodande insikter att bidra med. Ironiskt nog tänker vi mer i svart-vitt än man gjorde på 60- och 70-talet. Vi frågar inte en kvinna som blivit chef för ett stort internationellt företag var hon kommer från, inte heller varför en svart idrottsman ska tjäna mer än vad ett helt getto får i socialbidrag. Men klassdistinktioner baserad på hudfärg har en lång historia.

En undertryckt minoritet kommer alltid att ha ett moraliskt övertag (även när

såren – ungefär som att välja Brigitte Bardot till århundradets prärieindian. Vem kan klandra Frazier om han hoppas att Ali ska ramla ner i den olympiska elden när han står med facklan i Atlanta?

Minuter innan Frazier ska in och möta Ali säger Fraziers manager: "There's not another human who ever lived I'd want to send out there, not even Joe Louis. Win tonight, and the road will be paved in gold. Think of those mammy-suckin' white people and the hot fields soaking up the sweat and hope of your parents. You were made for this moment. Take it, cocksucker!"

En boxningsmatch är, i likhet med alla bra äktenskap, en tvåsamhet som påminner om ensamhet. Ensamhet är farligt. Det går en rak linje från Muhammad Alis munhuggeri till Mike Tysons öronbett. Att vara ensam och veta att tiden för ensamhet är bestämd tar fram olika saker hos olika människor. Tyson gråter innan han går upp i ringen och biter efteråt. Ali låter munnen gå, Patterson köper ett lösskägg (för att kunna smyga sig ut om han förlorar), Frazier ber en bön: "God, let me survive this night. God protect my family. God grant me strength. And God ... allow me to kick the shit out of this motherfucker!"

Tre gånger inom loppet av fem år skulle Ali och Frazier vara ensamma tillsammans. Den sista gången var i Manila. Ett möte som Ali senare beskriver som det närmaste man kommer att dö: "We went to Manila as champions, Joe and me, and we came back as old men." Om Frazier fått bestämma hade bara en av dem kommit tillbaka. Han bad sin tränare om en sista tjänst: "Eddie, listen up! Whatever you do, whatever happens, don't stop the fight! We got nowhere to go after this. I'm gonna eat this half-breed's heart right out of his chest! ... I mean it This is the end of him or me."

I sista ronden stoppade Eddie matchen.

När Ali blir symbol för de svartas frigörelse strör han salt i såren – ungefär som att välja Brigitte Bardot till århundradets prärieindian.

dem som bodde söder om Sahara. Själv var han en jämförelsevis ljus man, liksom de övriga i den muslimska hierarkins översta skikt. De mindre ljushyade inom rörelsen fick spela mindre framträdande roller. I motsats till Malcolm X undvek Elijah den mörkaste delen av den mörka kontinenten. "Vid åtminstone två senare besök i Afrika sa Ali själv att afrikanska kvinnor vore en smula mer tilldragande om de hade lite vitt blod i sig."

Elijah var besatt av färg, medan vi är praktiskt taget färgblinda. Vi ser svart som svart, precis som sportskribenten Jimmy Cannon efter Alis massakrering av Terrell: "Det verkade helt logiskt att Cassius Clay njöt av att spöa upp en annan neger. Det var lika kul som att jaga dem med hundar och fälla dem till marken med vattenkanoner. Vad för slags predikant är han? Världsmästaren i tungvikt är en hätsk talesman för en ondskefull pöbel som opererar i religionens undre värld." Vi ser inte Ali på samma sätt som Frazier ser honom. Vi ser två svarta män, inte en svart och en halvt om halvt vit. Vi har inte

den utgör en majoritet av befolkningen). Men kameran är trång. Minoriteter som inte lyckas marknadsföra sig på ett sådant sätt att de blir intressanta för medierna försvinner i redigeringsrummen. Lidandet är en vara. Och som alla varor på en marknad är det underkastat lagen om tillgång och efterfrågan. De som inte har en fotogenisk sorg, eller en medietillvänd smärta, gör bäst i att kontakta en reklambyrå. Tv är en förkortning och "en sanning är inte det som kan bevisas: den är det som förenklar världen", om vi får tro Antoine de Saint-Exupéry. Även lidandet måste redigeras om det ska sälja. Den nya tekniken arbetar med bildmontage. Den som vill bli en symbol får lära sig reklamens språk, de korta bildmättade ordens språk, eller göra som Ali, få någon annan att skriva dem åt sig: "Dansa som en fjäril, stick som ett bi" (Bundini Browns mest kända slogan).

När Ali berövar Frazier hans hudfärg gör han det med osthysel. Han skalar honom. Det svider. När Ali blir symbol för de svartas frigörelse strör han salt i

MEDIERNA förutsätter att man spelar med i mediernas spel, en social kompetens som inte var Frazier förunnad. I dag finns det kurser för sådana som han, men det gjorde det inte den gången. Vi som lever i en tid när medierna hetsar människor att förnedra sig hur långt som helst uppfattar honom nog som överdrivet känslig och ömhudad. Vi har inte bara förlorat förmågan att ta orden på allvar, vi har även köpt förnedringsunderhållningens logik. Men varken Joe Frazier eller Floyd Patterson var medieprodukter. De var sig själva. De höll fast vid orden. André Malrauxs beskrivning gällde en enskild människa, nämligen en som "behövde andras ögon för att se sig själv, en annans sinnen för att uppleva sig själv", men kom att omfatta en hel kultur, som gjort sig beroende av ett överdimensionerat öga av glas. Frågan var inte längre vem jag är, utan vad jag heter. Inte att känna sig själv, utan att bli sedd av en elektrisk cyklop. Vem jag är? Jag är den som är känd av alla. Den nya tidens orakelsvar.

Ali var den förste pratmakaren och Frazier en av de sista hantverkarna i övergången till en tid utan heder och ära. Fra-

ziers öde var, liksom Pattersons, att vara autentisk. Båda var äkta vara. Och äkta varor var inte längre efterfrågade. De bröt mot den nya konsumentlagen: spela med i elakt spel. Ingen av dem var tv-mässiga. De var inte spektakulära. De hade ingen önskan att vara det. De valde hedern och äran framför underhållningen. Sådant straffar sig. Varken Patterson eller Frazier behövde Ali, på det sätt som Ali behövde Terrell för att veta vem han var. De gjorde sig skyldiga till hybris enligt den nya världens måttstockar: du får gärna trassla dina medmänniskor men du får inte sätta dig upp mot en högre makt (läs etermedierna).

Straffen lät heller inte vänta på sig. I stället för av Joe Frazier, som en gång stod i fryshuset och slog kombinationer mot slaktade djurkroppar, reste man en staty av Rocky Balboa. Sylvester Stallone gjorde konst av Joe Fraziers tid som slakteri-arbetare, och de styrande i Philadelphia gjorde konst av konsten. Det stack nog inte så lite i ögonen. "Ali vet inte hur djupt han sårade Joe", säger Fraziers ekonomiska rådgivare, Burt Watson. "Det han gjorde mot Joe gör man inte mot en annan man där vi kommer från. Man behöver aldrig undra vad Joe tycker. Han sitter aldrig och grubblar eller hänger med huvudet. Han säger vad han tänker. I Joes ögon var Alis förräderi totalt. Det erkännande som Ali fått gnager i honom. Joe är den enda legenden som inte åtnjuter respekt. Ali berövade honom hans identitet. För många i den här stan är Joe fortfarande en okunnig, ful dumskalle som pratar släpigt. Han blir aldrig av med den stämpeln."

Sadism är ingen beundransvärd egen-skap, inte heller hos boxare om nu någon trodde det. Även om en av samtidens mest kontroversiella idrottsmän, Mike Tyson, verkar kunna tappa kontrollen är han ingen sadist. Som pugilist betraktad är han mer mänsklig än Muhammad Ali och betydligt mer professionell: "When you get a guy hurt, don't play with him. Get him outta there."⁶ Sadism kräver kontroll, men också något som legitimerar misshandeln, ett mål som helgar torteraren.

BRET EASTON ELLIS skriver att de oskyldiga inte har något i vår tid att göra. Där har han fel. Med Ali tog västvärldens kultur ett steg närmare födelseögonblicket, barnets tidsålder. Till och med ungdomen verkar ha blivit uttömd på förväntningar.

Bär Ali skuld? Inte mer än ett barn som rycker vingarna av en fjäril. Barnet är det mest oskyldiga, det mest ansvarslösa och det mest kunskapslösa. Det vet inget om döden. När det får kunskap om döden är det för sent, då är barndomen, det vill säga oskulden, över. Barnet har blivit verkligt och är därför inte längre ett barn. Verkliga människor dör. Barn är överkliga. De lever i en fantasivärld. En värld utan kön och utan död och därför en värld utan ansvar.

Genom att frigöra ordet från kroppen försöker vi frigöra oss från tiden. Men verkligheten hinner alltid upp konsten. Ju större staty, desto tyngre faller den –

Guds hand. Gud står mig bi och jag kan inte bli besegrad. Ali inför matchen mot Frazier i Manila.

FOTO: BETTMANN/CORBIS/SCANPIX

antingen den står i Philly eller någon annanstans. Rädslan för att vara verklig, som Floyd Patterson och Sonny Liston, är inte svår att förstå. Vi väntar oss inget av framtiden, av att vara verkliga kvinnor och verkliga män. Vi vill tillbaka till tiden före verkligheten, före syndafallet. Haken är att vi inte kan avlägsna kunskapen om kunskapen. Vi ser på oskulden med den skyldiges ögon. Vi vill vara barn, bli kvitt den vuxnes börda, låtsas som om vi inte är varelser som planterar döden i varandra. Därför är barndomen så laddad. Vi upphöjer barndomen därför att vi inte vill dö, vi tömmer orden på kropp därför att vi inte vill tala dödens språk. Vi är besatta av liv. I sista hand är det glömskan vi är ute efter. I barnet ser vi möjligheten till ett liv som inte är plågat av tid.

Av tradition stod världsmästaren i tungviktsboxning och barnet i motsatta ringhörnor. Han stod för manlighet och mod, numera otidsenliga begrepp, men en gång högt värderade. Fotografier av världsmästare, som Louis och Marciano, hängde bredvid fotografier av presidenter, som Roosevelt och Kennedy, såväl i hemmen som på barerna. Eftersom han var bäraren av den stora kroppen, själva tungviktskroppen, blev han en levande garant för ordet. Man kunde lita på honom. Han om någon fick inte fara med löst prat. Sveket han förlorade orden i värde. Barnet var något som måste övervinnas.

När Ali kom och rev loss orden från kroppen förlorade tungviktsmästaren sin ställning som garant. Ordet blev fritt, till något människor emellan, och inte något som satt fast i kroppen och var behäftat med död. Priset för att tala barnspråk var att de stora sammanhangen förlorade sin

mening. Horisonten krympte och historien blev komprimerad. Året innan Cassius Marcellus Clay blev olympisk mästare skrev Norman Mailer essän "Den vita negern", där han karakteriserar jazzens existentiella uttryck som: "Det här känner jag och nu känner du det också." Men inte bara jazzmusikern är instängd i sina känslor, barnet är det också. Ingen av dem slipper ut, hur höga toner de än pressar ur sig.

Muhammad begick ett svek på två punkter: han gav bort kroppen till en organisation, och ordet till underhållningsindustrin. Det första innebar att världsmästartiteln inte längre var en samlande symbol för hedern och äran, utan ett politiskt eller ekonomiskt redskap. Det andra var att kroppen blev överflödig, det var inte längre den som gav budskapet värde, utan mediet. Ali sa inte ett ord för att bekräfta kroppen, utan för att ge den plats i medierna. En människa som inte tar munnen för full har ett lågt underhållningsvärde. Och underhåller man inte finns man inte, något av det första ett barn lär sig. Och att inte finnas till för andra är att vara ensam.

Men är det verkligen Muhammad Ali som är den store narcissisten? André Gide återger något som Oscar Wilde en gång berättade för honom, något som ställer ett och annat på huvudet. Blommorna på marken frågar floden om den inte älskade den nyligen döde Narcissus. "Om jag älskade honom", svarade floden, "var det därför att jag såg spegeln av mitt vatten i hans ögon när han lutade sig ut över mig."

Om Muhammad Ali är en nyttig idiot, beror det kanske på att han har så blanka och skinande ögon att en hel kultur kan spegla sig i dem. ■

Fotnoter:

1 Där ingen annan källa finns angiven är de engelska citaten hämtade ur Mark Krams bok *Ghosts of Manila: The Fateful Blood Fued Between Muhammad Ali and Joe Frazier*, New York: Harper Collins 2001.
2 Januari 2002.

3 Cassius Clay citerad i Norman Gillers och Neil Duncansons *Crown of Thorns: Bitter history of a century's heavyweight championship boxing*, London: Tiger 1995.

4 Citerat av Graham Houston, *Boxing Monthly*, oktober 1996.

5 Mike Katz citerad i Neil Leifer och Tomas Hauser, *Muhammad Ali Memories*, New York: Rizzoli 1992.

6 Zab Judah citerar Mike Tyson i *Boxing Digest*, april 1999.

Läkares krassliga kommunikation

SJUKVÅRD | Kommunikationsmodeller gör att maktutövning ersätts av manipulation

Låt mig börja med två berättelser ur det verkliga livet. Den ena lyder så här: En läkare hade talat om för sin patient – en äldre kvinna – att hon hade cancer. Hon verkade betydligt mindre berörd än han hade väntat sig och förklaringen fick han när hon hade gått ut ur mottagningsrummet och han hörde henne säga till en väninna som väntade där, uppenbarligen som moraliskt stöd: "Inte vet jag så noga vad det är jag har men doktorn sa åtminstone ingenting om kräftan."

För doktorn var det bara att kalla in kvinnan på nytt och ta om beskedet med ord som hon förstod.

Den andra berättelsen handlar om mig själv:

När jag under sextiotalets sista skälvanande år väntade barn gick jag några gånger hos Helsingfors då mest kända societetsgynekolog. När jag i graviditetens slutskede för första gången i mitt liv fick problem med sömnen beslöt jag mig för att ringa den dyre doktorn och klaga. Han hade telefontid en halvtimme ett par gånger i veckan och det var inte lätt att komma fram, men till slut lyckades det och jag presenterade mig och förklarade hur det var fatt. En god stund var den dyre tyst, men sen frågade han: "Skriker barnet mycket?"

Det kommer för mig att spänningen i förhållandet mellan läkare och patienter ligger i spänningen mellan dessa två historier. Läkare kan tycka att patienter ing-

Min far brukade berätta anekdoten om en läkare som frågar en kollega: Har du blivit tvungen att börja vara vänlig mot dina patienter eller har du tillräckligt med patienter ändå?

enting begriper, patienter kan tycka att läkare inte hör på.

Den avgörande frågan är förmodligen vad läkarauktoritet egentligen innebär. Axel Munthes råd till kollegerna lydde: "Säg till dina patienter att de måste följa dina råd för att bli bättre och om de inte följer dina råd så gå din väg!" Men tonfallen kunde vara ännu mer bestämda. Inte nog med att herrar doktorer i Thomas Manns *Bergtagen* anser att det bara är de som kan säga hur patienterna mår, de sätter också barskt rädda patienter på plats med orden: "Var så vänlig och bär er inte åt på det viset." Romanen utspelas strax före första världskriget vid en tidpunkt då läkare uppnått en status som nästintill gudomliga. Från några decennier senare finns historien om en Uppsala-medicinare som infinner sig vid en patients dödsbädd och för den oroliga och ångestfulla mannen förklarar: "Lugn, Johansson, lugn. Professorn är här."

Av

Merete Mazzarella

Professor i litteraturvetenskap vid Helsingfors universitet.

En god vän som är tjugo år äldre än jag har berättat om hur hon på fyrtiotalet fördes till sjukhus med ambulans därför att hon akut fått våldsamma magsmärtor. Hastigt och lustigt sövdes hon ner och fick blindtarmen bortopererad, och när hon vid rondens följande dag frågade kirurgen om blindtarmen verkligen varit inflammerad svarade han: "Det angår verkligen inte lilla fröken."

Min far brukade berätta anekdoten om en läkare som frågar en kollega: "Har du blivit tvungen att börja vara vänlig mot dina patienter eller har du tillräckligt med patienter ändå?" Det var inte utan att han – som själv var den försyntaste av alla för-synta – hos sina egna läkare uppfattade ett vresigt, fåordigt sätt som ett kompetensens adelsmärke.

I dag är det annorlunda. Eller? Har det blivit så annorlunda?

JAG HADE JUST TALAT OM kommunikation mellan läkare och patient från patientens synpunkt, han talade om patientcentrerad kommunikation, det vill säga vikten av att läkaren under konsultationen tar utgångspunkt i patientens upplevelse av sjukdomen, låter patienten bestämma både agendan och tempot och respekterar patientens känslomässiga reaktioner. Han var cancerläkare och vi befann oss båda i Stockholm på ett nordiskt möte om randomiserade kliniska studier, det vill säga studier som utförs när man inte vet vilken av två behandlingsmetoder som är bäst och därför värvar patienter som slumpmässigt fördelas på de två behandlingsmetoderna och sedan noggrant följs upp. Förr var det inte ovanligt att patienter utnyttjades i studier utan att ha en aning om det. I dag är regeln att patienter både muntligt och skriftligt ska få uppgifter om vad studien innebär och att de sedan inte får pressas att delta för-rän de har haft tid att ta ställning, att diskutera med sina närmaste, att komma med ytterligare frågor till doktorn.

Medan han talade satt jag och var varm om hjärtat av att cancerläkare till den grad har fått upp ögonen för betydelsen av samtal, av dialog. Varm om hjärtat var jag ändå tills föreläsningen var slut och den allmänna diskussionen tog vid – en allmän diskussion som också den skulle handla om information och kommunikation. Det blev nämligen en diskussion av det slag där samtliga deltagare antingen pratar eller väntar på att få prata. Ordet "dialog" återkom ständigt, men eftersom ingen lyssnade var det heller ingen som brydde

sig om att anknyta till vad någon annan hade sagt – allra minst, noterade jag, till det som sagts av de sjuksköterskor eller representanter för patientföreningar som också fanns på plats. Till slut dristade jag mig till att begära ordet själv, bad om ursäkt för att jag förde in samtalet på ett lite annat spår och frågade om man i dialogens namn kunde tänka sig information inte bara till utan också från patienten, till exempel så att man hörde sig för huruvida patienterna får någon typ av alternativ behandling.

Jag var inte omedveten om att min fråga kunde uppfattas som provokativ: det tycks nu en gång för alla höra till cancerläkares grundantaganden att alternativa behandlingar är verkningslösa, men jag tänkte att man kanske kunde tycka att de var värda att tala om åtminstone i den mån de har betydelse för patienterna själva. På den punkten tog jag emellertid grundligt fel. Nästa talare varken besvarade min fråga eller anknöt till den med så mycket som ett ord, och inte nästa eller därpåföljande eller någon annan. Inte heller diskussionsordföranden verkade ha noterat den trots att det var han som hållit föredrag om patientcentrerad information.

Först skämdes jag. Ja, ni vet: när ingen noterar vad man har sagt är ju ens omedelbara reaktion att man måste ha gjort bort sig så grundligt att det är barmhärtigast att förbigå en med tystnad. Men så småningom blev jag arg. När jag kom hem skickade jag ett litet mejl till den patientcentrerade läkaren där jag förundrade mig över att cancerläkare kommunicerar så dåligt om kommunikation och undrade om det var nånting i situationen jag hade missförstått. Efter två dagar fick jag svar. Det lydde: "Jag ser ingen mening i att diskutera med er."

Det var ju inte bara koncist utan på sitt sätt också informativt. Inte nog med att medicinen som vetenskap tenderar att bara besvara frågor den själv ställer. Också den här doktorn besvarade bara frågor han själv ställde.

EN LÄKARBOKANT BERÄTTADE OM en patient som hade varit ursinnig på honom och hans råd och hade utbrustit: "Du är en riktig besserwisser." Doktorn hade just tänkt svara: "Det heter faktiskt besserwisser", men han hann bita sig i tungan.

I dag kan patienter tillåta sig att visa sin ilska mot en läkare och i dag finns i varje fall en principiell medvetenhet bland läkare om att deras kommunikation med patienter hellre borde fungera enligt Nokias gamla slagord "Connecting people" än enligt Ericssons "Making yourself heard". (Och lika viktigt, enligt en reklam för Deloitte, "We don't make the complex simple, we make it understandable".) Man oroar sig över undersökningar som visar att läkare i genomsnitt låter patienten tala

i sex sekunder innan de avbryter. Man oroar sig över att det har visat sig att läkare i genomsnitt är sämre på att kommunicera än de själva tror. Det är möjligt att de allra flesta av oss är sämre på att kommunicera än vi själva tror, men bland läkare tenderar förmågan att lyssna dessutom att minska i takt med att den akademiska kompetensen ökar. Numera finns det kommunikationsundervisning för läkarstudenter. De kan få öva sig på skådespelare som spelar upp olika patientroller – arga patienter, ohejdbart pratsamma patienter, patienter som tycker att det är pinsamt att tala om intima ting. På många håll kan de bli videofilmade så de får lära sig hur deras kroppsspråk fungerar.

Det finns också modeller för hur kommunikationen kan se ut. Den patientcenterade i Stockholm talade om tre steg. Först ska doktorn inbjuda patienten att öppet redogöra för anledningen till besöket. Därefter ska patienten tillåtas att berätta om symptom, funderingar, förväntningar och känslor. Samtidigt ska doktorn aktivt underlätta patientens berättande.

En annan modell heter SOAP och går ut på att det finns fyra moment, för det första patientens subjektiva symptombeskrivning, för det andra läkarens objektiva beskrivning, för det tredje en sammanfattande bedömning och för det fjärde en plan för vad som komma skall. Jag hade just läst om denna modell när jag själv skulle i väg till gynekolog. Gynekologen började med att fråga mig om jag hade några klimakterieproblem och jag svarade nej. När undersökningen var över och vi igen satt mitt emot varandra och bokade in mitt nästa besök fick jag plötsligt häftiga hjärklappningar och insåg att detta förmodligen var ett typiskt klimakterieproblem. Å ena sidan begrep jag att doktorn och jag redan hade kommit till modellens fjärde moment och att det var

alldeles för sent för en subjektiv symptombeskrivning, å andra sidan begrep jag också att jag inte skulle kunna ta mig upp ur stolen och ut ur rummet innan mitt hjärta lugnat sig. I samma ögonblick kom jag ihåg att doktorn var fertilitetsforskare och jag började ihärdigt förhöra henne både om hennes egna insatser och om fertilitetsforskningens nuläge mera generellt i Norden, Europa och USA. Jag lyckades hålla i gång samtalet tills jag igen orkade stå och gå, och även om det väl är möjligt att doktorn var förvånad över mitt plötsliga intresse så svarade hon snällt.

Vad kan vi lära härav? Kanske först och främst att patienter helst inte ska känna till kommunikationsmodeller. Men också att kommunikationsmodeller i själva verket är styrande. En tredje modell, Rosenbergmodellen, går ut på att doktorn ska följa upp eventuella negativa reaktioner från patienten med följdfrågor, till exempel "Vad hörde du mig säga?" eller "Hur skulle jag ha kunnat formulera det här så att det inte hade låtit som ett krav?"

Det var när jag hörde om Rosenbergmodellen som mina onda aningar vaknade. Ligger det inte nära till hands att misstänka att patientcentering ibland mindre handlar om ett verkligt jämlikhetstänkande än om att ett icke-auktoritärt samhälle förutsätter att den nakna – och ärliga – maktutövningen ersätts av manipulation?

Jag minns min blida mormor som när

Vad läkare säger i en svår stund etsar sig in, ordagrant. En vän berättade om hur överläkaren vid rondan stannat upp vid hans döende, men fortfarande inte helt medvetlösas mors säng och sagt: "Ja, det här ser inte bra ut. Vi vet inte riktigt vad det är men det klarnar väl vid obduktionen."

Varje ord etsar sig in.

ILLUSTRATION:
CHRISTOFFER
PETTERSSON

jag som tonåring hade dragit mig undan den sociala gemenskapen med en bok kunde uppsöka mig och vänligt fråga: "Vill du hellre diska eller torka?" Jag blev arg men på ett egendomligt förvirrat vis: jag kände att mormor hade fångat mig i en fälla.

Precis som min mormor vill doktorer förmodligen fortfarande att deras patienter ska göra som de vill. Doktorn som talade om patientcentering vid cancerläkarmötet i Stockholm vill förmodligen att patienterna ska svara ja när de blir tillfrågade om medverkan i en randomiserad klinisk studie: för cancerforskningen är det ju av största vikt att tillräckligt många patienter svarar ja.

Den patientcenterade läkaren var som framgått i grunden auktoritär, men inte ens i dag är det väl fel om doktorer har auktoritet?

Den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer har formulerat det vackert: "I människans grundförfattning ligger just att vi inte förmår grunda allt vi måste hålla för sant på giltiga bevis och tvingande härledningar, inte ens när det är fråga om att ge en fullständig förklaring. Vi tvingas ständigt förlita oss på något, och till slut någon, som vi har förtroende för. På detta vilar hela vårt kommunikativa liv."

MÖTET MELLAN LÄKARE och patient handlar alltid om ett möte mellan medicinen och livsvärlden, men de gynekologiska mötena gör det på ett särskilt laddat vis: "Ta av er era onämnbara", berättade en äldre väninna att den första gynekolog hon besökte hade sagt och då begrep hon ju omedelbart att hela besöket var en pinsam historia för dem båda.

(Mitt eget första gynekologbesök var gemytligare. Jag gick till den doktor som hade förlöst min mor och hon drog sig till minnes att jag hade fötts mer än sex veckor för tidigt, tittade på mig och sa: "Du har vuxit.")

Jag känner åtskilliga kvinnor på några och trettio som blivit förargade på sin gynekolog därför att han – så gott som alltid en han – har sett förebrående på dem och frågat om det inte börjar vara dags för ett litet barn. Det förefaller mig att de har rätt att bli förargade: det är inte många kvinnor på några och trettio som är omedvetna om att den biologiska klockan tickar på.

Jag känner äldre ogifta damer som aldrig varit hos gynekolog sedan någon gynekolog fått för sig att fråga: "Gör det ont vid samlag?"

Jag känner en äldre, gift dam som för snart ett halvsekel sen gick till gynekolog därför att hon inte lyckades bli gravid. Doktorn frågade: "Försöker ni med samme man?"

I vilken utsträckning är läkare över huvud taget medvetna om sitt språk? "Ja, den här armbågen har du då verkligen lyckats slå till snus", fick en av mina vänner höra efter det att hon hade fallit i en trappa och bilden förföljde henne i veckor, stod för varje dag som gick alltmer konkret för hennes inre syn. Bilden förföljde med all säkerhet också den kvinna som fick höra: "Här växer ju cancer som ogräs."

Vad läkare säger i en svår stund etsar sig in, ordagrant. En vän berättade om hur överläkaren vid rondan stannat upp vid hans döende, men fortfarande inte helt medvetlösa mors säng och sagt: "Ja, det här ser inte bra ut. Vi vet inte riktigt vad det är men det klarnar väl vid obduktionen." Själv minns jag en mening av en ung kvinna som tittade till min far timmarna innan han dog: "Er far har så vackert hår." Det var en mening som gav min far värdighet. Han var inte bara döende, inte bara patient. Han var fortfarande en man, rentav en attraktiv man. Jag är henne djupt tacksam.

Det är de anhöriga som ska leva vidare

med det som sägs vid en dödsbädd. Ofta lever de vidare med det i decennier. Därför – inte minst därför – är det så viktigt vad som sägs.

SAMTIDIGT ÄR DET möjligt att frågan om kommunikationen mellan läkare och patient görs märkvärdigare än den behöver vara. När jag suttit på seminarier om kommunikation har jag inte sällan känt mig som en hund som får vara med på kennelklubbens möte. Det är som om läkare glömmer att de i samtal med patienter trots allt talar med varelser av samma art som de själva.

När min mor sjuttioett år gammal kom

hem från den konsultation där hon fått veta att hon hade cancer i gallblåsan så hon ingenting om doktors kommunikationsfärdigheter. Däremot sa hon: "Doktorn var så hygglig. Han hjälpte mig av och på med kappan." Trots att hon hade fått veta att hon skulle dö var det framför allt detta hon återkom till, varje gång lika belåtet: "Han hjälpte mig av och på med kappan." Också doktorer kommer långt med helt vanligt folkvett. ■

Essän bygger på ett avsnitt ur boken *Den goda beröringen. Om kropp, hälsa vård och litteratur*, (Forum, 2006)

Ur takt med tiden

MUSIK | Den klassiska musiken håller på att återgå till ett slutet kretslopp

DET ÄR INTE LÄNGE SEDAN den klassiska musiken var en konst för alla. Även de som aldrig lyssnade till en konsert hade ett förhållande till denna genre, när den framfördes i form av Ludwig van Beethovens nionde symfoni, Franz Schuberts *Winterreise* eller Johann Sebastian Bachs "Toccat och fuga i d-moll". En dirigent som Herbert von Karajan, en violinist som Yehudi Menuhin, en sångerska som den nyss avlidna Birgit Nilsson tillhörde den populära kulturen, och inte bara därför att de uppnått internationell ryktbarhet. Gudalika, utan skamfläckar, stod de där framför publiken som representanter för den stora borgerliga traditionen, för en pakt mellan hela samhället och konsten, men också för en innerlig intimitet som brukade nå sin höjdpunkt vid de stora kristna högtiderna påsk och jul.

Men numera håller den klassiska musiken på att försvinna ur radio och tv. Samtidigt krymper antalet professionella orkestrar i hela västvärlden. När Sony Music förra året förenades med konkurrenten BMG lär hela denna musikform inte ens ha tagits upp i förhandlingarna mellan världens största skivbolag – den klassiska musiken stod för en alltför liten del av omsättningen. De stora bolagen inom branschen, Deutsche Grammophon till exempel, som så sent som för tio, femton år sedan brukade släppa upp till hundra nya inspelningar per år, har reducerat denna utgivning till två dussin skivor. Det är framför allt ljudböckerna som bär företaget i dag. Den klassiska musikkritiken i de stora tidningarna överlevde det senaste generationsbytet enbart som service för en liten skara anhängare som numera, pinsamt nog, men med all rätt kallas för "fans". Till och med vid begravningar har den populära musiken ersatt den klassiska; "Yesterday" eller "Bridge Over Troubled Water" har ersatt Georg Friedrich Händels "Largo" eller Frédéric Chopins "Marche funèbre".

Att marknaden för inspelningar av klassisk musik håller på att helt försvinna beror bara i mycket liten utsträckning på att det finns allt färre människor som behöver mer än en inspelning av Beethovens pianosonater. Snarare finns det numera ofta ingen användning alls för någon inspelning. Den klassiska musiken håller i största allmänhet på att försvinna från samhället. Vi bevittnar slutet på en utveckling som började under 1700-talet, när konserter blev tillgängliga för den allmänna publiken, och som nådde sin höjdpunkt efter andra världskriget, när musiken genom de elektroniska medierna spreds till varje hushåll. Den klassiska musiken går tillbaka på ett system av kretsar som är nästan lika slutna som forna adelssällskap och där den existerade fram till 1700-talet.

ATT DEN KLASSISKA MUSIKEN skulle sluta på detta vis kunde förmodligen förutses alltsedan 1920-talet, när den stora publiken vägrade fortsätta följa den musikaliska utvecklingen. Steget till atonalitet hade gjort den samtida musiken till en esoterisk konst, medan den historiska repertoaren förvandlades till ett slu-

tet register. Aldrig tidigare – och aldrig senare – har man sett maken: att en konstdisciplin slutade utvecklas för att i stället bli till en ändlös upprepning av ett och samma material. Litteraturen, bildkonsten, teatern, alla dessa konster utvecklas i en öppen process och ingen skulle ens komma på tanken att den kunde upphöra. I musiken är det annorlunda. Den nya, "samtida", klassiska musiken må ha återgått till tonalitet och takt, men det hjälper inte – denna konstgenre tycks inte kunna överskrida tidens gränser, som uppenbarligen en gång för alla verkar utgöras av den sena renässansen och den mycket sena romantiken, av Claudio Monteverdi och Johannes Brahms. Denna konstform skapades och levde under drygt tre hundra år, alltså mellan ungefär 1600 och 1900 och mellan dessa väggar studsar den nu fram och tillbaka i en lika rastlös som ändlös rörelse.

Precis som repertoaren verkar vara avslutad tycks också dess tekniska reproduktion numera ha upphört. Också konserter med ovanliga kompositioner eller i ovanligt utförande, framförda av mycket välkända musiker, inspelas numera alltmer sällan. På grund av de höga produktionskostnaderna finns nya inspelningar av operor nästan inte alls längre. I stället återanvänds inspelningar från 1970- eller 80-talet till allt billigare utgåvor, eller också används mycket prisvärda musiker från Östeuropa. Den klassiska musiken är som sagt den enda konstform som upplevt ett sådant öde; varken inom litteraturen eller inom bildkonsten kan vi registrera ett sådant dubbelt upphörande av både repertoar och dess reproduktion. 1700-talets allegoriska teater liksom 1900-talets realistiska roman, barockens skulpturer liksom impressionismens landskap – alla dessa yttringar finns kvar och har fått sin fortsättning liksom sin aktualisering i nutidens konst. Men i den klassiska musiken tycks varken de tidlösa editionerna eller folktugåvorna kunna bestå, varken de stora utställningarna eller återbruket av en gång högt respekterat material för triviala ändamål. De verkar inte ens locka till satirisk efterrapning.

VAD BEROR DETTA PÅ? En viktig förklaring är förhållandet mellan konstnärerna och amatörerna. Den klassiska musiken har under historiens lopp blivit en alltmer komplicerad och ensam konst. Ännu 1800-talets symfoniska konstmusik kunde förlita sig på en entusiastisk publik som – då fanns ju ingen möjlighet till teknisk reproduktion – satte sig ner vid pianot hemma för att spela igenom det stora verket i en adaptation för fyra händer. Det

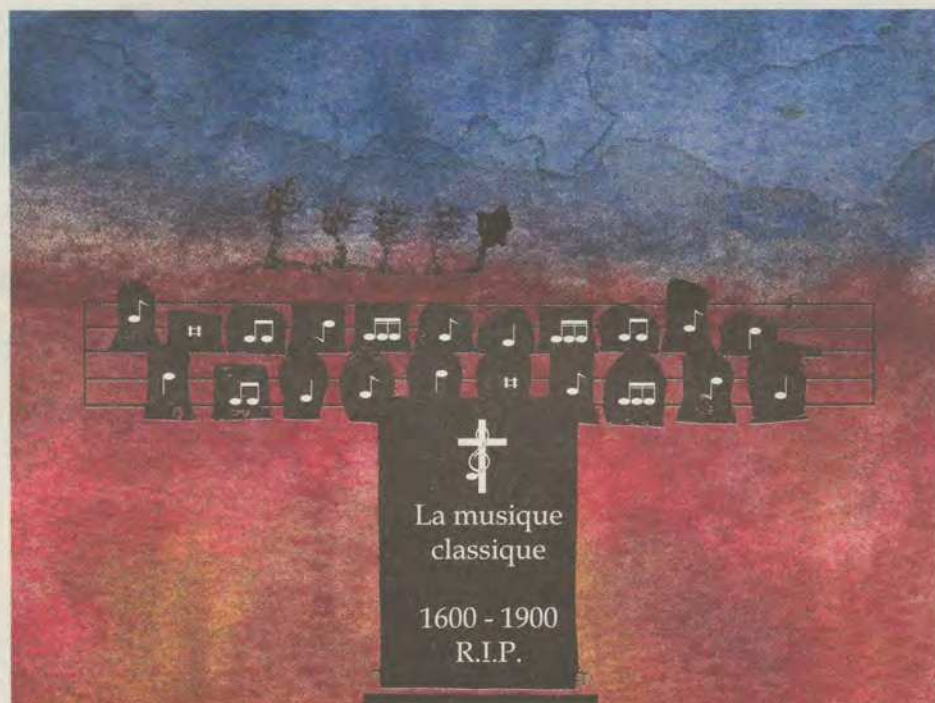
Av
Thomas Steinfeld

Litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

mesta inom repertoaren var till och med skapat för att kunna uppföras i alla möjliga sammanhang, av professionella musiker likaväl som av diletanter, och gränserna dem emellan var långt ifrån tydliga. Dessa amatörer förfogade för det mesta också över de tekniska kunskaper som krävdes för att läsa och förstå kompositionerna. De behärskade tonspråket. Men denna kunskap har blivit sällsynt fast den är av väsentlig betydelse för den klassiska musikens framtid. Man kan beundra en målning utan att kunna teckna, man kan vara fascinerad av en roman och själv ändå bara sällan skriva ett brev. I musiken är det dock annorlunda: den kräver ett visst mått av sakkunskap, av vana och tycke för att verkligen kunna upplevas. Ännu dagens musikkritik vittnar om intimiteten i detta förhållande när den talar om ton art och tempo, om dynamik, intervall och sats – tekniska uttryck som är mer eller mindre främmande för kritiken av populärmusik.

Växelspelet mellan professionella musiker och amatörer tillåts bli så tätt inom musiken därför att denna är bunden till tiden. Under största delen av denna konstforms historia fanns den klassiska musiken bara när den uppfördes – på en viss plats, vid en viss tidpunkt, i ett unikt förhållande mellan musiker och publik. Och länge, mycket länge, betydde det också att musiken var en brukskonst som skrevs för ett visst tillfälle för att sedan kanske aldrig spelas igen. Ännu Beethoven, som dog 1827, arbetade under dessa villkor. Men när Felix Mendelssohn Bartholdy två år senare uppförde Bachs *Matteuspassionen* – ett verk som då var precis hundra år gammalt – ändrades tidsförhållandet mellan musikens produktion och reception en gång för alla. Femtio år senare bestod den offentligt uppförda musiken redan till två tredjedelar av historiskt material, som då, med en stor insats från och för hela samhället, spreds från de stora städerna till provinss allra mest avlägsna vrår.

Varför finns huskonserten inte kvar? Därför att de unga lyssnar till populärmusik, självklart. För att hemmet har förlorat en stor del av sin betydelse, självklart. För att det finns skivor, självklart. Men det kan tänkas att det värsta hotet mot huskonserten, nämligen skivan eller numera cd:n, är mer än bara en fråga om hur musiken framförs. En amatör är aldrig en perfekt musiker, och för det mesta långt ifrån det. Dock känner han till avståndet mellan nottext och framförande. Men när han lyssnar till musiken från skivan, så möter han en hopplöst överlägsen musiker – ett mästerverk som förvandlar alla egna ansträngningar till ett nästan löjligt företag. För en publik av praktiserande amatörer måste erfarenheten att två uppföranden av samma stycke kan låta lika varit en näst intill omusikalisk företeelse. Skivan vänder på förhållandet: inspelningen, inte nottexten, är nu receptionens

Värd en mässa?

ILLUSTRATION:
MATTIAS WALDÉN

som om bara den kunde lova fasthet i en alltmer osäker värld. Men när stycket komponerades, år 1824, hade den barocka fixeringen vid grundtonen redan givit vika för ett mycket större harmoniskt spektrum – satsen kan också tänkas vara ett slags manifest mot förändring, mot själva historien och därmed ett mycket melankoliskt, nästan tragiskt företag.

Men kan man verkligen höra ett och samma stycke hundra gånger om? Knappast. Under de senaste decennierna har tolkningarna av klassiska verk blivit allt snabbare, i ett hopplöst försök att förse verken med ytterligare en attraktion. Men snart fungerar inte heller detta längre och man vänder sig till historiserande inspelningar, som inte heller de kan lösa dilemmat då de bara ersätter den slitna attraktionens problem med en annan attraktion, det konstgjort autentiska. När dagens musiker vill vinna offentligt erkännande med en inspelning av ett känt verk ur musikhistorien, måste de fundera på ett vettigt sätt att låta annorlunda än alla tidigare uttolkare – och denna uppgift är inte omedelbart av musikalisk karaktär.

I samma ögonblick som den klassiska musikens historiska repertoar uppfanns under 1800-talet började också dess utvidgning. Utvecklingen gick allt snabbare med åren eftersom repertoaren arbetade sig allt djupare ner i historien men också närmare sin egen samtid. Till Bach kom Händel och Vivaldi, men likaså fick Gustav Mahler en plats i konsertabonnemangen. Utanför sakralmusiken var Monteverdi ännu på slutet av 1800-talet en så gott som obekant kompositör. Numera har den historiska utvidgningen av repertoaren gått så långt att vi lyssnar till musik som aldrig skapades för en publik: de gregorianska sångerna, som blivit så populära, skrevs enbart för sångarna själva, och för dem uppstod möjligheten att enbart lyssna först när verket hade anlagts för två köror – och det just var de andras tur. Repertoarens utvidgning har säkerligen ännu inte avslutats.

Denna utvidgning – och det inre mångfaldigande som går hand i hand med den – bidrar mycket till den klassiska musikens upplösning som en konst för hela samhället. Ju fler verk repertoaren omfattar, desto mindre bindande är den. Under loppet av den klassiska musikens framför allt bakåtvända utveckling har den blivit en alltmer tudelad, förgrenad och specialiserad företeelse. De få verk av Bach eller Beethoven, av Mozart eller Schubert, som de flesta musikintresserade känner till, är bara den minsta gemensamma nämnaren till en repertoar som verkar undergå en radikal privatisering. I stället för en – måhända idealiserad – publik finns det numera ett nästan oöverskådligt antal mycket olika lyssnarkretsar, församlingar och föreningar. Denna konstforms demokratisering, dess spridning till den allmänna publiken har upphört; i stället har den utvecklats tillbaka till en konst för små, utvalda kretsar. Den klassiska musiken upplever samma utveckling som populärmusiken själv, där det som var den enda tio-i-topp-listan numera splittrats i metal och hip-hop och schlager, och där det inte längre finns någon förbindande länk kvar mellan alla dessa otaliga specialiteter. ■

Numera har den historiska utvidgningen av repertoaren gått så långt att vi lyssnar till musik som aldrig skapades för en publik ...

utgångspunkt och måttstock. Och vem skulle verkligen vilja acceptera sina egna brister när fulländningen alltid finns till hands – det behövs ju bara att man trycker på cd-spelarens startknapp?

MUSIKEN ÄR den sista konstform som bildade en kanon, ett register av små och stora mästerverk som avgör vad som bevaras och vad som lämnas åt glömskan, en repertoar som är känd även i halvbildade kretsar, även av folk som bara vet namnen utan att förknippa en upplevelse med dem. Detta register följer litteraturens kanon med flera hundra, om inte två tusen års fördröjning. Och lika sent som det har kommit till, lika tidigt tycks det försvinna. Och märkligt nog: musiken själv verkar, åtminstone i gestalt av sina djärvaste kompositioner, vara medveten om sin kortvariga, extremt tidsbundna karaktär, också när den breda publiken tror sig höra kompositioner skrivna för tid och evighet. Påståendet att Beethovens nionde symfoni tillhör den västerländska kulturens största verk må upprepas vid varje stor högtid, och dess "Ode an die Freude" må då dansa genom de största festsalarna – dock kvarstår faktum att just denna fjärde sats är dubbelbottnad som knappast något annat i musikhistorien. Stampande återvänder melodin åter och åter igen till tonikan, till grundtonen,

Europas särart vilar på ett antikt idéarv. Men både amerikansk populism och nordisk individualism ger en mer realistisk bild av en europeisk värdegrund.

Europeiska värden – en myt och många verkligheter

MINDRE ÄN 5 PROCENT av de människor som bor inom EU känner sig egentligen som européer, enligt de data som European Values Studies-projektet, baserat i Holland, samlat ihop i sin undersökning från 2000. Frågan om Europas identitet och EU-medborgarnas bristande engagemang i det europeiska projektet har under senare år blivit föremål för en intensiv debatt bland intellektuella och akademiker. Debatten präglas av en ängslan som har flera dimensioner. Inom den elit som drivit EU-projektet har framgångarna med byggandet av en ekonomisk union överskuggats av misslyckandet med att skapa en gemensam "vi"-känsla inom Europa. Folkomröstningarna i Frankrike och Holland, som åtminstone kortsiktigt satte stopp för ett godkännande av en gemensam konstitution, är dramatiska uttryck för klyftan mellan folken och eliterna. EU saknar med andra ord ännu folklig legitimitet som ett politiskt projekt och gemene man i de olika länderna håller enstast vid det lokala, regionala och nationella hemmahörandet.

Insikten om detta beklagliga tillstånd har under årens lopp motiverat en rad ansträngningar från Brysselbyråkraternas sida att befrämja skapandet av en gemensam identitet. Flaggor, mynt, priser, Erasmusprogram, årliga europeiska kulturstäder, ja till och med ett försök att etablera en nationalsång med hjälp av ingen mindre än Beethoven, har med skiftande framgång lanserats i denna anda. European Values Studies-projektet, till vilket jag strax ska återkomma, var från början ett uttryck för just denna strävan även om det med tiden kommit att bli en ovärderlig datakälla för forskare med helt andra syften och målsättningar.

Symptomatiskt för den stigande oron inom EU-eliten är att man 2004 under det holländska presidentskapet gjorde frågan om gemensamma europeiska värden till en politisk prioritet. Ledande kulturarbetare, vetenskapsmän och akademiker bjöds in till en serie om fem internationella konferenser, vars syfte var att identifiera denna undflyende och svårbestämda värdegrund för andra mer motsträviga och omedvetna européer. Parallellt med de officiella evenemangen organi-

Av
LARS TRÄGÅRDH

DIE KULTURELLEN WERTE EUROPAS

Hans Joas & Klaus Wiegandt (red.)

Fischer Taschenbuch Verlag 2005 (520 s.)

UNE CERTAINE IDÉE DE L'EUROPE

George Steiner

Actes Sud 2005 (62 s.)

EUROPEAN VALUES AT THE TURN OF THE MILLENNIUM

Wil Arts & Loek Halman (red.)

Brill 2004 (402 s.)

ATLAS OF EUROPEAN VALUES

Loek Halman, Ruud Luijkx & Marga van Zundert (red.)

Brill 2005 (139 s.)

serades även konferenser och aktiviteter av allhandla institut och fora, och dessa har nu resulterat i en rad skrifter som ur olika perspektiv söker genomlys och bestämma den europeiska identiteten. Vad har man kommit fram till? Vad säger de lärde om Europa?

I EN VÄLMATAD ANTOLOGI under ledning av den framstående tyske samhällsvetaren Hans Joas presenteras bidrag av forskare som deltog i en konferens i Tyskland i mars 2004. Som alltid med antologier är det ibland svårt att finna en röd tråd som binder samman de olika bidragen. Ett par klassiska teman framträder dock som centrala. Ett är det dubbla arvet från Aten och Jerusalem som diskuteras i två kapitel av Wolfgang Huber och Christian Meier. Den antika grekiska och den

judisk-kristna traditionen utgör i denna läsning en gemensam europeisk värdegrund som kommer till uttryck i såväl litteratur, religion och konst som politik och vetenskap.

I positiva termer blir detta till en berättelse om frihet, demokrati, solidaritet, jämlikhet, respekt för mänskliga rättigheter och en lagbunden ordning. Detta är inte helt oväntat vad man gärna officiellt betonar på EU-nivå. Men som historikern Mark Mazower och sociologen Orlando Patterson noterar i sina kritiska bidrag är detta en bild med en baksida. Frihetstraditionen var i själva verket nära förknippad med sin motsats, slaveriet; demokratins och nationalstatens framväxt är intimt förbunden med totalitära och nationalistiska politiska strömningar, och den judisk-kristna relationen är förgiftad av en antisemitism som är lika gammal som kristendomen själv.

Mot det fina talet om upplysning ställer sålunda Mazower tanken om Europa som en mörkrets kontinent. Och frågan hänger tungt i luften: vad är mer genuint europeiskt än kolonialism, imperialism, Förintelsen, rasism och totalitära politiska system som fascism och kommunism? Visserligen kan EU-projektets förespråkare med fog argumentera att dagens Europa verkligen lyckats distansera sig från såväl krig som höger- och vänsterdiktaturer, men i vilken mån detta kan tecknas i termer av att Europa (åter)funnit sin humanistiska själ är osäkert.

ETT TEMA SOM KÄNNES MER RELEVANT än arvet från Aten och Jerusalem utifrån ett samtida perspektiv är relationen mellan Amerika och Europa. Som den tyske begreppshistorikern Reinhart Koselleck (som även han bidrar med ett kapitel i Joas antologi) brukar betona kan ett begrepp oftast bäst och enklast fångas genom att man analyserar dess motsats. Och trots att så mycket förklarar USA och Europa – inte minst just de judisk-kristna och grekiska traditionerna som Huber och Meier betonar – framstår USA i dag mer som Europas motsats än som dess partner.

Detta är i viss mån paradoxalt och förvånande. För bara ett par år sedan tycktes västvärlden stå enad mot hotet från bin Ladin och hans bunds-

Europa och tjuren. Arbetet med att tillskriva kontinenten en samlad identitet har hittills endast gett smärtsamma politiska resultat. Den som vill gripa sig an Europa har en närmast oöverskådlig mängd av identiteter, utvecklingslinjer och historiska traditioner att beakta.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

förvanter. Till och med de vanligtvis så USA-kritiska fransmännen slöt upp bakom USA. "Vi är alla amerikaner nu", som man skrev i *Le Monde*. För ett ögonblick såg det ut som om den muslimska fundamentalismen hade ersatt kommunismen som Den Stora Fienden. Samuel Huntingtons kritiserade tes om kampen mellan civilisationerna, där det kristna (eller post-kristna) västerlandet konfronterades med andra konkurrerande och djupt annorlunda kultursystem, låg på många kommentatorers läppar.

Det föreföll handla om "the West against the rest". Attacken mot New Yorks World Trade Center uppfattades följaktligen inte först och främst som ett uttryck för anti-amerikanism utan snarare som ett hatiskt angrepp på det gemensamma västerländska värdegodset. London, Paris eller Berlin kunde tänkas stå härnäst i terroristernas turordning. Många spaltmeter ägnades åt att spekulera i den islamiska världens förmenta oförmåga att omfatta den moderna världens stora dygder och inordna sig enligt Fukuyamas tes om historiens slut. Man förundrade sig över muslimernas envisa vägran att slå in på den enda vägen, den liberala demokratin och dess tvilling, den individbaserade marknadsekonomin. Nu, så många år efter det att den västerländska imperialismen gått i graven, flyttade man också skuldbördan vad gällde den muslimska världens fattigdom och elände från väst till öst, från kolonialismens konsekvenser till inhemska orsaker. "What went wrong with Muslim civilization", som Bernard Lewis formulerade det utan vidare krusiduller i en uppmärksammat artikel i *The Atlantic* som senare publicerades i bokform.

I dag, i skuggan av USA:s invasion av Irak, har förvisso inte konflikten mellan Amerika och de muslimska fundamentalisterna minskat, men icke desto mindre har Irak-kriget också kommit att intensifiera en annan schism, nämligen den mellan USA och Europa. Ledande skribenter i USA och Europa varnar för en tilltagande anti-amerikanism i Europa. I botten ligger en tilltagande insikt – eller åtminstone åsikt – om grundläggande skillnader mellan dagens USA och Västeuropa.

MEN OM VAD HANDLAR då denna missämja? I vilken mån är det en ny konflikt, sprungen just ur den amerikanska reaktionen på september-attacken? I vilken utsträckning handlar det om tendenser som har betydligt djupare rötter än så?

Till att börja med är det bara att konstatera att det sannerligen inte saknas stereotypa föreställningar på båda sidor Atlanten. För ett par år sedan publicerade *The New Yorker* ett nummer med ett talande (och mycket komiskt) omslag. Bilden föreställer en passkontroll på en amerikansk flygplats som förutom de två sedvanliga köerna för "U.S. Citizens" och "Non-Citizens" även har en tredje, speciellt skyltad för "Eurotrash". Den senare kön framstår som en lättsinnig fest. Champagnen flödar, modemedvetna européer gestikulerar glatt till varandra, skålar, flörtar och dansar, om de inte febrilt talar på sina mobiltelefoner bakom mörka solglasögon. Speciellt männen utmålats i en bestämd genre, vilken måste förstås i förhållande till den klassiska amerikanska, manliga självbilden. Förutom att de ständigt – och omanligt – tycks vifta med armarna, ges de tillbehör som antyder en bristande heterosexuell maskulinitet. De har pretentiösa designertröjor svepta över sina skuldror, de bär på fiantiga axelväschor, kappor och kavajer och de tycks alla ha spenderat alldeles för mycket tid och pengar i klädfaffärer och hårsalonger. Och barnen lyser med sin frånvaro; vi har att göra med lidelsefulla sällar.

I motsats till alla dessa frivola fjollor står amerikanerna stillsamt i sin kö. De ger intryck av att ha varit på affärsresa, eller kanske på en välförtjänt (och säkert mycket kort) semester. Frisyerna, klädseln, kroppshållningen, allt antyder ett anspråkslöst allvar; männen bär på oglamörösa, affärsmässiga attachéväschor, kvinnornas estetik för tankarna till Mellanvästern anno 1950. Men samtidigt kan man inte undgå att notera de sneglande blickarna med deras antydning till avund. De verkar ha väldigt skoj, de där europeiska festprisarna.

Den nidsbild som skämtteckningen spelar med

FORTS. NÄSTA SIDA ...

AXESS | RECENSERAR

Kremlin Rising
Peter Baker &
Susan Glasser
s. 41

Kristian Gerner läser ett nytt reportage och fruktar Putins nyautokratiska styre.

On Bullshit
Harry G. Frankfurt
Martin Lukes
Lucy Kellaway
Gobbledygook
Don Watson
s. 42

Bristande kunskaper och åsiktsinflation gör att det innehållslösa pratet spritt sig i samhället. Lars Melin går i clinch med skitsnacket.

La tragédie d'Athènes
Nicole Loraux
s. 43

Johan Tralau funderar kring inbördeskrigets roll för antikens politiska självförståelse.

Profanazioni
Giorgio Agamben
s. 44

Går det att skriva Europas historia utifrån de statslösa perspektiv? Christian Nilsson presenterar en ny bok av Giorgio Agamben.

Thinking with Animals
Lorraine Daston &
Gregg Mitman
s. 45

Staffan Ulfstrand diskuterar om den beteendekologiska forskningen kan bringa människors och djurs tankevärldar samman.

Las malas pasadas del pasado
Manuel Cruz
s. 46

Det förflutna får inte blockera samtidens förmåga att ta ställning och agera positivt. Maria Wahlström introducerar den spanske tänkaren Manuel Cruz.

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

anknyter till en gängse föreställning om skillnaden mellan Europa och Amerika. *Real men don't eat quiche*, cowboys bär inte på axelväsor, de viftar inte med armarna, de dricker inte champagne och de kramar inte varandra. Denna föreställning om amerikanska män som allvarliga, hårt arbetande, lite stela, med dålig smak i fråga om kläder, i motsats till de europeiska männens näst intill feminina sinne för estetik, går tillbaka till äldre klichéer om skillnaden mellan engelsmän och fransmän. Det är ingen tillfällighet att teckningen, åtminstone för en nordeuropé, tycks avbilda inte en grupp européer i allmänhet utan snarare en grupp sydeuropéer. Bilden av italienska

netecknas av mångfald. Med William Blake som stöd driver Steiner tesen att detta är det genialiska med Europa, återigen i jämförelse med den sterila enformigheten i Amerika. Europas styrka sägs vara dess rikedom och pluralism vad gäller språk, kultur, religion och sociala traditioner.

I detta sammanhang är mångfald ett honnörsord, något som förenar Europa och som man bland EU-byråkrater tycker om att ta med på listan över positiva, europeiska värden, kopplat till kvaliteter som tolerans och öppenhet gentemot det annorlunda. Problemet med denna föreställning, likt tanken om frihet, är att historien är full av företeelser som motbevisar tesen: nationalismen, Förintelsen, antipati mot invandrare och minoriteter. Återigen tycks USA, alla sina pro-

Men bortom utopin om en social och kulturell enhet ... skymtar en kontinent som är så skiftande från land till land att orden mångfald och pluralism inte längre räcker till.

re och fransmän som lite feminina i motsats till de nordeuropeiska helyllemännen har en lång historia. Italienare är "lovers, not fighters", engelsmännen är en "nation of shopkeepers" och imperiebyggare.

I DEN FRANSKFÖDDE men i USA uppväxte George Steiners essä om Europaidén är just kontrasten mellan Amerika och Europa en central dimension. Steiner ser sig som en länk i en kedja som knyter antiken till det moderna Europa via arvet från tänkare som Montaigne, Erasmus, Voltaire och Kant. Tanken att Europa kan tävla med USA i termer av ekonomisk och militär makt tror han är nonsens. Steiner är dock mindre upptagen av frågan om makt kontra svaghet och knyter i stället an till mer klassiska föreställningar om Europa som mer humanistiskt i motsats till den krassa materialism som sägs känneteckna USA. Han raljerar med datorer, populistisk kultur, marknadssamhället och den själlöshet han tycks förnimma i USA. Europas uppgift är därmed given; den handlar om anden och intellektet.

"Att tjäna pengar och översvämma våra liv med triviala varor är en i grunden vulgär och tom lidelse", menar Steiner. Även om han har lite svårt att mer exakt förklara hur detta ska ske, hoppas han att Europa ska generera en "motindustriell revolution" som ska befrämja vad han betraktar som speciellt europeiska ideal som fritid, privatliv, anarkistisk individualism – ideal han anser vara förtryckta i ett Amerika som lider under en kulturell enformighet, rotad i den tvångsmässiga konsumtionen av massproducerade trivialiteter.

Som han själv medger är detta troligen en hopplös och tämligen naiv vision. Lite patetisk blir han dessutom när han pläderar för bättre löner och resurser för akademiker i Europa. Steiner noterar att gapet mellan USA och Europa blir allt större vad gäller kvaliteten och kvantiteten på forskning. Mellan 75 och 80 procent av alla européer som tar doktorsexamen i USA återvänder inte heller till Europa. Men denna negativa utveckling beror just på att man i USA förlitar sig på den fria marknaden, det privata ägandet och den stenhårda konkurrensen i motsats till Europa, där planeekonomiskt drivna och statligt ägda universitet halkar allt längre efter. Lösningen på dilemmat är inte att skjuta till mer pengar från staten eller EU, utan en mer genomgripande strukturförändring med USA som förebild snarare än motbild.

En annan tanke som Steiner framför och som även är en huvudidé i Joas antologi, speciellt i kapitlet av Michael Borgolte, är att Europa kän-

blem till trots, framstå i en betydligt bättre dager. Där om någonstans lever folk med olika religiösa, etniska och kulturella bakgrunder tillsammans i relativ endrätt inom ramen för ett grundläggande socialt kontrakt, baserat på marknadsekonomi och politisk liberalism. Fundamentalismen existerar visserligen, men framför allt inom den privata sfären. Kapitalism och religion står inte i motsatsställning utan ingår en intim relation, där jakten efter välbild och vinning under arbetstid samvarierar med en innerlig religiositet och starkt fokus på familjevärderingar och fritid. Många kanske är böjda att avfärda denna amerikanska kulturella cocktail som rent och skärt hyckleri eller som en sentida variant på Marx tes om religion som den nya tidens opium, men detta vore att dra en förenklad och förhastad slutsats.

OM VI RÖR OSS BORT FRÅN de intellektuella mer normativa och filosofiska syn på Europas mångfald som ett värde besläktat med tolerans för det multikulturella samhället, och i stället tar denna tanke bokstavligen, då finner vi oss snart på fastare mark. När man bläddrar i de böcker och tabeller som *European Values Studies* ger ut framtonar en annan och mer handfast bild av Europa. Visserligen tar man även i dessa verk avstamp från en europeisk idealism – Steiner citeras med väl-lust, och det facila talet om enhet i mångfald upprepas likt ett mantra – men bortom utopin om en social och kulturell enhet, nere bland siffrorna i de många tabellerna, skymtar en kontinent som är så skiftande från land till land, från kultur till kultur, att orden mångfald och pluralism inte längre räcker till. De funderingar kring en sammanlöpan utveckling i den sena modernitetens tecken som tänkare likt Anthony Giddens och Ulrich Beck har lanserat finner inget empiriskt stöd i dessa undersökningar. Vi talar i stället om väsensskilda nationella mönster eller i bästa fall om djupt annorlunda kulturkretsar.

Vad som framtonar med intressant tydlighet i dessa empiriska undersökningar är just det säregna med Sverige och Norden. Dessa länder är speciella i flera avseenden: vitaliteten i det civila samhället, de egalitära politiska traditionerna och den individualistiska familjestrukturen. I ett jämförande perspektiv har sålunda Sverige ett mycket större och mer aktivt civilt samhälle, med fler medborgare som är medlemmar i föreningslivet. Landets medborgare känner dessutom betydligt större tillit till varandra och de har större förtroende för de gemensamma politiska institutionerna. Familjestrukturen ger större utrymme för

jämställda relationer och individuell autonomi, och en mer modernistisk syn kännetecknar kvinnans ställning såväl i familjen som i samhället. Men samtidigt är Sverige och Norden i stort sett helt frånvarande i de intellektuella analyser som är fokuserade på linjen mellan Aten och Jerusalem å ena sidan och Paris, Rom, Berlin och, kanske, London å den andra.

Den klassiska berättelsen om Europa är, med andra ord, inte först och främst byggd på kunskap om faktisk mångfald utan snarare på idéer som visserligen innehåller tanken om mångfald men som ytterst är baserade på en mycket snävare myt om en viss elitkultur, vars relevans i till exempel Norden är allt annat än självklar. I dessa länder där varken feodalismen, elitens högkulturer eller ens storborgerligheten någonsin dominerat på samma sätt krävs en annan tolkningsram som tar hänsyn till helt andra traditioner, grundade i en nordisk individualism kombinerad med de fria böndernas sturiga vision av jämlikhet.

DISTANSEN MELLAN DE LÄRDES berättelse om Europa och det faktiskt existerande Europa illustrerar precis det dilemma som de lärde önskar lösa upp, det vill säga gapet mellan elitens EU och folkens Europa. Med sin svaga kontakt med det folkliga Europa bara bekräftar de sitt eget avstånd till fotfolket.

Därmed inte sagt att de långsiktiga trenderna inte går mot ett enande av Europa. Men för att se dessa tydligt krävs ett mer populistiskt och marknadsvänligt synsätt, ett som kanske till och med ser ett framtida Europa skrivet i Amerikas stjärntecken. Eller för att uttrycka det annorlunda: en sådan analys skulle kräva mindre uppmärksamhet på döda filosofer och mer fokus på livslevande och dynamiska bolag som exempelvis Ryanair, vilka i grunden både omvandlar Europas sociala och ekonomiska strukturer och konkret enar kontinenten. ■

Tillbaka till Sovjetunionen?

KREMLIN RISING
Vladimir Putin's Russia and the End
of Revolution

Peter Baker & Susan Glasser

Scribner 2005 (453 s.)

MOSKVA, RÖDA TORGET, en sen kväll i maj 2003. Paul McCartney uppträder på en utomhusscen. Mitt i föreställningen spelar han för andra gången en låt som redan har framkallat jubel när han sjöng den första gången. Nu gör han det igen på begäran från "a very special person". Låten är "Back in the USSR" och personen är Vladimir Putin.

Washington Posts Moskvakorrespondenter 2001–2004, paret Peter Baker och Susan Glasser, menar att Putins val av önskelåt är betecknande. Presidenten skämtade inte när han begärde att få höra "Back in the USSR". I februari 2004 kallade Putin i ett tal på Moskvas universitet Sovjetunionens sammanbrott för "en nationell tragedi i enorm skala". Detta var ett av Putins få utspel i presidentvals-kampanjen, ett val som gick ut på att undersåtarna skulle uttrycka sin lojalitet mot ledaren. Han fick 70 procent av rösterna. Drygt ett år

senare, i sitt tal till nationen den 26 april 2005, upprepade Putin sitt påstående, nu med tillägget att Sovjetunionens sammanbrott var den största geopolitiska katastrofen under 1900-talet.

Putins strävan är alltså att återupprätta Sovjetunionen, dock under namnet Ryssland. Under hans regeringstid har den sovjetiska nationalhymnen åter tagits i bruk liksom de röda stjärnorna på officerarnas uniformer. Men eftersom detta är 2000-talet är vokabulären ny. Den politiska och ekonomiska jargongen är inte marxistisk utan amerikaniserad. Ideologin är inte socialistisk utan patriotisk av liknande snitt som dagens amerikanska motsvarighet. Allt detta innebär att Ryssland inte bara återvänder till de sovjetiska rötterna utan även formas av målsättningen att framstå som en modern, västerländsk stat. Med avseende på mode och konsumtionsva-

kerade han att en nygammal tid var inne genom att sätta upp en minnestavla över Andropov på Lubjankabyggnaden, säkerhetstjänstens högkvarter. Baker och Glasser påminner om att Putin redan tidigare, som chef för FSB, även hade låtit sätta upp en minnestavla över Dzerzjinskij, grundaren av Tjekan, KGB:s föregångare.

I patriotismens namn har Putin både återupprättat Stalin som krigsherre och statsbyggare och återtagit det sovjetiska maktspråket när det gäller relationerna till grannstaterna Estland, Lettland, Polen, Ukraina och Georgien. Bara Vitryssland och de andra postsovjetiska diktaturstaterna, det vill säga de i Centralasien, bemöts med vänlighet. I Polen högtidlighölls sommaren 2004 sextioårsminnet av Warszawaupproret, en resning som framför allt misslyckades därför att Röda armén, som redan stod på Wislas andra

världskriget och förtala dess hjältar kommer att misslyckas." Kononov är krigshjälte i Ryssland, men i Lettland ses han som krigsförbrytare eftersom han där är känd för mord på civila (DN 3/1 2005). Baker och Glasser nämner inte detta fall, men de ger en utförlig redogörelse för vad som har hänt med historieundervisningspolitiken under Putin.

UNDER JELTSIN gav historikern Igor Dolutskij ut en lärobok om Rysslands historia under 1900-talet, vilken i glasnosts anda tog upp även de mörka sidorna av det förflutna, sådant som terrorn under Lenin och Stalin, den av regimen framkallade massvölden i Ukraina 1932-1933, massakern på de polska officerarna i Katyn 1940 och deportationen av det tjetjenska folket 1944. Hösten 2003 gav Dolutskij ut sin bok i en ny upplaga som uppdaterades med Putins första år vid makten. I december, någon vecka före de ryska parlamentsvalen, meddelade det ryska utbildningsministeriet att Dolutskijs bok inte längre fick användas som lärobok. Den hade misshagat Putin. I ett tal till ryska historiker tidigare samma månad förklarade presidenten att en lärobok i historia måste inympa patriotism i eleverna och fostra dem till stolthet över den ryska historien.

Dolutskij hade varit regimkritiker under sovjettiden. Med Gorbatsjovs glasnost och under Jeltsins pragmatiska period fick han möjlighet att trycka kritiska analyser av den sovjetiska historien. Frågan om historieböckernas innehåll kan synas vara en liten fråga i ljuset av de stora problem som Ryssland har, från aids epidemin till det blodiga kriget i Tjetjenien, teman som behandlas utförligt av Baker och Glasser. Men denna detalj åskådliggör på ett utmärkt sätt innebörden i

Men Kreml tror inte på självkritik, och Baker och Glasser visar hur det ryska utrikesministeriet i stället tog tillfället i akt att deklarera hur "opassande och hädiskt" det skulle vara att inför minnet av alla stupade sovjetiska soldater kritiskt diskutera Stalins politik.

nor är det uppenbart att Rysslands överklass söker efterlikna filmstjärnornas, storkapitalisternas och gangstrarnas livsstil i den stora rollmodellen USA. Med sin bisarra blandning av ortodox kristen offentlighet och nationalistisk popmusik, sovjetisk "politik" och "rätt" och laglös marknadsekonomi framstår dagens Ryssland som en nysovjetisk stat.

BAKER OCH GLASSER SKRIVER i en gammal genre. Den inleddes under 1500-talet med västeuropeiska reseberättelser från Moskvastaten, växte sig sedan stark under tsarismens sista århundrade och blomstrade under hela sovjettiden. Genrens grund är att Ryssland är den västliga civilisationens anomali, som vi men ändå inte som vi. Mötet med det sovjetiska samhället skapade förvåning, svindel och misstro hos de västerländska intellektuella som faktiskt besökte landet och vistades där en tid. Ambivalensen var tydlig i den långa raden av reportageböcker från 1918 till 1991. Mönstret har kommit tillbaka under Putin.

Kremlin Rising är en reportagebok där intervjuer med ryska intellektuella, av en typ som i demokratiska stater kallas politiker, blandas med samtal med vanliga människor i Moskva och S:t Petersburg och provinsstäder som Ivanovo och Nizjnij Novgorod. Boken följer Putins beftändande av sin makt, säkerhetstjänstens framträdande i den roll som det sovjetiska kommunistpartiet hade fram till Gorbatsjovs era av glasnost, perestrojka och nytänkande – ord som i dagens Ryssland är bortglömda eller åtminstone helt inaktuella – och olika uttryck för medborgarnas uppgivenhet. Inte ens "pensionärsupproret" våren 2005 mot marknadsanpassningen av socialförsäkringssystemet blev mer än en krusning på ytan.

Det är numera allmänt bekant även hos oss att KGB överlevde och bara har bytt namn till FSB (Federala säkerhetstjänsten). Baker och Glasser betonar med rätta att Vladimir Putin inrikes- och utrikespolitiskt och ideologiskt har återknutit till Jurij Andropov, som i halvtannat decennium var chef för den sovjetiska säkerhetstjänsten innan han blev landets ledare 1982. Andropov dog redan efter drygt ett år vid makten. Sedan kom ett interregnum, en period av omvälvningar under Gorbatsjov och Jeltsin (Tjernenko, Andropovs kortlivade efterträdare, kan vi glömma). När Putin gjordes till premiärminister i augusti 1999 mar-

strand, valde att likgiltigt avvakta det tragiska slutet. Men Kreml tror inte på självkritik, och Baker och Glasser visar hur det ryska utrikesministeriet i stället tog tillfället i akt att deklarera hur "opassande och hädiskt" det skulle vara att inför minnet av alla stupade sovjetiska soldater kritiskt diskutera Stalins politik.

Putin gav ett mycket värtaligt uttryck för den officiella ryska linjen då han inför nyåret 2005 sände en hälsning till en viss Vasilij Kononov med deklarationen: "Alla försök att omvärdera andra

Den fosterländske ledaren. De patriotiska tongångarna har återvänt med Vladimir Putin.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

uttrycken "Back in the USSR" och "The End of Revolution" i bokens titel. Författarna avslutar referatet av sitt samtal med Dolutskij den 28 april 2004, tre dagar efter Putins deklaration att Sovjetunionens undergång var det värsta som hänt under 1900-talet, med följande summering som också kan stå som en illustration till den grundläggande tesen i deras bok:

Efter att ha kämpat mot systemet i årtionden hade han nu till sist givit upp, förklarade Dolutskij. Hans lärobok fick inte längre användas och förlagsmännen var alltför skräckslagna för att våga sälja de tio tusen exemplar de hade i lager. Hans gymnasieelever, som var praktiskt inriktade barn till Moskvas klass av nyrika, var inte intresserade av politik och engagerade sig inte alls för demokratin. "Jag har slagits under tjugo-fem år", sade han en eftermiddag med trött slutgiltighet, "och jag har förlorat."

Baker och Glasser kom som hundratals västerlänningar före dem till Ryssland på spaning efter något nytt och bättre än det gamla, med hopp om att skönja en ljusare framtid. I likhet med de flesta av sina föregångare förlorade de sin oskuld och lämnade landet besvikna på det ryska samhället. Med hänvisning till en ofta citerad artikel av Richard Pipes i *Foreign Affairs* (May/June 2004) menar de att det är en smaksak om man kallar Putins Ryssland en diktatur eller en auktoritär styrd stat, men att det förvisso är fråga om en ordning som flertalet av de ryska medborgarna vill ha. Hösten 2004 återgav guvernören i St Petersburg, Putinfavoriten Valentina Matvienko, tesen att ryssarna hade fått det autokratiska styret som de var vana vid och ville ha. Hon förklarade att "den ryska mentaliteten behöver en herre, en tsar, en president, med ett ord: en boss".

DEN SOM FÖLJER nyhetsrapporteringen från Ryssland hittar inte mycket substantiellt nytt i Bakers och Glassers reportagebok. Inte heller hemma-hos-skildringarna ger ny eller överraskande information. Den mest tänkvärda slutsatsen är att den uppväxande generationen, tonåringarna, har en rosig bild av det sovjetiska förflutna samtidigt som de som är gamla nog att minnas hur det var att leva under den sovjetiska diktaturen har återgått till samma dubbel tänkande och tvektan i det offentliga som var en överlevnadsstrategi under denna tid.

Om man konstaterar att Stalintiden i dag uppfattas som en heroisk men också harmlös era – de fruktansvärda människorättsbrotten är inte ens ett minne i det offentliga livet – samtidigt som man menar att Ryssland i dag är som Sovjetunionen, finns risken att den sovjetiska historien verkligen börjar uppfattas som harmlös och att kommunismens brott sänks i glömskans grav. Trots grymheterna i Tjetjenien, det eländiga hälso-läget, de stora sociala klyftorna, likriktningen av massmedierna och frånvaron av fritt politiskt liv, är det fråga om ett samhälle där man kan leva i fred och odla sin lilla kolonilott.

Det är en historisk ironi att Sovjetunionen inte blev det förverkligande av framtiden som den vänsterinriktade kaliforniske journalisten Lincoln Steffens förkunnade efter ett besök i Lenins rike 1919, medan däremot Putins Ryssland ur ett pessimistiskt perspektiv i sin blandning av dekadans, social misär och chauvinistiskt samhällsklimat mycket väl kan sägas representera en framtid som för större delen av mänskligheten kanske redan är här.

KRISTIAN GERNER

Inbördeskriget som politiskt tänkande

LA TRAGÉDIE D'ATHÈNES
La politique entre l'ombre et l'utopie

Nicole Loraux

Seuil 2005 (248 s.)

DEN GREKISKA STADSSTATEN, *polis*, har alltid varit en sorts urscen, en modell för den västerländska politiken. I synnerhet Aten är originalet, alltså den urtyp för folkstyre som varje annat statsskick måste jämföras med. Vissa har i likhet med sociologen Niklas Luhmann hånat detta intresse för stadsstaten och hävdar att det är en förlegad modell som inte liknar någonting i dag som över huvud taget kan kallas politik. Men bilden av det antika Grekland som inte bara västerlandets utan även politikens vagga har liksom aldrig kunnat suddas ut: i de grekiska städerna under den klassiska perioden några århundraden före Kristus tvingas generation efter generation av efterkommande att upptäcka en kulturell och politisk blomstringstid som på allvar lyckades skapa något som kan sägas vara giltigt för alla tider.

Under senare årtionden har vissa antikforskare, som de berömda grecisterna Jean-Pierre Vernant och Pierre Vidal-Naquet, försökt rubba bilden av greken som den humanistiska drömmen om Människan: i Frankrike har en vital skolbildning under inflytande från vänstervågen velat göra grekerna till något främmande snarare än något som var och en kan känna igen sig i. Ett av de mer kända namnen i den skolan är Nicole Loraux, som har givit ut ett antal böcker om gre-

Det uppstår en bild av att staden vänder sig mot sig själv i ett utbrott av någon sorts sjukdom ...

kisk politik, om synen på medborgarskap och identitet, om kvinnor och om den grekiska tragedien. Den under åren alltmer uppskattade och översatta Loraux gick bort 2003, men efter sig lämnade hon en bok som först nu har kommit från tryckeriet.

Boken, *La tragédie d'Athènes*, handlar inte som man skulle kunna tro om den grekiska tragedien. Det gemensamma temat för bokens kapitel är i stället bilden av inbördeskriget i det antika Grekland: Loraux vill upptäcka inbördeskriget eller upproret, på grekiska *stasis*, som en väsentlig men förträngd del i grekernas politiska tänkande. Därför gör hon nedslag i den grekiska litteraturen, från lagstiftaren-poeten Solon över de stora historikerna Herodotos och Thukydides till den konservativa revoltören Platons fascinerande lek med dubbeltydigheten i ordet *stasis*, som kan betyda både inbördeskrig och stillastående.

Loraux betonar hela tiden att grekerna fram till Aristoteles ständigt framhåller stadens enhet och enighet: alla föreställningar om stadsstaten grundar sig i tanken på staden som en och odelad. Därför följer författaren hur de första grekiska historikerna hela tiden tycks vilja skapa symmetri mellan de stridande parterna i inbördeskrig – eller rättare sagt: hur det grekiska politiska språket tycks vara skapat just för att bevara bilden av en

enad stad även när det handlar om en stad i uppror. Det uppstår en bild av att staden vänder sig mot sig själv i ett utbrott av någon sorts sjukdom – inte att en del av staden revolterar mot den andra. När grekerna talar om *stasis* och skapar en sorts språklig symmetri mellan upprorsmän och resten av staden sker alltså alltid en retorisk försoning. Det politiska språket "rekonstruerar fiktivt", som Loraux säger, staden som en fredlig och enig gemenskap.

Men Loraux går längre än så: hon menar sig visa att inbördeskriget och upproret är en outtalad och, för att tala psykoanalytiska, bortträngd grundförutsättning i grekernas politiska tänkande. Upproret är alltså en väsentlig del av det tänkande som kretsar kring den eniga stadsstaten och dess fria och jämlika medborgare. Tyvärr blir det aldrig riktigt klart vad Loraux faktiskt menar när hon hävdar att *stasis* visserligen strider mot den grekiska stadens självförståelse men samtidigt är väsentlig för denna självförståelse. En förklaring till otydligheten kan vara den koketta, ibland närmast preciosa prosa som Loraux vårdar till den grad att den snarast döljer argumenten för tesen.

Det är synd, för en sådan tes om konfliktens grundläggande betydelse i politiken skulle vara av intresse för vår egen tid. På ett ställe låter Loraux Aischylos tragedi *Eumeniderna* passera hastigt, och hon citerar en passage där kören (i Emil Zilliacus gamla översättning) uppmanar athenarna att "älska i kärlekfull endräkt, / hysa ett hat som förenar" (mer ordagrant: "hata med en enda vilja" eller "ande", "själ" eller "hjärta" – originalet har *styein miai freni*). Här menar Nicole Loraux sig finna en uppmaning till inre politisk enighet som grundar sig i hotet från gemensamma yttre fiender: fiendskapen inom staden skall därför övervinnas genom att vändas utåt mot andra stater.

DETTA ÄR INTE OINTRESSANT – och det är värt att beakta att vår samtids politiska teori under senare år i allt högre utsträckning har återupptäckt bilden av fiendskap och konflikt som grunden för all politik. Exempelvis har den tyske juristen Carl Schmitt rehabiliterats, den tänkare som tydligare än någon annan har hävdar att all politik, även den som uppfattas som fredlig, egentligen grundar sig i att stater slår ned och hindrar inre konflikter. Därför är det märkligt att Loraux exempelvis inte går i någon dialog med Christian Meier, en ledande historiker som inspirerad av Schmitt har skrivit ett antal verkligt betydelsefulla verk, exempelvis *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*, om politikens uppkomst i det antika Grekland. Loraux nämner bara Meier och Schmitt och går sedan vidare, som om hennes tes om upprorets betydelse för politiken var ny. Kanske rör det sig om någon sorts beröringsskräck – som inte är främst intellektuell utan snarare ideologisk – då Schmitt var nationalsocialist. Men det är i alla händelser inte ett rimligt sätt att förhålla sig till tidigare forskning, i synnerhet inte som Loraux aldrig riktigt tydliggör vad hennes eget bidrag är tänkt att vara.

Ändå finns det skäl att förmoda att det inte är fel att betrakta den grekiska stadsstatens politik som en sorts paradigm för all senare politik. Därför vore det värt att grundligare undersöka vilken roll inbördeskriget spelar i ett politiskt tänkande som – på sätt och vis i likhet med vår egen tids – skapar en retorik som förnekar att uppror och inbördeskrig faktiskt är så viktiga för politiska samfälligheter. Men den hjälpen får vi knappast hos Nicole Loraux.

JOHAN TRALAU

Skitsnacket rensar rören

ON BULLSHIT

Harry G. Frankfurt

Princeton University Press 2005 (67 s.)

MARTIN LUKES

Who Moved My BlackBerry?

Lucy Kellaway

Viking/Penguin Books 2005 (375 s.)

GOBBLEDYGOOK

How Clichés, Sludges and Management-Speak are Strangling Our Public Language

Don Watson

Atlantic Books 2003 (155 s.)

VAD KAN EN AMERIKANSK filosofiprofessor, en australiensisk talskrivare och en brittisk ekonomijournalist ha gemensamt? Jo, de har noterat att det snackas en hel del skit, och de har skrivit var sin bok om saken. Det blir förstås mycket olika perspektiv, men skitsnack är ju i slutändan språk och kan endast förstås i grunden av en lingvist. Så upp till bevis! Jag, lingvisten, är den oväldige domaren.

Vi börjar med den ursinnige. Den australiensiske talskrivaren Don Watson har tröttnat på flåshurtiga byråkrater som säger att de är committade för ditt eller datt och på att ett universitet har ett KMS, ett *knowledge management system*. Och han vill att vi andra också tröttnar, så det uttalade målet med boken är att väcka indignation.

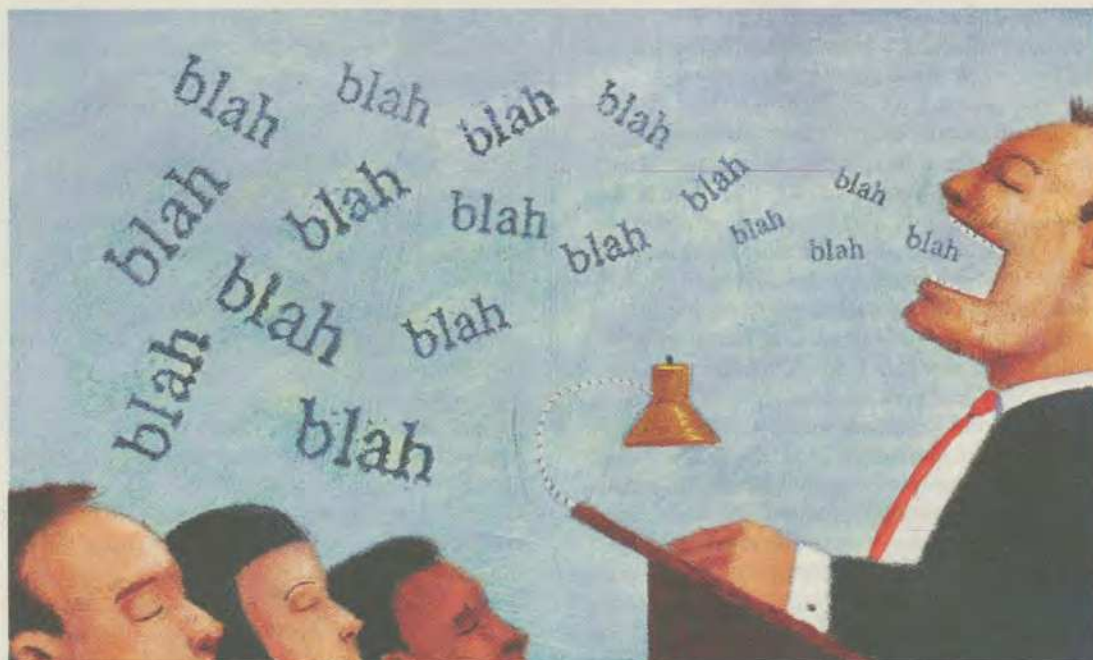
Don Watson reagerar starkt på att ord som *customer*, *commitment*, *flexibility* och *enhancement* sprider sig från managementsfären och ut i allt fler språkmiljöer. Det behövs inte mycket skarpsinne för att konstatera hur tomt det ekar i fraser som nästlat sig in i politik och offentlig förvaltning: "adopting innovative methods for effectively chartering future paths for portal development and ultimately making customer interaction with government operations more effective". Men Don Watson går längre och jämför sådant slapp tal med det bästa ur retorikhistorien, till exempel Lincolns tal efter Gettysburg. Vem klarar sådana jämförelser?

Don Watsons bok har mycket gemensamt med Francis Wheens *How Mumbo-jumbo Conquered the World*, framför allt den politiska vinkeln. Don Watson tycker inte om George W. Bush och ännu mindre om den australiensiske premiärministern R. J. Hawke. Men denna politiska lidelse förblindar omdömet.

Det låter sig lätt sägas att följande prosastycke är mer retorik än substans:

We will not tire, we will not falter, and we will not fail ... I will not yield; I will not rest; I will not relent in any way in this struggle for freedom and security for the ... people.

Men det är varken innehållet eller retoriken som retar Don Watson utan upphovsmannen: Bush. Vem som helst hade kunna yttra de 40 orden. Och självklart hade de inte varit särskilt förhatliga om de i stället kommit från Dalai Lama, Mar-

Nödvändig retorik? Alla kommunikativa kanaler hålls öppna för behovet av informationsöverföring.

BILD: ANTHONY REDPATH/CORBIS/SCANPIX

tin Luther King eller, för all del, Clinton. Samma ursinne och samma brist på distanserad analys präglar hela boken. Don Watson gör några få intressanta iakttagelser, men det hela förlorar sig i oberättigad indignation. Han är nämligen inte alls främmande för att själv prata skit. För att ta ett par exempel. Om språk kan han säga: "Language, after all, defines ordinary existence." Vad betyder det? Och han är på lösa grunder helt övertygad om att hans dyra modersmål tar skada av att det används för skitsnack.

EN MER DISTANSERAD APPROACH har Harry G. Frankfurt. Han är pensionerad filosofiprofessor från Princeton och som sådan specialist på sanningen. Dessutom: hans lilla skrift *On Bullshit* har också varit med förr, i åtminstone två olika publikationer, innan den nu uppenbarar sig som egen bok.

Filosofiprofessorn faller inte för frestelsen att definiera bullshit – något av det suddigaste som finns – men han resonerar sig onekligen fram till ett antal träffande och långtifrån uppenbara iakttagelser. En av dessa är att den som snackar skit ofta inte manipulerar verkligheten utan snarare åhörarens bild av honom själv. Bullshitern vill framstå som kunnigare, ömsintare, mer engagerad eller smartare än han egentligen är. I denna hantering får sig sanningen ibland ett par törnar, men det är olycksfall i arbetet mer än mål.

För att ta ett svenskt exempel. Om A talar om *konkurrensutsättning* och B menar att *plånboken inte får bestämma*, så har de förstås olika uppfattningar i sak, men viktigare är att A flaggar med kompetens och effektivitet och B med medmänsklighet.

Frankfurt gör också en utredning av tripletten sanning, lögn och skitsnack. De flesta tycker att sanningen är bäst och lögnen sämst. "Varför ska man ljuga när man kan snacka sig fram?" är ett talesätt som Frankfurt energiskt analyserar. Han håller nämligen inte med.

Den som ljuger, menar Frankfurt, måste ha stadig pejl på sanningen som han på ena eller andra sättet måste navigera runt. Men den som snackar skit behöver över huvud taget inte bry sig; sanningen är helt ovidkommande. Frankfurt skiljer mellan *falsity* för lögn och *fakery* för skitsnack. Dessutom är bullshit inte *false* utan *phony*.

Den sanningsälskande filosofen Frankfurt gör sina eleganta distinktioner utan att med en min

visa någon sinnesrörelse. Men han kan inte hålla inne med sin uppfattning att det snackas mer skit nu än tidigare. Han ser två skäl.

Skitsnack uppstår per automatik då en person blir tillfrågad om något han har bristande kunskap om – och antalet mikrofoner som sticks upp i ansiktet på diverse proffstyckare har onekligen ökat dramatiskt. Det andra skälet är de "antirealistiska" doktriner som har fått allmän spridning. Och tror man inte på sanningen så finns det ju bara skitsnack och lögn kvar. Tänk på det, alla ni postmodernister!

EN EKONOMIJOURNALIST VID *Financial Times* talar förstås det ekonomiska tungomålet flytande. Så Lucy Kellaway har de bästa förutsättningarna när hon tar upp genren brevroman och uppdaterar den till e-mailroman. Hennes huvudperson, Martin Lukes, går inte ett steg utan sin "mobile, pager and BlackBerry", så han är tungt rustad för ett rikt kommunikativt liv.

Läsaren får svårt att älska Martin Lukes. Han har snäva karriärambitioner, bedrar sin fru, är i klorna på sin "life-coach" och gör tvivelaktigt nytta på sitt jobb. Men hans språk är kreativt (en fusion av kreativitet och innovation).

Den som vill ta del av företagsvärldens intriger från den komiska sidan ska inte missa boken, och den som vill brusha upp sin Bullshit English måste läsa den. Här finns alla PM-skans punkteringar och förkortningar, alla vardagsspråkets temperamentsutbrott i versaler och utropstecken och framför allt ett vildsint sätt att blanda privatliv och jobb. Ett e-mail till sonen får ge ett smakprov:

From: Martin Lukes
To: Jake Lukes

Jake – I understand that while I have been away you have failed to show up at college at all. Starting today, I am implementing the following remedial four-prong action plan.

1. You are grounded until further notice.
2. I have spoken with the principal on yr college. He will notify myself of your attendance daily.
3. Your allowance is cut to zero.
4. Your mobile phone is confiscated.
5. We will review the above on a weekly time-frame going forward.

Dad

Vad som är lite svårt att förstå är varför en sådan bok måste omfatta nästan 400 sidor. Det blir lite för mycket av det onda.

NÅ, LIGGER DET NÅGOT i den ursinnigas, den coolas och den roligas perspektiv?

Troligen har Frankfurt rätt i att vi har mer offentligt skitsnack nu än tidigare, eftersom det är så oändligt många som uttalar sig så oändligt mycket. Frågan är om klarspråks/skitsnackskvoten förändrat sig över tid. Det lär vi aldrig få veta.

Många tror att vi har språket för att informera och diskutera. Men språkvetare har alltid vetat att språket har en funktion som ibland kallas social, det vill säga man pratar inte för att man har något att säga utan för att hålla ihop gruppen – flocklästetorin. Andra språkvetare talar om en fatisk funktion: man vill hålla den kommunikativa kanalen öppen för eventuellt kommande informationsöverföring. Icke språkvetare talar om att vi knyter våra nätverk, att vi tränar upp vår sociala kompetens eller att vi låter käften gå. Vad man än kallar det så är detta den språkfunktion som genererar flest ord. Skitsnack är snarare regel än undantag, alltså. Sorry Don!

Frankfurts eleganta grepp att bullshit är mer fakery än falsity är också djupt förankrat i pragmatisk teori. Språk har vid sidan av bland annat den informativa och den fatiska funktionen också en expressiv sida: det är varken ämnet eller lyssnaren som är i fokus utan talaren själv. Urtyper för expressiv språkhandling är så artskilda ting som centrallyr och kötteder. Men språket är som gjort för manipulationer. Så exponerad talarpersonlighet behöver absolut inte vara sann.

De flesta som – likt Don Watson – i skrift tar till orda mot skitsnack är socialister som hamnat i ett chocktillstånd. Kombinationen av meningsmotståndares retorik och managementspråk har överskridit smärtgränsen. Det är begripligt, men annars har socialister själva inga hämningar när det gäller att mynta och sprida floskler. Begrunda följande välkända "vänstersanningar":

Vi står för internationell solidaritet.
Globalisering måste komma underifrån.
Brottsligheten har sociala orsaker.
Våra alkohol/spel/apoteksmonopol motiveras av folkhälsoskäl.
EU är en superstat.
Vi måste verka för en hållbar utveckling.

Fraser som dessa står inte rycken för tio sekunders kritiskt tänkande, men flertalet avstår från kritik. Meningsmotståndarna gäspar, och anhängarna låter bli att kräva preciseringar därför att det ändå är "fint tänkt på något sätt".

Kan det finnas lingvistiska förklaringar till att många är så furiöst rasande på sina motståndare och samtidigt så hemmablinda? Låt oss göra ett test på ett ord ur vardera läget: kund respektive solidaritet. Detta är en fråga dels om vilka så kallade *scripts*, en sorts mentala scenarion, som orden ingår i, dels om vilka användningsrestriktioner som olika värdesystem ålägger orden.

Kund är ett klart script-ord. I socialisters (men också många konservativas) script ligger att en kundrelation gör myndighetsutövning till geschäft. "Naturgivna" relationer som lärare/elev, läkare/patient, professor/student löses upp och blir "till salu". Läraren (med flera) förutsätts i det gamla systemet göra sina sysslor av plikt eller rentav yrkesstolthet och glädje. Detta reduceras med kundtänkandet till egen nytta eller till och med girighet.

Liberalen ser däremot att hierarkier rivs. I det gamla systemet är läraren (vi tar honom eller

henne som exempel) en representant för den höga myndigheten och eleven underordnad. I det nya systemet är de jämlika, eftersom den ena behöver en tjänst och den andra behöver tjäna ihop sin lön. Man kan till och med säga att hierarkin är omvänd, för "kunden har alltid rätt". Läraren, som i det gamla systemet kunde sköta jobbet med en gäspning, blir i det nya tvungen att göra sitt bästa om han vill att det ska bli en långvarig professionell relation.

Liberalen tycker att det nuvarande systemet är hierarkiskt och det nya är jämlikt. Socialisten tycker att det nuvarande systemet är professionellt och det nya blir oseriöst.

Socialisten tror att professorn handlar oegennyttigt i det gamla systemet men blir girig i det nya.

Liberalen tror att professorn är likgiltig för studenterna i det gamla systemet men får en morot att engagera sig i det nya.

Ordet Solidaritet har däremot olika användningsrestriktioner för olika grupper. Men det är för alla en positiv egenskap: bonden Paavo och den barmhärtige samariten var båda solidariska.

För liberalen är solidaritet ett privat-ord. Han kan själv vara solidarisk, men det är falskspel om solidaritet utövas politiskt. Då sitter ju några politiker och är solidariska med liberalens pengar. En politisk församling kan förstås driva fördelningspolitik, men att den skulle kunna vara solidarisk är lika orimligt som att den skulle kunna vara kär.

För socialisten finns inte denna restriktion. Solidaritet kan finnas på alla nivåer från individen till grupper av länder. Är en grupp demokratiskt utsedd kan den samla upp väljarnas solidaritet och utöva den kollektivt – ju mer kollektivt desto större utväxling. Vad är bonden Paavo mot EU:s jordbrukspolitik?

VEM HADE RÄTT? Lucy Kellaway förstås. Skitsnack är roligt därför att det är så oerhört avslöjande, för personer, branscher och tidsepoker. Förmodligen är det så enkelt att vi inte behöver förstå skitsnackets väsen utan bara ha roligt åt de språkliga excesserna. För den som i alla fall vill förstå dem rekommenderas Frankfurts *On Bullshit*.

Don Watsons *Gobbledygook* är rena skitsnacket.
LARS MELIN

Leken som offerritual

PROFANAZIONI

Giorgio Agamben

Nottetempo 2005 (108 s.)

ATT LEVA SOM "PAPPERSLÖS" – i ett limbo utan giltiga identitetshandlingar, utan arbetstillstånd, kanske i väntan på att en avvísning skall verkställas – är en tillvaro som allt fler tvingas vänja sig vid. I dagens Europa rör det sig om hundratusentals människor. De arbetar, uppsöker läkare, betalar hyran – men allt sker på nåder. När som helst kan myndigheterna välja att sluta se mellan fingrarna.

Detta liv i limbo har de klassiska politiska modellerna, uppbyggda kring medborgarens

rättigheter, inte så mycket att säga om, mer än att personerna i fråga borde se till att få ordning på sina papper. En av de få filosofer som tagit sig an problemet är Hannah Arendt. I essän "Vi flyktingar" (1943), tillkommen då Arendt själv var nyanländ till USA, berättas historien om en viss herr Cohn och dennes familj: de blir patrioter i det ena landet efter det andra men i varje land hinner förföljelsen upp dem på nytt, varpå de åter tvingas fly. Denna patriotism kan ju verka rätt löjlig, skriver Arendt, men påminner om att det "att vara jude inte ger en rättslig status någonstans i denna värld" (detta var före staten Israels grundande). Och hon fortsätter: "Om vi skulle börja säga sanningen att vi inte är något annat än judar, så skulle detta innebära att vi utsätter oss för ödet att vara människor som, utan skydd av någon specifik lag eller politisk konvention, inte är något annat än människor. Jag kan knappast tänka mig något farligare."

Den italienske juristen och filosofen Giorgio Agamben har i en central text tagit upp Arendts berättelse som en utmaning att göra upp med en hel tradition av politisk teori, och i stället utveckla ett tänkande som ställer flyktingens fredlösa liv i centrum.

Att skriva Europas historia ur flyktingens perspektiv i stället för nationalstaternas skulle onekligen vara en intressant uppgift. Agambens projekt att utforska det "nakna livet", utsatt för maktens godtycke, är emellertid mer filosofiskt anlagt. Inte på så sätt att det skulle handla om människans sanna natur – Agamben är tydligare än de flesta i sin ståndpunkt att sådana bestämningar oundvikligen landar i ren ideologi – utan genom sitt anspråk på att spåra produktionen av denna absoluta utsatthet ända tillbaka till den västerländska kulturens vaggas.

Agamben har arbetat med denna tematik under lång tid, men det var först efter den 11 september 2001 som hans undersökningar kom att intressera en större publik. Innan dess var han känd som elev till Martin Heidegger och som uttolkare av Walter Benjamin, vars samlade skrifter han utgivit på italienska, samt i någon mån också som en avancerad politisk tänkare i poststrukturalismens kölvatten.

I MITTEN AV 1990-TALET inledde Agamben ett större projekt med den övergripande titeln "homo sacer", som hittills omfattar tre böcker. Den senaste av dem, *Undantagstillståndet* (2003), utkom nyligen i svensk översättning.

Den bild Agamben där ger av samtiden är synnerligen dystert. Dels slår han fast att våra demokratiska institutioner befinner sig i ett kristillstånd. Dels menar han att detta tillstånd beror på ett ödesdigert grunddrag just i den tradition i vilken vi förankrat det demokratiska projektet – något återupprättande av en svunnen ordning är därför inget att hoppas på: "Det är nästan som om varje avgörande politisk tilldragelse hade två sidor: de rum, de friheter och rättigheter som individer erövrar i sina konflikter med centralmakten beredde samtidigt vägen för ett tyst men ökande inskrivande av individernas liv i statens ordning, och erbjöd därmed en ny och än mer skrämmande grund för just den suveräna makt som de ville befria sig från."

Var finner Agamben då en möjlighet till förändring? I sitt senaste verk *Profanazioni* lanserar han ett begrepp han hämtat från den romerska rätten: "profanering". Heliga är de föremål som tillhör gudarna. Dessa är underkastade en sträng reglering, de får till exempel varken säljas eller ges som pant. Att "profanera" betyder då att något som tidigare varit avskilt som tillhörigt en

Papperslösa öden. Illegala immigranter från Maghreb tas om hand sedan deras båt förlit utanför den spanska kusten.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

helig sfär nu på nytt görs tillgängligt för allmänt bruk.

JUST SEPARATIONEN MELLAN två sfärer, där bruket av vissa ting, platser, djur eller människor underkastats en reglering, ser Agamben som det definierande draget för all religion. Han ansluter sig till den etymologi enligt vilken ordet *religio* inte kommer från *religare* (det som förbinder det mänskliga med det gudomliga) utan från *re-legere* (att läsa om, att noga uppmärksamma formerna som reglerar förhållandet mellan den helgade och den profana sfären). Religionen handlar därför i Agambens vokabulär inte så mycket om människans förhållande till Gud, utan om en begränsning av människors fria bruk av varandra, av ting och av platser.

I sina tidigare böcker har Agamben kritiskt undersökt olika teorier om det heliga och om offrets funktion för konstituerandet av politiska gemenskaper. Han menar att tänkare som Durkheim, Mauss och Bataille alla har hamnat snett då de utgått ifrån ett felaktigt antagande om att det heligas beryktade "ambivalens" skulle utgöra religionens kärna, medan det – vilket Agamben faktiskt övertygande visar – egentligen är ett fenomen som har sin grund i den romerska rätten.

Här utvecklar han också en intrikat kritik av den teori om syndabockens funktion som René Girard utarbetat. Girard menar att varje samhällelig gemenskap bygger på uteslutandet och offerandet av en syndabock. Enligt Agamben är denna teori ett slags tillbakaprojicering inifrån gemenskapen, alltså en myt som (genom att hänvisa till övervinnandet av ett förment våldsamt naturtillstånd) söker legitimera den etablerade ordningens våldsamma drag.

Offret kan sägas vara den grundläggande procedur genom vilken separationen mellan en helig och en profan sfär kommer till stånd. I *Profana-*

zioni är det trafiken åt andra hållet som intresserar Agamben, alltså hur något som isolerats och kringgärdats av ett tabuiserande regelverk därefter kan göras tillgängligt för ett frimodigt användande.

Liksom i frågan om det "nakna livet", där Agamben understryker att detta inte utgör någon ursprunglig natur, skall profaneringen inte förstås som att föremålet "återgår" till ett tidigare naturligt tillstånd. Det är först efter det att separationen genomförts och bruket av föremålet underkastats en reglering som profaneringen kan åstadkomma den säregna relation som Agamben är ute efter.

Det främsta exemplet på en profaneringshandling är leken. Många av de klassiska lekarna – ringdanser, bollspel, lotterier, schackspel – härstammar från uråldriga heliga ceremonier. Agamben framhäver att leken inte utplånar separationen och traditionens stränga regelverk, utan i stället använder dem på ett sätt som upphäver deras potentiellt våldsamma verkan.

Enligt Agamben söker vi oss i dag till dansen och festen, inte för att profanera det heliga och frigöra oss från dess makt, utan för att försöka återskapa en fantiserad offerfest som antas kunna gjuta nytt liv i gemenskapen. Här inför Agamben en produktiv distinktion mellan sekularisering och profanering: sekulariseringen av teologiska begrepp (Guds transcendens som suverän makt) har bara inneburit en förskjutning som lämnat traditionens ödesdigra kraft intakt, profaneringen däremot sätter den ur spel.

AGAMBENS BEGREPP OM ETT "allmänt bruk" har också en udd riktad mot konsumtionssamhället. I dag förefaller konsumtionen, "förbrukandet" av föremålen, vara den enda möjliga formen för mänskligt handlande. Denna inskränkning ser Agamben som en till det absurda stegrad form av separation och reglering av relationen till varje föremål. Inget av det som omger oss framstår som tillgängligt för allmänt bruk. Ur detta perspektiv är kapitalismen inte bara en konsekvens av en protestantisk "anda", som Max Weber menade, utan kapitalismen är religion.

CHRISTIAN NILSSON

Agambens begrepp om ett "allmänt bruk" har också en udd riktad mot konsumtionssamhället.

Den djuriska faktorn

THINKING WITH ANIMALS
New Perspectives on
Anthropomorphism

Lorraine Daston &
Gregg Mitman (red.)

Columbia University Press 2005 (230 s.)

MEDKÄNNANDE, MEDVERKAN, medbestämmande – men medtänkande? Den här boken har faktiskt en ganska svårfattlig titel, som endast delvis får sin förklaring i undertiteln. Antropomorfism åsyftade ursprungligen förmänskligandet av gudarna och uppfattades i många religioner som syndfullt. Numera handlar det vanligtvis om förmänskligandet av en eller annan av våra medarter, vilket också ofta betraktats som fult och förkastligt.

I det läsvärda inledningskapitlet dröjer utgåvorna Daston och Mitman vid det, att döma av aktuell svensk feministdebatt, inte alldeles självklara påpekandet att alla människor är "djur". Alltså tänker vi som djur och bör kunna tänka "med" schimpanser och hästar och hundar och kanske rentav kanariefåglar – men väl ändå inte "med" tvestjärtar och tångloppor? I flera av kapitlen svajar omfattningen av begreppet "djur" på ett betänkligt sätt, och det kan vara svårt att veta om skribenten menar hela faunan, om det i så fall är inklusive eller exklusive människan, eller om hon eller han avser någon viss delmängd av jordens djurarter.

I själva verket är biologer och psykologer och antropologer med alla möjliga specialiteter och frågeställningar ivrigt sysselsatta med att ta fram ett empiriskt underlag för diskussion av de likheter och skillnader i hjärnans funktionssätt som finns mellan människan och andra djurarter. Knappast någon invänder i dag mot tesen att människan fått sin artkaraktäristiska psykiska kapacitet genom årmiljoner av naturligt urval, vilket betyder att den endast är den senaste i en nästintill oändlig serie av tidigare versioner. Exakt detsamma kan sägas om hunden eller hästen eller vilken som helst annan art. Självfallet är människans hjärna unik för människan, liksom vargens är för vargen och skatans för skatan. Funkar vår hjärna så snarlikt andra arters att vi kan tänka "med" dem? Och omvänt – kan vissa djur tänka "med" människor? Våra allra närmaste släktingar, schimpansen i synnerhet, har visat en hel del prov på reaktioner som förefaller tyda på en viss förmåga att tänka "med" människor. Dock har det då rört sig om individer som levt hela sitt liv bland människor. Skulle samma sak gälla för människor som växte upp bland schimpanser?

I ALLA TIDER HAR FÖRFATTARE utnyttjat välkända djurarter i sin omgivning som sinnebilder för vissa egenskaper som ansetts utmärka just dem. Litteraturen vimlar av listiga råvar, stolta örnar, trofasta hundar, flitiga bin, lömska ormar och tappra lejon. Dessa "djurkaraktärer" är särskilt vanliga i sedelärande berättelser av olika slag. Man skulle kunna tro att det faktum att de flesta människor numera är fjärrade från naturen borde medföra en svagare förståelse i samhället för zoologiska metaforer. Men förvånansvärt nog visar amerikansk forskning att det för-

The cute factor. Förhållandet till husdjuren utgör många människors mest stabila och kärleksfulla relationer.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

håller sig precis tvärtom. Inte minst i USA spelar förmänskligade djur en nästan ofattbart framskjuten roll i tv-serier och annan populärkultur. Likaledes har sällskapsdjuren på senare decennier dramatiskt ökat inte bara i antal utan också i "social position". Det handlas kläder och leksaker för miljarders dollar till de små älsklingarna, och folk slantar upp enorma belopp för deras hälso- och sjukvård utan att tveka en sekund. Allt ensammare människor satsar alltmer på vänner av annan art, framför allt hundar, och i enkäter säger en ansenlig del av amerikanerna att de litar betydligt mer på känslornas äkthet och varaktighet hos sina husdjur än hos släktingar och vänner. Många sägs föredra att ha en hund framför att bilda familj och få barn.

Om detta i huvudsak varit till husdjurens fromma, har det också haft vissa negativa konsekvenser, som James A. Serpell diskuterar i sitt kapitel om "husdjur som människor". Det är framför allt hundar som avlats i riktning mot allt större hanterlighet och därigenom blivit alltmer förmänskligade och människotillvanda. Det negativa med dessa förändringar är att de lett till fysiskt och psykiskt deformerade och funktionshindrade djur, helt oförmögna att klara sig själva. Naturligtvis kan det argumenteras att dessa hundar knappast är medvetna vare sig om sin situation eller om några alternativ och alltså inte "lider" i den bemärkelse vi människor lägger i detta ord.

Boken presenterar fascinerande exempel på hur en viss djurart fått annan status och ett slags politiskt inflytande efter att ha undergått en antropomorfiseringsprocess. Hjortkudet "Bambi" med sitt överdrivet barnsliga utseende och uppträdande har kommit att påverka opinionsläget i både Nordamerika och Europa i jaktfientlig riktning. I exempelvis vårt land betraktas jakt i breda kretsar som något suspekt, och många jägare undviker att utanför kretsen av likasinnade

de tala om sin hobby. Amerikanerna talar om "the cute factor". Den copywriter som förstår att använda den i sitt reklamakeri gör en säker succé, och den som valde den supergulliga pandan till WWF:s logo var en sann kännare av det mänskliga psyket. Här dånar ett eko från förfluten evolutionär tid: människor som fallit i trance över nyfödda bebisars runda huvuden och stora ögon har fått fler och friskare barn och barnbarn (det vill säga har gynnats i den naturliga urvalsprocessen) än de som reagerat kallsinnigt. Det spiller över på storögda Bambi och mjukspandor.

VÅR I SEN TID FÖRÄNDRADE syn på våra medarter beror till inte ringa del på den beteendekologiska forskning som lyft fram hur det hos alla möjliga djur (men framför allt bland däggdjur och fåglar) finns lika skiftande individuella förutsättningar, levnadsöden och livsslut som någonsin hos vår egen art. Individerna har placerats i forskningens fokus, fått personnamn och grundligt antropomorfiserats – inte av tanklöshet eller slapphet utan därför att forskarna kommit till övertygelsen att beteendet hos människor och andra "högre" djur visar tillräckligt många analogier för att lämpligen beskrivas med samma terminologi. Två kapitel skrivna av Sarita Siegel respektive Gregg Mitman handlar om hur populärvetenskapliga böcker och filmer om de stora aporna (Jane Goodalls schimpanser, Dian Fosseys gorillor och i denna text speciellt Birute Galdikas orangutanger) och om Afrikas elefanter (med briljanta förespråkare som Iain Douglas-Hamilton, Cynthia Moss och Joyce Poole) fått dessa djur att hamna "i var mans mun". Tack vare den nya attityd som en bred allmänhet fått till dem har deras fortbestånd i en allt trängre värld vuxit till en internationell angelägenhet av hög prioritet. De nämnda forskarna hör till dem som utan betänkligheter använder

ett antropomorfiserande framställningssätt, därför att deras studieobjekt enligt deras övertygelse är bestyckade med psyken som är tillräckligt lika våra för att ord som "tapperhet", "återseendets glädje", "svartsjuka" och "sorg" inte skall klinga falskt. Det finns gott om högst respektabla forskare som hävdar att de stora aporna bör erhålla mänskliga rättigheter. Vid en första anblick är det lätt att hålla med. Man behöver bara tänka på schimpanserna i de medicinska laboratorierna eller – mycket värre – i rymdkapseln på väg mot en meningslös död i den stora tomheten. Men även djurarter med åtminstone till synes mycket mindre utpräglade "personligheter" – laboratorieråttor, slaktkycklingar och pälsdjur – hör till vinnarna på vår förändrade inställning.

Den evolutionsbiologiskt fullfjädrade filosofen Elliott Sober gör i sin text upp med vad man skulle kunna kalla den "omvända" antropomorfismen, den som blankt förnekar att andra djur kan ha mentala kapaciteter av samma "sort" som människan. Som han påpekar är det lika fel att a priori utesluta den möjligheten som att tanklöst använda den som fullgod förklaring till annars svårförklarligt beteende hos andra arter än vår egen. Här ansluter han sig till den berömda schimpansforskaren Frans de Waal som framför allt i sin lysande bok *The Ape and the Sushi Master* värtaligt och på goda grunder attackerar en företeelse han kallar "anthropodenial", det vill säga det blanka förnekandet av varje parallell mellan människans och andra arters mentalitet, kognitiva förmåga, intelligens. Sober avslutar sitt kapitel med ett rop efter mer och bättre data. På de flesta punkter saknas helt enkelt det empiriska underlag som skulle förankra diskussionen i verkligheten.

MEN MÄNNISKANS SPECIFIKA HJÄRNA och psyke är ett av de främsta målen för dagens biologiska forskning, och säkert kommer vi att inom något eller ett par decennier ha en mycket klarare bild av vilka egenskaper det är som skiljer oss från de andra djuren – och vilka ekologiska faktorer det var som drev fram evolutionen av ett psyke som bekymrar sig om andra arters välfärd. Tänk om vi människor en dag verkligen kommer att kunna "tänka med" de andra djuren, inte bara "känna med" dem – då skulle nya världar öppna sig.

STAFFAN ULFSTRAND

Historien kräver glömska

LAS MALAS PASADAS DEL PASADO
Identidad, responsabilidad, historia

Manuel Cruz

Editorial Anagrama 2005 (328 s.)

I ESSÄSAMLINGEN *Las malas pasadas del pasado. Identidad, responsabilidad, historia* har Manuel Cruz vävt samman tre betydelsefulla frågeställningar som berör vårt varande: frågan om vår identitet, om hur man på bästa sätt handskas med minnet av det förflutna, i synnerhet traumatiska händelser och katastrofer, samt frågan om vårt ansvar inför framtiden, som individer och som en del av en större helhet. Cruz är professor i filo-

sofi vid Barcelonas universitet och har intresserat sig för liknande frågeställningar i tidigare böcker, till exempel: *¿A quién pertenece lo ocurrido?* (1995) och *Hacerse cargo* (1999).

Den kritiska, och på många sätt intrikata, frågeställningen i essäsamlingen är hur vi, som enskilda individer, ska förhålla oss till ställning och agera på ett för samhället och framtiden positivt sätt. Svårigheten, menar Cruz, ligger i minnets inflytande över vårt varande: att det förflutna är alltför mycket närvarande i våra liv och att vi förhåller oss till minnas vissa saker på ett visst sätt utan att vi någonsin frågar oss varför. Detta har implikationer, inte bara i teorin utan även för det praktiska livet. Minnet kan uppfattas som en lagringsplats, som en organiserande och strukturerande instans. Dessutom är minnet en viktig identifieringslänk som gör oss vaksamma på omgivningen, och den kanske allra viktigaste uppgiften är att skapa innehåll och mening. Minnet är processuellt: det finns ingen nollpunkt, inte ett precist tillfälle som man kan utgå ifrån. Lika litet som verkligheten är statisk är minnet det.

Om minnet är den ena springande punkten vad gäller framtidsoptimism, så är den moderna teknologin den andra. Miljöfilosofen Hans Jonas vars skola Cruz tillhör, såg ett faustliknande nihilistiskt drag i den västerländska humanismen – ett drag vars ursprung han menade stod att finna i den vetenskapliga revolutionen – och fruktade att storhetsvansinnet skulle störta den moderna människan i avgrunden. Jonas såg, liksom Heidegger, den kraftfulla, okontrollerbara moderna teknologin som ett hot mot mänsklig existens. När skapelsen berövats all inre mening – när tron på Gud förbytts mot tro på tekniska landvinningar och vetenskaplighet, när den isolerade människan står inför den skrämmande uppgiften att själv behöva generera mening åt sitt liv – leder det till känslor av meningslöshet och hemlöshet.

Den moderna människans splittrade hemvist är mångomvittnad i filosofisk litteratur. I Jonas förklaring till varför vi ändå fortsätter att leva ingår själva livets paradox: livet inbegriper sitt eget negativ, döden. Detta faktum sporrar självbevarandedriften och därmed överlevnaden. Liv har ett värde i sig och den hotande utsikten till icke-vara driver oss att upprätthålla oss själva och

därför måste vi handla så att vi inte ödelägger de framtida möjligheterna.

I GRUND OCH BOTTEN är Cruz frågeställning densamma som Jonas: hur leva vidare? Cruz ser det "vilsledda" minnet som en tung och besvärande del av orsaken. Cruz hävdar att en transformation av synen på minnet skulle kunna vara en möjlighet att bejaka framtiden. Man måste undvika att förvandla det onda som hänt till ett förstelnat objekt, ett monstrum, i det förflutna. För om minnet av vad som hänt framför allt är hotfullt och förskräckande, hur ska vi då kunna ha en positiv förväntan på framtiden? Vi måste försvara oss mot det förflutna, heter det kapitel i boken där Cruz förordar en syn på det förflutna som plastiskt och modifierbart just för att undvika att det vinklas på ett sätt som är ogynnsamt för framtiden.

Cruz positionerar sig här radikalt mot både Jonas och Heidegger och värjer sig inte mot de

I arkivet. Kan det enskilda minnet frikopplas från ett kollektivt förflutet?

FOTO: STEPHEN GANEM/SCANPIX

tekniska inträngen i våra liv, utan menar tvärtom att just dessa påverka minnet i positiv riktning. Den moderna tekniken gör det möjligt att rena våra minnen från tid, minnena så att säga inaktiveras genom att man inte längre kan skilja dem från varandra tidsmässigt. Som ett exempel pekar Cruz på medieflödet, som till synes urskilningslöst väller över oss, men i vilket Cruz ser nya möjligheter födas. Det stora utbudet av radio- och tv-kanaler har nu gjort det möjligt för enskilda kanaler att specialisera sig på exempelvis gamla filmer eller radiostationer som endast spelar nya inspelningar av gammalt skivmaterial etcetera. Den ständiga uppdateringen i form av kopior, där gammalt blir nytt, gör att en händelse som förr var knuten till en viss tidpunkt inte längre är det. Detta betyder, enligt Cruz, att det enskilda minnet helt enkelt frikopplas från det kollektiva minnets förtryck. I förlängningen betyder det att vi inte längre i lika hög grad styrs av det gemensamma minnet, utan måste se på minnet som något autonomt och heterogent som hjälper oss att vara kritiska.

Cruz ondgör sig samtidigt över den "nostalgindustri" som gör det möjligt att medialt dramatisera och sentimentaliserar händelser i det förflutna. Sanningen om det förflutna måste man söka här och nu för att minnet ska bli något annat än bara nostalgi eller ren beklagan.

För Cruz är det självklart inte fråga om att neutralisera det negativa förflutna, däremot handlar det om att försöka komma till rätta med det förflutna genom att i högre grad låta samtiden infiltrera historien. Den historiker som är oförmögen att förhålla sig till den verklighet som han eller hon lever i kan inte ge en sann bild av det historiska skeendet. Det förflutna är något som måste rekonstrueras utifrån ett samtidsperspektiv med maximal kritisk blick och med så litet fördomsfullhet som möjligt, menar Cruz. Det vill säga att den som skriver vår historia måste vara medveten om vad i samtiden som påverkar den egna framställningen. Och även om nuet alltid ter sig svärgripbart och ogenomträngligt, menar Cruz att svårigheterna är strukturella och inte metafysiska och därmed borde vara möjliga att övervinna.

MARIA WAHLSTRÖM

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

KRISTIAN GERNER

Professor i historia vid Lunds universitet.

EVA-CARIN GERÖ

Professor i antik grekiska vid Stockholms universitet.

IVAN JABLONKA

Historiker verksam i Paris.

LARS MAGNUSSON

Professor i ekonomisk historia och vice rektor vid Uppsala universitet.

MERETE MAZZARELLA

Professor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.

LARS MELIN

Docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

MEINHARD MIEGEL

Föreståndare för Institut für Wirtschaft und Gesellschaft i Bonn.

TOMMY MÖLLER

Professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

CHRISTIAN NILSSON

Förlagsredaktör på Natur och Kultur. Våren 2006 är han "Franz Rosenzweig Fellow" vid Paideia – The European Institute for Jewish Studies.

THOMAS STEINFELD

Litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

CHRIS STEPHEN

Författare bosatt i Moskva.

JOHAN TRALAU

Forskare på statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

LARS TRÄGÅRDH

Historiker och författare. Verksam vid UC Berkeley, Columbia University, Södertörns högskola och Sköndalinstitutet.

STAFFAN ULFSTRAND

Professor emeritus i ekologisk zoologi vid Uppsala universitet.

MARIA WAHLSTRÖM

Doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på SACO.

OLAV ANDERS ØVREBØ

Redaktionschef på veckomagasinet *Mandag Morgen* i Oslo.

GEIR ANGELL ØYGARDEN

Forskare i sociologi vid Stockholms universitet.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 7 MARS 2006

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 400 kr (Norden 500 kr). Studerande: 200 kr.

Beställ din prenumeration: Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...

☐ Helår 9 nr normalpris 400 kr

☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
terminsräkning eller skriv Ditt CSN-kortsnr här:)

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM